T.C.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

REALİST ULUSLARARASI POLİTİK EKONOMİ KURAMI BAĞLAMINDA TÜRKİYE – İSRAİL İLİŞKİLERİ

ARMAĞAN ÖRKİ

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. SİBEL TURAN

EDİRNE 2019

T.C.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Uluslararası İlişkiler

ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

Armağan Örki tarafından hazırlanan "Realist Uluslararası Politik Ekonomi Kuramı Bağlamında Türkiye-İsrail İlişkileri" konulu **Doktora** Tezi Savunma Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin 33. - 34. maddeleri uyarınca 31/07/2019, Cuma günü saat 14:00 yapılmış olup, tezin * Kabul Edilmesine ~~OYBİRLİĞİ~~ / **OYÇOKLUĞU** ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Prof. Dr. Sibel Turan	Kabul	
Doç. Dr. Bülent Aras	Kabul	
Doç. Dr. Muharrem Eksi	Red	
Dr. Öğr. Üyesi Sabri Ciftci	Kabul	
Dr. Öğr. Üyesi Emre Kalay	Kabul	

(*) Jüri üyelerinin, tezle ilgili kanaat açıklaması kısmında **"Kabul Edilmesine / Red Edilmesine / Düzeltilmesine"** seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekmektedir.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
DOĞRULUK BEYANI

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında, tüm verilerin bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini, kullanılan verilerde tahrifat yapılmadığını, tezin akademik ve etik kurallara uygun olarak yazıldığını, kullanılan tüm literatür bilgilerinin bilimsel normlara uygun bir şekilde kaynak gösterilerek ilgili tezde yer aldığını ve bu tezin tamamı ya da herhangi bir bölümünün daha önceden Trakya Üniversitesi ya da farklı bir üniversitede tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

21 / 08/ 2019

Armağan ÖRKİ

Tezin Adı: Realist Uluslararası Politik Ekonomi Kuramı Bağlamında Türkiye – İsrail İlişkileri

Hazırlayan: Armağan ÖRKİ

ÖZET

Farklı kimlikleriyle yüzlerce yıl birlikte yaşamış olan iki toplumun, sonradan oluşmuş üniter ve ulusal bir kimliğe dayalı devletlerinin kendi aralarındaki ilişkileri tezde ele alınmıştır. İkili ilişkilerinin değerlendirilmesinde ise devlet egemenliğini ve çıkarlarını öne çıkartan ve olması gerekenle değil, olanla ilgilenen realist görüşlerden yararlanılmıştır. Ayrıca 1970'li yıllardaki Ortadoğu'da yaşanan gelişmeler ışığında ayrı bir disiplin olarak yazında yer edinen uluslararası politik ekonomiden yararlanılarak realist görüşlerle harmanlanmıştır.

Tez, üç bölümden oluşturulmuştur. İlk bölümde kuramsal çerçeve oluşturularak uluslararası politik ekonomi anlatılmıştır. Bu bölümde, ağırlıklı olarak tezde başvurulan realist görüşlere yer verilmiş ve ayrıca liberal ve Marksist görüşlere de değinilmiştir. Üç kuram arasındaki farklar ortaya konularak, devlet çıkarlarına ve siyasal yaşama en uygun olan yaklaşımın belirlenmesi hedeflenmiştir.

Tezin ikinci bölümünde, Türkiye ile İsrail arasındaki siyasi, askeri ve ekonomik ilişkilere odaklanılmıştır. İkili ilişkilerin kronolojik olarak ele alınmasından önce, hem bazı kavramlara, hem de Osmanlı döneminden İsrail'in kuruluşuna kadar geçen sürece yer verilmiştir. İkili ilişkilerin derlenip aktarılmasını takiben bu ilişkileri etkileyen içsel ve dışsal (ulusal, bölgesel ve uluslararası) etkenlere üçüncü bölümde yer verilerek nasıl bir rol üstlendikleri açıklanmaya çalışılmıştır.

Tezin amacı, uluslararası politik ekonomi yaklaşımıyla devletlerarası ilişkilerin anlaşılabilmesine dönük bir olay çalışması sunmak olmuştur. Bu doğrultuda, devlet davranışlarını doğru şekilde dile getirebilmek için realizm tercih edilmiş ve sınırlı da olsa işbirliğinin aslında mümkün olduğunun altı çizilmiştir.

Anahtar kelimeler: Türkiye İsrail ilişkileri, uluslararası politik ekonomi

Name of Thesis: Turkey – Israel Relations In The Context Of Realist International Political Economy Theory

Prepared by: Armağan ÖRKİ

ABSTRACT

The relations between the two societies who lived together for hundreds of years with their different identites and the relations between two states whose identites were formed on the basis of unitary and national context were discussed in the thesis. In the evaluation of the bilateral relations, realistic views that emphasize state sovereignty and interests have been used. In addition, in the light of the developments in the Middle East in the 1970s, it has been blended with realistic views by taking advantage of the international political economy which took its place in the literature as a separate discipline.

The thesis has been consisted of three chapters. In the first chapter, the international political economy has been explained by forming a theoretical framework. In this chapter, the realist views which are mainly used in the thesis are emphasized and also liberal and Marxist views are mentioned. By revealing the differences between three theories, it is aimed to determine the most appropriate approach to states interests and political life.

In the second chapter of the thesis, political, military and economic relations between Turkey and Israel have been focused. Before the bilateral relations were analyzed in chronological order, both some concepts and the process from the Ottoman period to the establishment of Israel were included. Following the compilation and transfer of information related to the bilateral relations, the role of internal and external (national, regional and international) factors that affected these relations were tried to be explained in third chapter.

The aim of this thesis is to present a case study for understanding interstate relations with the approach of international political economy. In this direction, realism is preferred in order to articulate state behaviors correctly and it is underlined that cooperation is possible, albeit limited.

Key Words: Turkey Israil relations, international political economy

TEŞEKKÜR

Doktora eğitimim boyunca sürekli yanımda yer alan ve hem eğitimimle, hem de tezimle ilgili desteklerini esirgemeyen Prof. Dr. Sibel Turan'a teşekkürlerimi sunuyorum. Akademik yayınlarımda görüşlerini paylaşan, derslerimde daha iyi verim almamı sağlayan ve doktora tezimde danışmanlığını esirgemeyen Sn. Turan'a müteşekkirim.

Doktora tezimle ilgili görüşlerini aktararak tezin tamamlanmasında emeği geçen ve tez izleme jürilerinde yer alan Dr. Öğr. Üyesi Sumru Kaleli ile Dr. Öğr. Üyesi Emre Kalay'a desteklerinden ötürü teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca görüşlerini paylaşarak tezin gelişimine katkı sunan Dr. Öğr. Üyesi Latif Pınar'a da teşekkür ediyorum.

Tezin ilgili alt başlıklarında görüşlerini paylaşarak yanlış bir ifade kullanmamı önleyen ve merak ettiğim bazı konularda bilgisini paylaşarak tarafsız bir dil kullanmama katkı sağlayan İzmir Musevi Cemaati Vakfı'ndan Bünyamin Hazan'a da teşekkür ediyorum.

İlkokuldan doktoraya dek geçen süreçte maddi ve manevi her eksiğimi gideren, her daim yanımda olan ailemin her ferdine göstermiş oldukları incelik ve sabırdan ötürü, ayrıca benim için yaptıkları fedakarlıklar için ne kadar teşekkür etsem azdır…

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **i**
ABSTRACT. ..... **ii**
TEŞEKKÜR ..... **iii**
İÇİNDEKİLER ..... **iv**
TABLOLAR ..... **vii**
KISALTMALAR ..... **viii**
GİRİŞ **1**

1. ULUSLARARASI POLİTİK EKONOMİ **3**
1.1. Bretton Woods 6
1.2. Petrol Krizi 7
1.2.1. Ortadoğu 10
1.3. Uluslararası Politik Ekonominin İnceleme Alanları ve Sınırları 11
1.4. Ana Akım Uluslararası Politik Ekonomi Kuramları 14
1.4.1. Realizm 16
1.4.1.1. Anarşik Yapı 21
1.4.1.2. Güç ve Güç Dengesi 23
1.4.1.3. Realizmin Ekonomiye Yaklaşımı 27
1.4.2. Liberalizm 31
1.4.3. Marksizm 36
1.5. Realist Açıdan Uluslararası Politik Ekonomiye İlişkin Bazı Önemli Kavramlar, Kuramlar ve Politikalar 40
1.5.1. İthal İkameci Politikalar ve Stratejik Ticaret Politikası 41
1.5.2. Karşılaştırmalı Üstünlükler Kuramı 42
1.5.3. Bağımlılık Kuramı 43
1.5.4. Karşılıklı Bağımlılık Kuramı 44
1.5.5. Küreselleşme 46
1.5.5.1. Ekonomik Serbestleşme 48
1.5.5.2. Çokuluslu Şirketler 49
1.5.5.3. Sivil Toplum 53

1.5.5.4. Hükumetler Arası Girişimler 54
1.5.5.5. Yerelleşme 56
1.5.5.6. Etkileşim: Domino Etkisi ve Kelebek Etkisi 57
1.5.6. Küresel Terör ve Uluslararası Suç 59
1.5.7. Düzen, Hegemonik İstikrar Kuramı ve Kutupluluk 62
1.5.8. Realizm ve Milliyetçilik 68
1.5.9. Uygulama Alanı Olarak Realizm 70

2. TÜRKİYE – İSRAİL İLİŞKİLERİ 75
2.1. Kavramlar 75
2.1.1. Siyonizm 75
2.1.2. Antisemitizm 76
2.1.3. Sabataycılık 77
2.1.4. Karayim Cemaati (Karay Türkleri) 77
2.2. 1948 Öncesi Durum 78
2.2.1. Osmanlı Devleti ve Yahudiler 78
2.2.1.1. Osmanlı Sonrası Manda Yönetimi 84
2.2.2. İsrail'in Kuruluşuna Dek Türkiye Yahudileri 88
2.3. Türkiye – İsrail İkili İlişkileri 95
2.3.1. 1948 – 1960 Yılları Arası Politik ve Ekonomik İlişkiler 95
2.3.1.1. Soğuk Savaş Başlarken Türkiye 96
2.3.1.2. İkili İlişkiler 98
2.3.2. 1960 - 1975 Yılları Arası Politik ve Ekonomik İlişkiler 101
2.3.2.1. 1967 Altı Gün Savaşı 102
2.3.2.2. 1973 Yom Kippur Savaşı 104
2.3.2.3. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı 104
2.3.3. 1975 - 1992 Yılları Arası Politik ve Ekonomik İlişkiler 105
2.3.4. 1992 - 2002 Yılları Arası Politik ve Ekonomik İlişkiler 109
2.3.5. 2002 - 2012 Yılları Arası Politik ve Ekonomik İlişkiler 114
2.3.6. 2013 – 2017 Yılları Arası Politik ve Ekonomik İlişkiler 118

3. İKİLİ İLİŞKİLERİN BELİRLEYİCİLERİ VE KURAMSAL DEĞERLENDİRME 124

3.1. Ortadoğu Devletleri, Bölgesel Olaylar ve Terör 124

3.2. Kıbrıs 131

3.3. Doğu Akdeniz Doğalgazı 134

3.4. Ticaret ve Turizm 136

3.5. İsrail ve Yahudi Lobiciliği 140

3.6. Filistin ve Kudüs 141

3.7. İç Unsurlar 144

3.8. İkili İlişkilerin Değerlendirilmesi 146

4. SONUÇ 155

5. KAYNAKÇA 162

TABLOLAR

Tablo 1: Realist Kuramlar ve Yaklaşımları 17
Tablo 2: Liberal Kurumsalcılık, Neoliberal Kurumsalcılık ve Realizm 55
Tablo 3: Dış Ticaret ve Turist Verileri 139
Tablo 4: Uluslararası Politik Ekonominin Üç Kuramdaki Yeri 156

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ASALA	Gizli Ermenistan Kurtuluş Örgütü
BM	Birleşmiş Milletler
FKÖ	Filistin Kurtuluş Örgütü
GKRY	Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
HAMAS	İslami Direniş Hareketi
IBRD	Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası
IMF	Uluslararası Para Fonu
MOSSAD	İstihbarat ve Özel Operasyonlar Enstitüsü
NAFTA	Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OAPEC	Arap Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
THKP-C	Türkiye Halk Kurtuluş Partisi Cephesi
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
UPE	Uluslararası Politik Ekonomi

GİRİŞ

"Realist Uluslararası Politik Ekonomi Kuramı Bağlamında Türkiye – İsrail İlişkileri" başlıklı doktora tezi üç ana bölümden oluşturulmuştur. Tezin hipotezi realist uluslararası politik ekonominin (UPE) devletlerarasındaki ilişkilerin anlaşılmasında yeterli olduğu ve devletlerarasında sınırlı da olsa bir işbirliği ve kimi durumlarda dayanışmanın gerçekleştirilebildiğini Türkiye ile İsrail ilişkileri özelinde kanıtlayabilmektir.

Tezde uluslararası ilişkiler kuramlarından klasik realizm, yapısal realizm ve neoklasik realizm ile birlikte UPE ile olan ilişkileri ayrıntılı şekilde ele alınmış ve ayrıca liberal ve Marksist görüşler ile realist UPE ile olan benzerlik ve farkları üstünde durulmuştur. Böylelikle realist açıdan UPE'ye ilişkin konular ve kavramlar değerlendirilmiş ve diğerleriyle karşılaştırılması yapılmıştır.

Tezin ikinci bölümü siyasi tarih ile olay çalışmasına ayrılmıştır. Öncelikle Türkiye'den önce Osmanlı'daki azınlıklar Yahudiler özelinde kısaca ele alınmış, sonrasındaysa İsrail kurulana kadar Türkiye vatandaşı olan Yahudilere yer verilmiştir. 1950'li yıllardan günümüze dek gelinen süreçte Türkiye'de yaşayan Yahudi vatandaşlarla ilgili gelişmelere ise, Türkiye ve İsrail ilişkilerinin anlatıldığı takip eden bölümlerde kısaca değinilmiştir. Tezin bu bölümünde, kronolojik olarak iki devlet arasındaki ilişkilere odaklanılmıştır. İsrail'in kurulduğu 1948 yılından 1960'a kadar, sonrasında 1973 Yom Kippur Savaşı ve 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı dikkate alınarak 1975'e kadar ve ardından Soğuk Savaşın bittiği 1992'ye kadar bölümler hazırlanmıştır. Bölümlere Türkiye'de Adalet ve Kalkınma Partisi'nin seçimleri kazandığı 2002'ye kadar ve sonrasında Türkiye – İsrail ilişkilerinin normalleşme sürecinin başladığı 2013'e kadar devam edilip sonrası 2018'e dek alınmıştır ve her bölüm içinde yaşananlar derlenmeye çalışılmıştır.

Tezin üçüncü bölümünde, ikili ilişkilerin belirleyicileri tespit edilmiş ve realist UPE kuramı bağlamında değerlendirmeleri yapılmıştır. İkili ilişkileri etkileyen temel unsurların tespitinde siyasi tarihte sunulan konu ve olaylar dikkate alınmıştır.

Tez yazımı 2018 boyunca devam etmiş olduğundan, 2018'deki gelişmelere ve bu tarihte yayınlanan eserlere sınırlı düzeyde ulaşılabilmiş, yer verilmiştir. Farklı kütüphanelerde ve çevrimiçi sayfalarda bulunan akademik dergilerde yayınlanan makaleler, bildiriler, kitaplar özellikle birinci bölümde başvurulan birincil kaynaklar olmuştur. Diğer yandan ikinci bölümde gazete haberlerine, köşe yazılarına, anekdotlara da olabildiğince yer verilmeye çalışılmıştır. Tezin ikinci bölümü için bazı görüşmeler yapılması düşünülmüş; ancak bu görüşmelerin hiçbiri nedeni tespit edilemeyen gerekçelerle yapılamamıştır.

Tezin yazım aşamasında Türkiye ile İsrail arasında doğrudan veya dolaylı olarak kamuoyuna yansıyan önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu da yazım sürecinde insani bir engel oluşturmuştur. Öte yandan özellikle devletlerin ilişkilerine dönük tarama ve yazım yapılırken şu sözler rehber edinilmiştir:

> *"(...) her ihtilafta, kendinizinkinin haklı ve diğerlerinin de haksız olduğunu keşfederseniz, o vakit, yürüttüğünüz araştırmaya temel teşkil eden hipotezleri yeniden gözden geçirmelisiniz; çünkü her zaman haklı olmak insan varlığının doğasına aykırıdır."*[1]

Tez yazımında, Türkiye ve İsrail ilişkilerinin realist UPE çerçevesinden ele alınmasıyla bunun başka devletlerarası ilişkileri de yorumlayabilme olanağını yazına kazandırabilme umudu taşınmıştır. Tarihin belli dönemlerinde birlikte yaşamış Türkler ve Yahudiler, Türkiye ve İsrail döneminde farklı nedenlerle karşı karşıya gelmiş, karşılıklı sert açıklamalarda bulunmuş; ancak doğal afet gibi durumlarda birbirlerine yardım eli uzatmış ve klasik realizmin olağan ve sıradan bir durum olarak yorumladığı sıcak savaşa hiç girişmemiştir. Doktora tezinin başarıyla tamamlanması isteğinden bağımsız olarak, devletlerin birbirleriyle işbirliğine yanaşmasa bile, en azından barışın olası bir seçenek olduğunu hatırlatmak bir borç olarak görülmüş ve bu doğrultuda Türkiye ile İsrail ele alınarak başka örnekler ve olaylar için model oluşturulmaya çalışılmıştır.

---

[1] Bernard Lewis, *Tarih Notları: Bir Orta Doğu Tarihçisinin Notları*, Çeviren: Çağdaş Sümer, Arkadaş, Ankara 2014, s. 154.

1. ULUSLARARASI POLİTİK EKONOMİ

Tezin ilk bölümünde kuramsal çerçeve belirlenip ayrıntılı bir şekilde UPE ele alınmıştır. Sırasıyla ana akım UPE kuramları içinde realizm, liberalizm ve marksizm incelenip sonrasında disiplinin inceleme alanları ve sınırı tespit edilmiştir. Ardından disiplinle ilgili bazı önemli kavramlar, kuramlar ve politikalar incelenip geniş özet yerine sayılabilecek, genel tespitlerin yapıldığı sonuç kısmına yer verilmiştir.

Politikayla ekonomi arasındaki etkileşimi açıklama temeline dayanan UPE, realizmin güç ve güvenlik odaklı bakış açısını politika ve ekonomi sistemine taşıyan bir disiplindir.[2] Temel ekonomi biliminden ayrılıp uzun yıllar süresince gelişmiş ayrı bir disiplin olmuştur.[3] Politik ekonominin ulusal ölçekte ele aldığını, UPE uluslararası ölçekte ele almıştır. 1970'li yıllarda Soğuk Savaş'ın getirdiği askeri gerilimin azalması ve izleyen yıllarda yaşanan ekonomik krizler, devletleri ekonomik ve diplomatik işbirliğine zorlamıştır.[4] Özellikle 1970'li yıllardaki petrol ambargosu ve Bretton Woods Anlaşması'nın çöküşü bunda iki temel belirleyici olmuştur.[5] Bir başka ifadeyle, 1960'ların sonu ve 70'lerin başlarında, kısmen de olsa uluslararası ilişkilerin küresel ekonomik değişimlerle başa çıkmada yetersiz kaldığı anlaşılmıştır.[6] Böylelikle uluslararası siyaset, salt güvenlik politikalarından sıyrılmış, ekonominin göz ardı edilemeyeceği anlaşılmıştır. Sonuç olarak disiplinin önemi anlaşılmış ve yazında kendisine daha geniş bir yer bulabilmiştir. Disiplin, en yalın şekliyle uluslararası ekonomiyle uluslararası ilişkiler arasındaki boşluğu dolduran bir köprü olarak tarif edilmiştir.[7] Diğer yandan disipline ilişkin ilk ve en önemli yazın ürünü

---

[2] Arzu Al, "Politika-Ekonomi Kesişmesi: Yeni Bir Bilim Dalı Olarak Uluslararası Politik Ekonomi", *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, 2015, s. 144.
[3] Muhammad Mustafa Rashid, "Analysis of Political Economy, International Political Economy, Globalization and its Importance to Public Finance", *Journal of Economics and Political Economy*, Cilt: 5, Sayı: 4, 2018, s. 480.
[4] Arzu Al, *Politika-Ekonomi Kesişmesi…,* s. 146.
[5] Michael Veseth, "What is International Political Economy?", http://www2.ups.edu/ipe/whatis.pdf, (22.06.2017), s. 2.
[6] Tom Conley, "International Political Economy", *International Relations Theory for the Twenty-First Century*, Derleyen: Martin Griffiths, Routledge, 2007, s. 135.
[7] Benjamin J. Cohen, *International Political Economy: An Intellectual History*, Princeton University Press, 2008, s. 3.

olarak, 1970'te yayınlanan Susan Strange imzalı makale[8] gösterilmiştir. Strange, dönemin birçok uluslararası ilişkiler, siyaset ve tarih akademisyeninin ulusal hükûmetler arasındaki politik ve stratejik ilişkilere odaklanan kuram ve yöntem bilimine (metodoloji) ilişkin savlarla meşgul olduğunu belirtmiştir.[9] Ardından üç ana değişiklikten bahsetmiştir: Bunları devletlerin genişleyen uluslararası ekonomik ağa olan katılımlarının direkt etkileri, ulusal ekonomilerin karşılıklı duyarlılığı sonucu birbirlerini yavaşlatmaya veya ulusal ekonomi politikalarının etkinliğini azaltmaya dönük engelleyici etkiler, uluslararası çatışmaya kaynak olan rekabetçiliğe dayalı ulusal ekonomik çıkarların diğer ulusal ekonomilere zarar vermesi şeklinde sıralamıştır.[10] Uluslararası ekonomik ilişkilerin yalnızca ekonomistlere bırakılmasını eleştirmiş, uluslararası ekonomik yardım politikalarının veya bölgesel ekonomik koordinasyonlarının (düzenleme) sorunlarının benzer örnekler olduğunu belirtip disiplinler arası bir köprü kurulmasının önemi üstünde durmuştur.[11] Strange ayrıca UPE içindeki yapısal gücün güvenlik, üretim, finans ve bilgi boyutunun bulunduğunu belirtmiştir.[12] Bu da disiplinler arası yeni bir bakışın aslında temelini oluşturmuştur. Ekonomiye ilişkin göz ardı edilen konular ise üç boyutuyla derlenmiştir. İlki, Soğuk Savaş sırasında Doğu ile Batı arasındaki nükleer meydan okuma durumu, politik, askeri ve ideolojik açıdan gözlenmiş ve mücadelenin ekonomi boyutuna yeterince önem verilmemiştir.[13] İkinci olarak yöntem biliminde ekonomi konusunun bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde oluşturulmaya çalışılan uluslararası politik biliminin dışında tutulduğu belirtilmiştir.[14] Üçüncü olaraksa, Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) egemen konumunun uluslararası politikayla ekonominin ayrı yürütülebileceği fikrine hizmet etmiş olması ve ekonomik boyutun gözden kaçırılması şeklinde sunulmuştur.[15]

---

[8] Susan Strange, "International Economics and International Relations: A Case of Mutual Neglect", *International Affairs*, Cilt: 46, Sayı: 2, Nisan 1970, ss. 304-315.
[9] Susan Strange, *a.g.m.*, s. 304.
[10] Susan Strange, *a.g.m.*, s. 305.
[11] Susan Strange, *a.g.m.*, s. 314.
[12] Christopher May, "Strange Fruit: Susan Strange's Theory of Structural Power in the International Political Economy", *Global Society*, Cilt: 10, Sayı: 2, 1996, s. 167.
[13] Spyros Economides - Peter Wilson, *The Economic Factor in International Relations: A Brief Introduction*, I.B.Tauris Publishers, 2001, s. 7.
[14] Spyros Economides - Peter Wilson, *a.g.e.*, ss. 7-8.
[15] Spyros Economides - Peter Wilson, *a.g.e.*, s. 8.

1970 yılında yayınlanan ve UPE disiplininin temeli sayılan makalede konu edinilen olgular ve değişiklikler Türkiye'nin diğer devletlerle olan ilişkilerinde de yaşanmıştır. Çalışmada değişiklik olarak bahsedilen uluslararası ekonomik ağa katılım özellikle küresel çapta neoliberal politikalar ağırlık kazanırken Türkiye için de bir değişim oluşturmuştur. Yine makalenin yayınlandığı yıllarda Türkiye bazı ambargolara maruz kalmış ve bazı ekonomik ve ticari önlemler alma durumunda kalmıştır. Türkiye özelinde düşünüldüğünde, güvenlik konulu gelişmelerin ekonomiye olan etkisi tespit edilmiştir.

Aynı yıllarda disiplinle ilgili çalışmaları bulunan Robert O. Keohane, 2000'li yıllarda disipline ilişkin yeni eklemeler yaparak bazı küresel değişimlerden bahsetmiş, dönemin yazınını kısaca özetlemiştir.[16] Keohane ile Joseph S. Nye tarafından 1971'de yayınlanan makaledeyse, devlet dışı aktörlerin etkinliğinden bahsedilerek toplumlararası etkileşime ve uluslararası ilişkilerdeki uluslararası aktörlere yer verilmiştir.[17] 1974 yılında yayınlanan çalışmalarındaysa realist açıdan devletlerin askeri konulardaki politikalarının diğer isteklerini baskıladığını belirtmiş[18] ve aynı çalışmanın devamında alçak ve yüksek politika[19] konusuna değinmiştir.[20]

1970'li yıllarda ortaya çıkan bu yayınlar, tesadüfen oluşmamıştır. Aynı yıllarda tüm uluslararası sistemi etkileyen bir takım gelişmelerin yaşanması, disiplinin ortaya çıkmasında etkin olmuştur. UPE disiplininin ortaya çıkışında özel önem atfedilen Bretton Woods Anlaşması'nın 1971'de (bazı kaynaklarda 1976 denilmiştir) çöküşü ve 1973'te yaşanan Petrol Krizi devletlerin güvenlikleri dışında odaklanmaları gereken başka konular olduğunu göstermiştir. Bu iki önemli olay,

---

[16] Robert O. Keohane, "The Old IPE and the New", *Review of International Political Economy*, Cilt: 16, Sayı: 1, Şubat 2009, ss. 34-46.
[17] Joseph S. Nye - Robert O. Keohane, "Transnational Relations and World Politics: An Introduction", *International Organization*, Cilt: 25, Sayı: 3, Yaz 1971, s. 330.
[18] Robert O. Keohane - Joseph S. Nye, "Transgovernmental Relations and International Organizations", *World Politics*, Cilt: 27, Sayı: 1, Ekim 1974, s. 39.
[19] Yüksek politika, devletlerin güvenliklerine ilişkin olan askeri politikaları ifade eder; ancak liberaller alçak ve yüksek politika arasında öncelik olmadığını savunur. Bu doğrultuda, çevre, insan hakları, ekonomi gibi konular alçak politika altında değerlendirilir. Tezin, realizmin uygulanmasıyla ilgili bölümünde, ekonominin de askeri politikalar gibi yüksek politika konusu yapılabileceğine değinilmiştir.
[20] Robert O. Keohane - Joseph S. Nye, "*Transgovernmental Relations…"*, s. 49.

akademisyenlerin belirttiği ve "salt askeri ulusal güvenlikten daha fazlası" konusunu doğrulamıştır. Bu iki olaya kısaca değinmek, disiplinin ileride ele alınacak konuları için yararlı bulunmuştur.

1.1. Bretton Woods

Ülkelerin tercih ettikleri altın ve gümüş sistemi ile gümüş sistemini, Birleşik Krallık'ın öncülüğünde terk edip altın sistemini tercih eder duruma gelmesi, 1880 ve 1914 yılları arasında altın standardını neredeyse tüm Dünya'ya yaymıştır.[21] Birinci Dünya Savaşı'nın ertesindeki durumun altın sisteminden farkı ise kısaca şöyledir:

> *"(...) bazı para birimlerinin, altın cinsinden konvertibl olan başka bir para birimine sabit bir fiyatdan çevrilebilmesi..."*[22]

Bretton Woods Konferansı'nın 1944 yılında toplanmasının sebebi, 1930'lu yıllardaki ekonomik milliyetçiliğe dönüşü engelleyecek, istikrarlı bir uluslararası ekonomik düzen kurmak olmuştur.[23] Bir diğer ifadeyle, liberal uluslararası ticaret düzeni ve uluslararası para rejimi kapsanmıştır.[24] Bretton Woods'un ABD ve Birleşik Krallık'ın arasındaki çekişmenin sonucu ortaya çıktığı ve ABD açısından Dünya egemenliğine sahip olma arayışıyla ilgili olduğu yönünde de görüş bulunmuştur.[25] Konferansta, rekabet dolayısıyla yıpranmaların önüne geçmek için parasal düzen sabit kur üzerine kurulmuş olsa da, devletlerin kendi ulusal ekonomik hedeflerini izleyebilme olanağı tanınmıştır.[26] Anlaşmaya göre döviz kurları ABD Dolarına sabitlenmiş, ABD Doları da farklı dövizlere çevrilebilme şartıyla üye merkez bankalarının aracılığıyla altına sabitlenmiştir.[27] Bir diğer ifadeyle ABD Doları altına, diğer paralar da ABD Doları'na bağlanmıştır ve ayrıca Uluslararası Para Fonu (IMF)

---

[21] Hasan Cömert, "İmkansız Üçleme'den İmkansız İkilem'e: Bretton Woods Dönemi ve Sonrası Para Politikası", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 34, Sayı: 1, 2016, s. 118.
[22] Hasan Cömert, *a.g.m.*, s. 119.
[23] Robert Gilpin, *Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politiği*, Çeviren: Murat Duran vd., 4. baskı, Kripto, Ankara 2016, s. 167.
[24] Spyros Economides - Peter Wilson, *a.g.e.*, s. 67.
[25] Bilsay Kuruç, "Bretton Woods Antlaşması'nın 70. Yılı", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* Cilt: 34, Sayı: 1, 2016, ss. 10-12.
[26] Robert Gilpin, *Uluslararası…*, s. 167.
[27] Dilara Mumcu Akan, "Uluslararası Döviz Kuru Sistemlerinin Geleceği: Bretton Woods'a Geri Dönülebilir mi?", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 2, 2010, s. 109.

ve Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD) temelleri bu konferansta atılmıştır.[28] 1971 Aralık'ta düzenlenen Smithson Konferansı'na değin 35 ABD Doları'nın bir ons altına sabit tutulması kuralından vazgeçilmemiştir.[29]

1971'de Richard Nixon başkanlığındaki ABD, ekonomideki olumsuz tablodan dolayı doların altına çevrilebilmesini askıya almış, uluslararası para sistemi böylelikle ABD dolarına bağlanıp Bretton Woods Anlaşması'nın en önemli ayağı ortadan kaldırılmıştır.[30] Sistemin çöküşündeki nedenlerin bazı şöyle sıralanmıştır:

> *"Ülkeler arasındaki koordinasyonun azaldığı, lider ülkenin liderlik kapasitesinin aşındığı, sermaye hareketleri ve finansal piyasaların önemli boyutlara ulaştığı…"*[31]

Uluslararası ticaret ve finansmanı etkileyen bu değişim, küresel yatırımlardan ülke ekonomi politikalarına dek geniş bir çaplı bir etkiye ulaşmıştır. Türkiye özelinde, ABD Doları'na bağlı tutulan Türk Lirası için farklı bir yol bulunması gerektiği de sistemin çöküşüyle anlaşılmıştır.

1.2. Petrol Krizi

1970'li yıllardaki UPE disiplinini etkileyen bir diğer gelişme ise Ortadoğu'da yaşanmış ve etkisi bölgeden dışarı uzanmıştır. 1970 itibariyle, Dünya çapında komünist olmayan ülkelerin aldığı petrolün ortalama yarısı Ortadoğu'dan sağlanmıştır ve öncesinde, petrol firmalarının ev sahibi ülkelere danışmadan iki kez fiyatta indirime gitmesiyle, 1959'da, Irak, İran, Kuveyt, Suudi Arabistan ve Venezüella arasında Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) kurulmuştur.[32] Hükûmetler arasında bir uzlaşı sağlayan ve kendilerinin petrol fiyatlarını belirleyebilmesini sağlayan bu örgüt, en önemli geliri fosil yakıt olan devletlerin ulusal gelirlerinin özel şirketlerce etkilenmesine bir tepki olarak doğmuştur.

---

[28] Harun Bal - Hüseyin Özalp, "Avrupa'da Parasal Birlik Düşüncesi ve Euro'ya Geçiş", *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 2, 2011, s. 83.
[29] Alberto Giovannini, "How Do Fixed-Exchange-Rates Regimes Work: The Evidence From The Gold Standard, Bretton Woods and The EMS", Working Paper No: 2766, 1988, the National Bureau of Economic Research, http://www.nber.org/papers/w2766.pdf, (08.07.2017), s. 4.
[30] Robert Gilpin, *Uluslararası…*, s. 177.
[31] Hasan Cömert, *a.g.m.*, s. 124.
[32] Peter Mansfield, *Ortadoğu Tarihi,* Çeviren: Ümit Hüsrev Yolsal, Say, İstanbul 2012., ss. 396-400.

Öncesindeki durum, özel şirketlerle hükûmetler arasında yapılan gelir ortaklığı esasına dayalı, genel itibariyle devletin fiyat ve üretim hakkında yetkisinin bulunmadığı, şirketlere verilen imtiyazlarla sağlanmıştır; ancak OPEC'in ve sonrasında Arap Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nün (OAPEC) 1968'de kuruluşuyla devletler ekonomilerini güçlendirme olanağı yakalamıştır.[33]

1948 Arap İsrail Savaşı ve 1956 Mısır İsrail Savaşı'nın kesin barış sağlayacak şekilde sonlandırılamayışı, 1967'de Altı Gün Savaşı'na yol açmıştır. Altı Gün Savaşı süresince ve sonrasında da Batılı hükûmetlerin genel tavrı İsrail'den yana olmuş; yalnızca Charles De Gaulle başbakanlığındaki Fransa Araplar'ın yanında görece tutum sergilemiştir.[34] Bu savaşın ardından Araplar arasında ciddi bir Batı karşıtlığı oluşmuştur.[35]

Altı Gün Savaşı'nın bir sonucu olarak okunan Yom Kippur Savaşı, Ekim 1973'te Mısır'ın saldırısıyla başlamış, ilk aşamada hem Mısır, hem de Suriye güçleri ilerleme kaydetmiş; ancak devamında İsrail öncekine göre daha ileri hatlara ulaşmıştır.[36] Mısır ve Suriye'nin dışında Ürdün, Irak ve Fas'ta savaşa katılmış, OPEC üyesi hükûmetler de petrol üretiminin kesileceğini duyurarak İsrail'e yapılabilecek olası desteği önlemeye çalışmıştır.[37] Diğer yandan İsrail, ABD'den yoğun bir malzeme desteği almıştır.[38]

Petrol Krizi'nin 1973'te tam anlamıyla yaşanmasından önce de, 1967'den 75'e dek Süveyş Kanalı'nın kapanması ve Suriye'nin topraklarından geçen boru hatlarını zaman zaman kapatması, Avrupa'da önemli bir petrol eksikliğinin hissedilmesine yol açmıştır.[39] Petrol Krizi'nin en önemli vurgularından birisi de, Ortadoğu'daki ülkelerden birinin uluslararası ilişkilerdeki rolünü arttırmak olmuştur. Kral Faysal yönetimindeki Suudi Arabistan, ambargo kararını uygulamaya

---

[33] William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, Çeviren: Mehmet Harmancı, Agora, İstanbul 2008, s. 501.
[34] Peter Mansfield, *a.g.e.,* ss. 388-389.
[35] Peter Mansfield, *a.g.e.,* s. 393.
[36] Bernard Lewis, *Tarih Notları…,* s.. 229.
[37] Peter Mansfield, *a.g.e.,* s. 415.
[38] T. G. Fraser – A. Mango – R. McNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu,* Çeviren: Füsun Doruker, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011, s. 370.
[39] Peter Mansfield, *a.g.e.,* s. 401.

sokmasıyla önemli bir mali güç olmuş ve yönetimi, ekonomik gelişimini daha etkin sağlamak için hükûmetin rolünü genişletmiştir.[40] Gerçekten de önceki sistemden vazgeçilmesi söz konusu kaynaklara sahip olan devletlerin politik ve ekonomik güç kazanmasının yolunu açmıştır.[41] Suudi Arabistan, bunun en somut örneklerinden birisi olmuştur.

Petrol Krizi'ni önemli yapan, petrolün bir kıt kaynak olarak önemli bir değere sahip oluşudur. Avrupa'yla Japonya'nın kalkınması, ABD'nin ekonomi alanında üstünlük yakalaması genelde olumlu bir görünüm sunmuşken, daha önce kömüre bağlı gelişen ekonomiler, petrole bağımlı kalmıştır.[42] Bu kriz, ekonomileri petrole bağımlı olan birçok Batı ekonomisinde enerji maliyetini yükseltmiş ve Türkçe'ye durgun şişkinlik olarak çevrilen stagflasyon yaşamalarına yol açmıştır.[43]

ABD'nin savaşta İsrail yanlısı tutum sergilemesi üstüne Petrol Krizi patlak vermiştir:

> *"(...) OAPEC'in ABD'ye ve Hollanda'ya (Rotterdam'ın Avrupa'nın çeşitli yerlerine petrol boşaltma ve dağıtım merkezi olduğu için) bütün petrol nakliyatına ambargo koyma (...) petrol üretimini kısacaklarını ve tüketici ülkelere gönderilen petrolün azaltılacağını (...) Avrupa Ekonomi Topluluğu ve Japonya, 1973 Kasım ayında Filistin haklarını tanıyan ve İsrail'in 1967'de işgal ettiği topraklardan çekilmesini isteyen bildiriler yayınladıkları zaman petrol silahının siyasal önemi anlaşıldı."*[44]

1974'ün başında Arap petrol üreticileriyle OPEC ortakları tekrar birleşmiş, petrolün varil fiyatı bir önceki yıla göre ortalama dört kat artmıştır.[45] Bunun petrol üreticilerine sağladığı kazancın dışında getirdiği diğer iki sonuç ise, sanayi ekonomilerinde üretim maliyetlerinin artması ve orta ve uzun vadede farklı enerji kaynaklarına yönelimi hızlandırması olmuştur. Krizin Batı'daki etkilerinden bir

---

[40] William L. Cleveland, *a.g.e.*, s. 497.
[41] İdris Demir, "Oil, Gas Contracts And Islamic Principles", A*dvances in Social Sciences Research Journal*, Cilt: 4, Sayı: 10, 2017, s. 3.
[42] William L. Cleveland, *a.g.e.*, s. 501.
[43] Derviş Fikret Ünal, *Turkey's Relations with Israel: In the 2000s: A Constructivist Perspective,* Astana Yayınları, Ankara 2017, s. 118.
[44] William L. Cleveland, *a.g.e.*, s. 502.
[45] William L. Cleveland, *a.g.e.*, s. 518.

diğeri ise, 1960'lı yıllarda ABD'ye karşı daha bağımsız politika yürüten Batı Avrupa'nın, ekonomik ve petrol yollarının etkin şekilde korunması nedenlerinden tekrar ABD'ye bağlanması olmuştur.[46] Dönemde yaşanılan sıkıntıya ilişkin olarak dönemin Birleşik Krallık Dış İşleri Bakanı Lord Balniel tarafından 1974'te Umman, BAE, Katar, Kuveyt ve Bahreyn'i kapsayan bir ziyaret turu gerçekleştirilmiş.[47] Takip eden süreçte de ABD'nin Ortadoğu ve İsrail politikalarına bir seçenek olarak Avrupa ile Arap dünyası arasında yeni bir yaklaşım (strateji) geliştirilmesine olanak tanınmıştır.[48]

Petrolün ekonomik gelirdeki payının anlaşılması, petrolün çıkartımı, işlenmesi, dağıtımı ve kullanımının nasıl olduğu Ortadoğu'daki genel siyaseti de etkilemiştir. Petrolün Ortadoğu'da çıkartılmasına karşın bir işçi sınıfı oluşturacak düzeyde işlenip tüketilmemesi, devletlerin bu yolla dışsal gelir sağlayıp ekonomik gelir açısından toplumdan bağımsızlaşması, gelir üstündeki denetimin devlette bulunması ve devletin gelirinin bir kısmını toplumla paylaşması, rantiye devletleri ortaya çıkartmıştır.[49]

Gerek Bretton Woods, gerek Petrol Krizi hemen hemen aynı yıllarda sonuçlanmıştır. Biri uluslararası ekonomik sistemi doğrudan etkilemiş, diğeri ise savaşlarda ekonomik güvenliğin, enerjinin ve işbirliğinin önemini ortaya çıkartmıştır.

1.2.1. Ortadoğu

Tezin şu ana kadar gelinen noktasında ve ilerleyen bölümlerde Ortadoğu sözcüğü kullanılmıştır. Türkçe yazında hem Ortadoğu, hem de Orta Doğu şeklinde yazıldığı tespit edilmiştir. Türkçe'de ayrı anlamları olan sözcüklerin birlikte kullanımıyla oluşan ve yeni bir anlam veren birleşik sözcüklere örnek olan Ortadoğu, dış politikalarda başvurulan bir terimdir. Oral Sander, Ortadoğu'nun en dar şekliyle Türkiye, İran ve Mısır üçgeniyle bu üçgen arasındaki ülkeleri kapsadığını, daha geniş

[46] Oral Sander, *Siyasi Tarih: 1918-1994*, 26. baskı, İmge, Ankara 2016, s. 489.
[47] Esra Çavuşoğlu, "Arap-İsrail Sorunu Ekseninde İngiltere'nin Post-Kolonyal Körfez Politikası (1971-1991)", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı: 11, Bahar 2018, s. 12.
[48] Esra Çavuşoğlu, *a.g.m.*, s. 14.
[49] Erdem Demirtaş, *Ortadoğu'da Devlet ve İktidar: Otoriter Rejimler Üzerine Bir İnceleme,* Metis, İstanbul 2014, s. 57.

açıdansa bunlara komşu olan Müslüman ülkeleri kapsadığını, yaygın görüşünse Arap devletlerine Türkiye, İran ve İsrail'in eklendiğini ifade etmiştir.[50] Bölge devletleri içinde 2000'li yıllar ve sonrası gözetildiğinde güçleriyle diğerlerine göre daha baskın olan devletler ise İran, Suudi Arabistan, Türkiye ve İsrail şeklinde açıklanmıştır.[51]

Son olarak Yakındoğu ile Ortadoğu terimlerinin kullanım yer ve çıkış noktalarıyla ilgili olmuştur. Yakındoğu teriminin Avrupa keşiflerine dek uzandığını, Avrupa ile Uzakdoğu arasında kalan bölgeyi ifade ettiği belirten Sander, sonraları bu terimin Osmanlı toprakları için kullanıldığını belirtmiş ve her iki terimin de Avrupa çıkışlı olduğunu ve bölge için bir anlam barındırmadıklarını aktarmıştır.[52]

1.3. Uluslararası Politik Ekonominin İnceleme Alanları ve Sınırları

UPE disiplinine dayanarak Türkiye – İsrail ilişkilerini yorumlayabilme amacıyla disiplinin alan ve sınırını farklı akademisyen ve düşünürlerden aktarmak tezin bu bölümünde gerekli görülmüştür. Disiplinin inceleme alanı ve sınırı farklı şekillerde yorumlanmıştır. Bu disiplinin doğrudan uluslararası politika, uluslararası ekonomi, iç politika ve ulusal ekonomi ile ilişkili olduğu tespiti yapılmıştır.[53] Bu tespitin sonucu olarak, disiplinin inceleme alanı ve sınırı konusunda, ulusal ve uluslararası politika ve ekonominin bütünleşik bir açıdan ele alınışı kabul edilmiştir.[54] Ayrıca ekonomik gelişmelerin devlet politikalarını daha çok etkilemeye başladığı da tespit edilmiştir.[55] Bir diğer ifadeyle küresel çaptaki erişimin kolaylaşmasıyla küçülen dünyada araştırmacıların bu disiplindeki konuları uluslararası ve ulusal politikaların birbirleriyle olan etkileşimi, bağlantısı ve ortak özellikleri şeklinde oluşmaya başlamıştır.[56] Çözümleme konusundaysa ulusal politikanın ulusal ekonomi, uluslararası politika ve uluslararası ekonomi tarafından

---

[50] Oral Sander, *Siyasi Tarih: 1918…*, s. 72.
[51] Anoushiravan Ehteshami, "Middle East Middle Powers: Regional Role, International Impact", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 11, Sayı: 42, Yaz 2014, s. 37.
[52] Oral Sander, *Siyasi Tarih: 1918…*, s. 73.
[53] Ali Şen, "Uluslararası Politik Ekonomi (UPE) Nedir?", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 1-2, 1998, s. 394.
[54] Ali Şen, *a.g.m.*, ss. 396-397.
[55] Robert Gilpin, *Global Political Economy: Understanding the International Economic Order*, Princeton University Press, 2001, s. 25.
[56] Philip Cerny, "International Political Economy", *Democratization Through the Looking-Glass*, Derleyen: Peter Burnell, Manchester University Press, Manchester 2003, ss. 84-85.

nasıl etkilendiğini inceleyen ulusal açı ve uluslararası ilişkilerin ulusal politika ve ekonomiyle nasıl etkileşim kurduğuna odaklanan uluslararası açı ayrışması bulunmuştur.[57] Dış baskıların yokluğunun demokratik bir devlet yapısına götürebileceği, yüksek orandaki dış baskının ve tehditlerin devleti daha otoriter kılabileceği görüşü ulusal açıdan bir örnek kabul edilebilir.[58] Uluslararası açıdan ele alındığındaysa UPE disiplininin ilgi odağı uluslararası piyasalardaki belirsizlik, çevresel sorunlar, küresel yoksulluk gibi konular olmuştur.[59]

UPE disiplininin inceleme alanı ve sınırları tesadüfen belirmemiştir. Bunların oluşumunda tarihsel süreç belirleyici olmuştur. Soğuk Savaş döneminde güvenlik kaygısının getirdiği savaş, ittifaklar, caydırma ve benzeri konulara tepki olarak doğan ve şu görüşle inceleme alanı da belirtilmiştir:

> "*Devletlerin sadece içi boş bir güç ve güvenlik peşinde olamayacakları, aslında siyasal çabaların ekonomik gerekçelerinin bulunduğu, aynı şekilde ekonomik girişimlerin de siyasal yansımalarının olabileceği…*"[60]

Uluslararası ticaret, uluslararası finans, çokuluslu şirketler, küreselleşme, güvenlik ve enerji gibi konular disiplinin ele aldığı konulardan bazıları olarak tespit edilmiştir.[61]

Ayrıca Soğuk Savaş'ın bitmesi de, UPE disiplininin pazarların ve devletlerin birbirlerinden nasıl etkilendiklerine odaklanmasına yardım etmiştir.[62] Birbirinden farklı disiplinleri harmanlayan ve farklı aktörler arasındaki etkileşimi dikkate alan UPE, bu özelliğiyle neden ve sonuç arasındaki bağın daha verimli okunabilmesinin önünü açmıştır. Uluslararası politikanın çözümlenmesine dönük

---

[57] Ali Şen, *a.g.m.*, s. 405.
[58] Ali Şen, *a.g.m.*, s. 406.
[59] Gös. Yer.
[60] Davut Ateş - Gülizar Samur Gökmen, "Bir Akademik Disiplin Olarak Uluslararası Politik Ekonominin Sınırları", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 1, 2013, s. 47.
[61] Davut Ateş - Gülizar Samur Gökmen, *a.g.m.*, ss. 61-62.
[62] Helen V. Milner, "International Political Economy: Beyond Hegemonic Stability", *Foreign Policy*, Cilt: 110, Bahar 1998, s. 112.

olarak, diğer yöntemlere bir seçenek getirmiştir. Kısaca genel farkı şöyle belirlenebilir:

> *"Geleneksel analiz (...) o günün şartları içinde gelişen dünya olaylarının kayda geçirilmesi en önemli kaygıdır. (...) Stratejik analiz ülkelerin dış politika yapıcılarına politika alternatifleri üretmek şeklinde kendini gösterir. (...) Kuramsal analiz (...) uluslararasındaki örnek olayların ve gelişmelerin incelenerek bir kısım genel geçer sonuçlar elde edilebileceği, bu sonuçların daha sonra ortaya çıkacak benzer olay ve gelişmelere uygulanabileceği varsayımına dayanır. Tahminci analiz (...) bilimsel çalışmanın sadece olguyu açıklamak değil, aynı zamanda ileriye dönük tahmin yapma yeteneğine sahip olmak için yapılacağını öner sürer."*[63]

UPE disiplininin ele aldığı konular ve sınırları da genel olarak ekonomi ve siyaset arasındaki bağla açıklanmıştır. Disiplin, piyasa ekonomisinin ekonomik ve siyasal nedenleri ve etkileri, ekonomik ve siyasal değişimlerin birbirleriyle olan ilişkileri, dünya piyasa ekonomisinin ulusal ekonomi üstündeki etkisi konularına odaklanmıştır.[64] Bu odak, farklı kuramlar ve yaklaşımlarla, ayrıca kuramların getirdiği aktörlük ve güç gibi sorularla geniş bir yelpazeye yayılmıştır. Bir başka ifadeyle, ekonomi ikinci derecede önemli görünürken, birinci derecede önemli görünmeye başlamış ve Dünya düzenini anlama konusunda uluslararası ilişkilerin üstlendiğini, UPE üstlenmiştir.[65]

UPE ayrıca çeşitli alanlara dönük olarak başvurulan bir disiplin olmuştur. Cinsiyet, tarım, turizm, medya gibi alanlarda da yazılmıştır. Yalnızca ulusal ve uluslararası konuların kesişim noktasında değil, ayrıca küreselleşmenin ekonomik, sosyal, çevresel ve kültürel gibi farklı boyutlarında da düşünülmüş ve daha karmaşık süreçlerde tercih edilmiştir.[66] Örneğin enerjiyle ilgili olarak 1980'li yıllardan 2000'li yılların başına dek geçen süreçte UPE'nin enerjiye olan yaklaşımında realist ve

---

[63] Davut Ateş, *Uluslararası Politika: Dünyayı Anlamak ve Anlatmak*, 2. baskı, Dora, Bursa 2014, ss. 37-40.
[64] Robert Gilpin, *Uluslararası…*, ss. 26-28.
[65] Stefano Guzzini, "Benjamin Cohen on Global Political Order: When Keynes Meets Realism – and Beyond", *Contexto Internacional*, Cilt: 37, Sayı: 3, Eylül-Aralık 2015, s. 851.
[66] Philip Cerny, *a.g.m.*, s. 85.

liberal bakış açısının baskın olduğu; ancak sonraki dönemlerde daha eleştirel bir yaklaşım sunan yapısal bir bakış açısının da benimsenmekte olduğu bir çalışmada belirtilmiştir.[67]

1.4. Ana Akım Uluslararası Politik Ekonomi Kuramları

UPE, kendi başına bir kuram olmayıp farklı kuramların oluşumunda ve var olanların da yorumlanmasında etkindir. Bir görüşe göre ele alınan dönem ve savunulan fikirlere göre realizmle ulus devletler, liberalizmle birey ve eleştirel kuramla da sınıf kavramı üstüne odaklanılmıştır.[68] Özellikle yabancı yazında da UPE disiplinine ilişkin kuramlarda realizm, liberalizm ve marksizm üstüne eserler verilmiştir. Ayrıca UPE'ye ilişkin ilk kapsamlı çalışmalardan biri olan yayında da, disiplinin temel bakış açısının merkantilist, liberal ve radikal görüşler üstüne inşa edildiğine dikkat çekilmiştir.[69] Bir çalışmada ise geleneksel UPE kuramları olarak liberalizm ve Marksizm sayılmış ve ilk sırada merkantilizme (veya milliyetçilik) yer verilmiştir.[70]

İlgili yazında realizm yerine ekonomik milliyetçilik veya merkantilizm de kullanılmıştır. Merkantilizm, devletçilik, korumacılık gibi farklı isimler geçse de, tümünün ortak fikri ekonomik etkinliklerin devletin oluşum amacına ve çıkarlarına bağlı olduğu ya da olması gerektiğidir.[71] Öte yandan bazı ayrıntılar olduğu da bir gerçektir; ancak realizmin ekonomiye yaklaşımı ifade edilirken, gerekli ayrıntılar sunulmuştur. Klasik realizm dışında ayrıca yapısal realizmden (neorealizm) ve neoklasik realizmden yararlanılmıştır. Böylelikle realist UPE'ye daha geniş bir açıdan yaklaşabilme ve karşılaştırma olanağı bulunmuştur. Yapısal realizm de, neoklasik realizm de bu açıdan önemli görünmüş ve genel olarak tümüne realizm şemsiyesi altından bakılmıştır.

---

[67] Caroline Kuzemko - Andrew Lawrence - Matthew Watson, "New Directions in the International Political Economy of Energy", *Review of International Political Economy*, Cilt: 26, Sayı: 1, 2019, s. 16.
[68] Arzu Al, *Politika-Ekonomi Kesişmesi…,* s. 147-148.
[69] Ali Şen, *a.g.m.*, s. 400.
[70] Muhammad Mustafa Rashid, *a.g.m.*, s. 483.
[71] Robert Gilpin, *Uluslararası…*, s. 48.

Liberalizm konusunda da, realizm, yapısal realizm ve neoklasik realizm arasında olduğu gibi, yapısal liberalizmin katkısı olmuştur. Marksizm yerine de bazı kaynaklarda sosyalizm veya komünizm kullanılmış; ancak genel itibariyle marksizm tercih edilmiştir. Tezin kuramsal çerçevesini anlayabilmek için bu üç ana akım kurama değinilmiş ve UPE konularına yer verilmiştir.

Realizmin temel görüşü, uluslararası sistemdeki en önemli aktörün devlet, insan doğasının doğal olarak bencil ve kötü, uluslararası ekonomik ilişkilerin devletler için rekabetçi ve siyasi güçle ekonomik refah arasında doğrudan bir ilişkisi olduğu üstüne kurulmuştur.[72] Liberalizmin temel görüşüyse, piyasaların serbest bırakılmasının uzun vadede yararlı olacağı, devletlerin birbirleriyle ticaretlerinin açık olması gerektiği ve devletlerin ekonomik konularda rolünün en düşük seviyede kalması gerektiği yönünde oluşmuştur.[73] Marksizm içindeyse ileri çıkan temel görüşler, tarihsel değişimin ekonomik kalkınmanın bir sonucu olduğu, kapitalizmin dünyadaki ekonomik ilişkileri belirleyici temel etken olduğu, kapitalist topluluklar içinde burjuva ve işçi sınıfları arasında bir çatışma yaşandığı üstüne kurulmuştur.[74] Görüldüğü üzere realizm daha çok durum tespiti gibi okunurken, liberalizm olması gereken üstüne şekillenmiştir. Ayrıca UPE disiplininin realist açıdan yorumlanmasında gerek yapısal, gerek neoklasik realizm baskın bir rol üstlenmiştir. Klasik realizmin salt devlete olan yaklaşımına yapılar ve iç etkenler eklemlenmiştir ve böylelikle daha geniş bir bakış açısının yakalanabilmesi sağlanmıştır.

Tüm kuramların UPE disiplinine katkısı bulunmaktadır. Dolayısıyla değinilen üç düşünce okulunun da kaynak tahsisinin nasıl sağlandığına ilişkin özgün yanıtları bulunmaktadır ve üçü de politikanın uygulanması ve çözümlenmesi için bir çerçeve sunmaktadır.[75]

---

[72] Roy Smith - Imad El-Anis - Christopher Farrands, *International Political Economy in the 21st Century: Contemporary Issues and Analyses*, Routledge, 2011, s. 8.
[73] Roy Smith vd., *a.g.e.*, s. 12.
[74] Roy Smith vd., *a.g.e.*, s. 17.
[75] Muhammad Mustafa Rashid, *a.g.m.*, ss. 483-484.

1.4.1. Realizm

Realist politik ekonomi, devlet, ulusal çıkarın gözlenmesi ve anarşiyle açıklanmış[76] ve UPE de bu yönde gelişmiştir. Bireyin doğuştan getirdiği ve devletle özdeşleşen özelliğinden yola çıkan klasik realizm, uluslararası sistemin anarşik yapısını dikkate alarak çözümlemeye giden yapısal realizm, devlet davranışında başkaca değişkenleri göz önünde bulunduran neoklasik realizm hep birlikte realist UPE'nin anlaşılmasını kolaylaştırmış ve bu disiplinin temelini oluşturmuştur. Klasik realizmle anılan Hans Joachim Morgenthau, yapısal realizmin kurucusu Kenneth Waltz ve neoklasik realizmle özdeşleşen Gideon Rose, bu anlamda realizmin son şeklini almasına neden olmuştur. Realizmin zamanla ortaya çıkan bu üç sınıfı (klasik realizm, yapısal realizm ve neoklasik realizm) arasındaki bağı incelemek, neden "realist uluslararası politik ekonomi" içinde birlikte anılabileceklerini göstermek için yararlı bulunmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen dönemde gelişip 1980'li yıllara dek en sık başvurulan (veya eleştirilen) uluslararası ilişkiler kuramı olan klasik realizm, zamanla yerini yapısal realizme bırakmış ve ardından uluslararası sistem içindeki kaynak ve kapasite dağılımıyla devletlerin ulusal politikalarını da çözümleme ve inceleme alanına ekleyen neoklasik realizm ortaya çıkmıştır.[77] Neoklasik realist incelemelerde, büyük güçler ile uluslararası kurumların etkileşimleri incelenmiş, devletin bir aktör olarak akla ve mantığa uygun kararı vereceği; ancak bunun kendi bilgi birikimi ve bakış açısıyla sınırlı olabileceği sonucuna ulaşılmıştır.[78] Üçünün arasındaki temel farklılaşma ve ortaklık, Tablo 1'de ilgili kaynaktan sadeleştirilerek çevrilmiştir.

---

[76] Jonathan Kirshner, "Realist Political Economy: Traditional Themes and Contemporary Challenges", *Routledge Handbook of International Political Economy (IPE): IPE as a Global Conversation*, Derleyen: Mark Blyth, Routledge, 2009, s. 36.
[77] Samet Yılmaz, "Neoklasik Realizm: İlerletici mi? Yozlaştırıcı mı? Lakatosyan Bir Değerlendirme", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 46, 2015, ss. 1-2.
[78] Mehmet Ali Tuğtan, "Güç, Anarşi ve Realizm", *Küresel Siyasete Giriş*, Derleyen: Evren Balta, İletişim, İstanbul 2014, s. 128.

Tablo 1: Realist Kuramlar ve Yaklaşımları[79]

Kuram ve Farklılık	Yöntem	Uluslararası Sisteme Verilen Önem	Bağımlı Değişken
Klasik Realizm	Tümevarım	Bir Şekilde Önemli	Devletlerin Dış Politikaları
Yapısal Realizm	Tümdengelim	Çok Önemli	Uluslararası Politik Sonuçlar
Neoklasik Realizm	Tümdengelim	Önemli	Devletlerin Dış Politikaları

Üç kuram arasındaki fark en yalın şekliyle yola çıktıkları noktadan hareketle açıklanabilir. Klasik realizm uluslararası ilişkileri insan doğası ve davranışından hareketle açıklarken, yapısal realizm uluslararası sistemden, neoklasik realizm ise devlet içi etkenlerden hareketle açıklamaya çalışmaktadır.[80]

Bir başka ifadeyle klasik realizm, insan doğasına değinerek, devletlerin de doğuştan gelen istekleri olduğuna ve savaşlarla mücadele etme arayışında olduklarına yönelmiş; ancak yapısal realizm, insan doğasını ret ederek uluslararası sistemin yapısının etkilerine odaklanmıştır.[81] Kısacası yapısal realizm, klasik realizmden farklı olarak insan doğasını çalışmasına konu etmemiş, sistemin yapısına, sürekliliğine ve değişkenliklere odaklanarak gücün dağılımını incelemiştir.[82] Neoklasik realizm de devlet davranışının oluşmasında güç dağılımının nasıl olduğunu incelemiş; devlet yöneticilerinin algıları, devlet ve toplum ilişkisi gibi konuları da göz önünde tutarak yapısal ve birim düzeyi etmenleri ilişkilendirmiştir.[83] Neoklasik realizm, realizmin doğal ve yenilikçi bir aşaması şeklinde de ifade

[79] Jeffrey W. Taliaferro - Steven E. Lobell - Norrin M. Ripsman, "Introduction: Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy", *Neoclassical Realizm, the State, and Foreign Policy*, Derleyenler: Steven E. Lobell, Norrin M. Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro, Cambridge University Press, 2009, s. 20.
[80] Araz Aslanlı - Agil Memmedov, "Neo-Realizm Kuramı Çerçevesinde Azerbaycan - İran İlişkilerinin Analizi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 6, 2016, s. 1521.
[81] Stephen M.Walt, "International Relations: One World, Many Theories", *Perspectives on World Politics*, Derleyenler: Richard Little, Michael Smith, 3. Baskı, Routledge, 2006, s. 425.
[82] Mustafa Aydın, "Uluslararası İlişkilerin "Gerçekçi" Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 1, Sayı: 1, Bahar 2004, s. 48.
[83] Tim Dunne - Brian C. Schmidt, "Realism", *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, Derleyenler: John Baylis, Steve Smith, Patricia Owens, 7. baskı, Oxford University Press, 2017, s. 109.

edilmiştir.[84] Yapısal realizm için devlet yerel baskıdan dış güvenlik politikası oluşumunda etkilenmez;[85] ancak neoklasik realizm, kimi zaman yerel aktörlerin devletlerin uluslararası tehdit ve fırsatları yorumlamasında ve tepkilerinde belirleyici olabilir.[86]

Devlet, klasik realizmde, dış politika kararlarını mantıklı şekilde alabilecek bir aktör olarak kabul görmüştür; ancak yapısal realizm, bir uluslararası politika kuramı olarak, devlet davranışını değil, sistemdeki etkileşimin sonuçlarını işlemiştir.[87] Yapısal realizmde, uluslararası sistem içinde yer alan şu konulara odaklanılmıştır:

> *"(...) birimlerin değişmesi durumunda benzer sonuçların ortaya çıkıp çıkmayacağı, meydana gelen olayların tekrarlanıp tekrarlanmayacağı, güç dengesinin nasıl oluşacağı ve savaşların yapılacağı şartlar"*[88]

Neoklasik realizmdeyse göreli güç bağımsız değişken olarak kabul edilip devlet yapısı, devlet yöneticilerinin algıları, göreli güç hesaplamaları bağımlı değişken olarak kullanılmış, dönemsel ve koşullar göz önünde tutularak çözümlemeler yapılmıştır.[89] Üç kuram arasındaki farklar ve ortaklıklar üstüne diğer açıklamalar, ele alınan konuya göre belirtilmiştir; ancak diğer yandan, birbirini tamamlayan ve eklemlenen yaklaşımlar olarak görülmeleri de olasıdır.

Realizmin devletler ya da uluslar arasındaki ilişkilere yaklaşımı tarihsel süreç içinde şekillenmiştir. Kökeni, Antik Yunan'da Peloponez Savaşı'nın generallerinden biri olan tarihçi Thukididis'e (Thucydides) dek uzanmıştır. Platon, haksızlık etme fırsatını bulan herkesin haksızlık edebileceğini, insanların kendi istekleriyle değil; ancak zorlamalarla doğru olacağını aktarmıştır.[90] İtalya'da Niccolo

---

[84] Brian Rathbun, "A Rose by Any Other Name: Neoclassical Realism as the Logical and Necessary Extension of Structural Realism", *Security Studies*, Cilt: 17, Sayı: 2, 2008, s. 311.
[85] Norrin M. Ripsman, "Neoclassical Realism and Domestic Interest Groups ", *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*, Derleyenler: Steven E. Lobell, Norrin M. Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro, Cambridge University Press, 2009, s. 174.
[86] Norrin M. Ripsman, a.g.m., s. 192.
[87] A. Murat Ağdemir, *Neoklasik Realizm Çerçevesinde İsrail'in Irak Politikası*, (Kara Harp Okulu, Savunma Bilimleri Enstitüsü, Güvenlik Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi), Ankara 2014, s. 18.
[88] Gös. Yer.
[89] A. Murat Ağdemir, *a.g.m.*, s. 21.
[90] Platon, *Devlet*, 4. baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2002, s. 49.

Machiavelli, İngiltere'de Thomas Hobbes gibi isimler realist yazına katkı sağlamış ve klasik realizmin temellerini atmışlardır. Örneğin ordunun gerekliliği ve nasıl olması gerektiği o dönemin ve coğrafyanın koşulları ışığında Machiavelli'nin kitabında yer bulmuştur.[91] Hobbes ise, devletin amacı olarak bireysel güvenliği göstermiş ve bunu insan doğasına bağlayarak neden devlete gerek duyulduğunu yanıtlamıştır.[92] Uluslararası ilişkiler ile ilgili olarak Vestfalya ise, devletlerin varlığı ve sınırlarının anlamı açısından yeni bir dönem başlatmıştır ve uluslararası ilişkiler açısından genellikle 1648 Vestfalya Antlaşması dikkate alınmıştır. 1648 ile 1659 yılları arasında farklı devletler arasında yapılıp onaylanan anlaşmalarla devletlerin uluslararası sistemdeki üst otorite olarak kabulü (dış egemenlik), güç dengesi ve iç egemenlik ilkeleri pekiştirilmiştir.[93]

Otuz Yıl Savaşları olarak bilinen ve genellikle mezhepsel ya da dinsel gerekçelere dayandırılan savaşın sonunda kabul edilen antlaşmayla, ulus devletler ortaya çıkmaya başlamıştır. 1555'te Augsburg Barışı ile her devletin vatandaşına dinini seçme hakkı verilmiş olsa da bu yürütülememiş, Almanya içinde Katolik ve Protestan iç savaşı, Kutsal Roma İmparatorluğu'yla bağımsızlığını isteyen üye devletler arasında bir başka iç savaş, Alman topraklarında farklı devletlerin mücadelesini açığa çıkaran bir diğer uluslararası savaş dizisi oluşmuştur.[94] Savaşın sonunda yapılan antlaşmanın en önemli yanları olarak, önceki uluslararası toplantıların dinsel özelliğine karşın daha laik bir konferans şeklinde düzenlenmesi, yeni dinlerin (mezheplerin) kabulü, yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkması, çoğu Avrupa devleti mutlak monarşi ile güçlenme şansı bulurken Almanya'nın feodal yapıya dönmesi şeklinde sıralanabilir.[95] Tüm bu gelişmeler ışığında Avrupa'nın siyasal yaşamı belirlenmiş, güvenlikten ekonomiye, insan haklarından demokrasiye kadar yaşanacak olan gelişmelerin temeli atılmıştır. Belirli kurallara uygun davranan

---

[91] Niccolo Machiavelli, *Prens*, 2. baskı, Çeviren: Nazım Güvenç, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1994, s. 141.
[92] Thomas Hobbes, *Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti*, 6. baskı, Çeviren: Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, s. 127.
[93] Emre Kalay, *Uluslararası Sınır Uyuşmazlıkları: Kıta Afrikası Örneklemleri*, (Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Doktora Tezi), Edirne 2018, ss. 49-50
[94] Oral Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e*, 30. baskı, İmge, Ankara 2016, ss. 99-100.
[95] Oral Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan…,* s. 100.

ve aralarında düzenli ilişkiler bulunan devletlerin oluşturduğu bu yeni sistem,[96] realizmin tarihsel gelişiminde de önemli bir yer tutmuştur. Aynı yıllarda yaşamış Thomas Hobbes, insanların korkuyla yaşadıklarını, kimseye güvenemeyeceklerini savunmuş ve bundan çıkış yolunu da egemen devletlerin kurulmasına bağlayarak, bu sisteminde insanlarda olduğu gibi mücadeleye yol açacağına inanmıştır.[97] Bu sav, realizmin güvenliğe yaklaşımında ayrıca kaynak olmuştur. Gerek klasik, gerek yapısal realizm için savaşların nedeni olarak bireysel seviyede insan doğası, yerel seviyede politik rejimlerin doğası ve uluslararası sistemin anarşik yapısı gösterilmiştir.[98]

Realizm, dünyayı olması gerektiği gibi değil, nasıl göründüğüyle ilgilenen bir düşünce geleneği olmuştur ve politik, ekonomik, toplumsal hedefler için düzen ve iç istikrarı ön koşul kabul etmiştir.[99] Bir başka ifadeyle, olması gerekenle değil, olanla ilgilenmiştir. Devletin merkezdeki aktör olarak uluslararası sistemin içinde yer alışı ve devletlerin ulusal çıkarlarının uluslararası dinamikleri etkileyişi realist UPE'nin temelini oluşturmuştur.[100] Yine bu bağlamda neoklasik realizmin savı da önemli bulunmuştur. Devletle toplum arasındaki ilişkilerin belirleyicileri, toplum içindeki aktörler, çıkar gruplarının dış politikadaki etkisi, politik ve askeri yetenekler bu noktada önem barındırmaktadır.[101]

Morgenthau, politik realizmin altı ilkeye sahip olduğunu belirtmiştir. Bu altı ilke yazında liberalizm ve feminizm açısından sıklıkla eleştirilmiş olsa da, klasik realizmin temel taşı olarak kabul edilmiştir. Klasik realizmin ardılı sayılabilecek yapısal realizmi ve neoklasik realizmi de etkilediği düşünülebilir ve bu açıdan önemlidir. Bu altı ilkeden birincisine göre, politikalar tarafsız yasalarca yürütülür ve bunların kökünde insan doğası bulunmaktadır ve bu doğa durumu yüzyıllardır

---

[96] Oral Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan…,* s. 101.
[97] Mustafa Aydın, *a.g.m.*, s. 45.
[98] Stefano Guzzini, *The Continuing Story of a Death Foretold: Realism in International Relations / International Political Economy*, Working Paper No: 92/20, European University Institute, Florence, 1992, ss. 52-53.
[99] Paul R. Viotti – Mark V. Kauppi, *Uluslararası İlişkiler ve Dünya Siyaseti*, Çeviren: Ayşe Özbay Erozan, 5. basımdan çeviri, Nobel, Ankara 2014, s. 32.
[100] André Broome, *Issues and Actors in the Global Political Economy*, Palgrave Macmillan, 2014, s. 19.
[101] Eyüp Ersoy, "Realizm", *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, 2. Baskı, Derleyen: Ramazan Gözen, İletişim, İstanbul 2015, s. 179.

değişmemiştir.[102] İkinci olarak, uluslararası politikaların anlaşılmasında güç kavramı bulunmaktadır; çünkü devletlerin çıkarları güçlerini artırmaya bağlı olduğundan, alacakları kararlarda da bunun etkisi görülür.[103] Üçüncü olarak, çıkarların ana kavramının güç olduğu ve bunun her yerde (evrensel olarak) geçerli olduğu, ancak politik ve kültürel çevreden ve ayrıca dönem farkından ötürü herkes için aynı anlama çıkmayabileceği, zamanla içeriğinin veya anlamının değişebileceği gösterilmiştir.[104] Dördüncü ilke olarak, politik eylemlerde ahlaki önemin bulunmadığı, devletlerin ahlaki kurallara uymak zorunda olmadığı belirtilmiştir.[105] Beşinci ise, her ulusun kendince ahlaki değerlerinin olduğu, bu değerlerin kendilerine göre doğru olduğudur ve bu yüzden de politika oluşturulmasında (veya yorumlanmasında) bir ulusun etik anlayışının dikkate alınmasının gereksiz olduğu şeklindedir.[106] Altıncı ilkenin açıklanmasında soru örneklemelerine yer verilmiş ve bir politikayla ilgili olarak ekonomistin, avukatın, ahlakçının kendi alanlarına özgü sorular soracağını, politik realistin ise bu politikanın ulusun gücünü nasıl etkileyeceğini soracağını belirtip alanın özerk olduğunu açıklamış ve politik eylemlerin anlaşılmasında diğer alanlardan ayrıştırılmasının doğru olduğunu savunmuştur.[107]

1.4.1.1. Anarşik Yapı

Realizm, devletleri insanoğluna benzetmiş ve devletlerin de bencil olduğunu, uluslararası sistemde bir üst otorite olmadığı için, bir devleti bir başkasının yırtıcı davranışından koruyabilecek bir engel olmadığını savunmuştur.[108] Realizm ve yapısal realizm uluslararası alanı anarşiyle açıklamıştır. Kuram, devletler arasındaki ilişkileri iyi niyetlerle okuyarak yönetmeye çalışmanın savaşlarla sonuçlandığını dile getirmiş ve en açık şekilde Birinci Dünya Savaşı sonrası ilgi gören idealizmi eleştirmiştir.[109] Diğer yandan Thukididis'in Hegemonik (Egemen) Savaş Kuramı'na

---

[102] Hans J. Morgenthau, "A Realist Theory of International Politics", *Realism Reader*, Derleyenler: Colin Elman, Michael A. Jensen, Routledge, 2014, s. 53.
[103] Hans J. Morgenthau, *a.g.m.*, s. 54.
[104] Hans J. Morgenthau, *a.g.m.*, ss. 56-57.
[105] Hans J. Morgenthau, *a.g.m.*, ss. 57-58.
[106] Hans J. Morgenthau, *a.g.m.*, s. 58.
[107] Hans J. Morgenthau, *a.g.m.*, ss. 58-59.
[108] James N. Danziger, *Understanding the Political World: A Comparative Introduction to Political Science*, 7. baskı, Pearson Education Inc., 2005, s. 276-277.
[109] Davut Ateş, *a.g.e.*, s. 62.

atıf yapan Robert Gilpin, uluslararası sistemin anarşik yapısında, devlet yöneticilerinin kararlar alıp diğerlerinin kararlarını yanıtladığını, bu etki ve tepki sürecinin bir savaşa neden olabileceğini ve gereksiz bir savaş doğurabileceğini belirtmiştir.[110] Yapısal realizmin kurucusu Kenneth Waltz, ayrıca bu anarşi durumunu olumlu görüp bir erdem olarak yorumlamıştır; çünkü devletlerin böyle bir durumda eylemini kendisinin yapabileceği, örgütsel maliyetlerin de bu sayede düşürüleceği fikrini savunmuştur.[111] Bu durum ise yöneticilerin öncelikli kaygısını, ulusal güvenliklerini sağlamak yönünde belirlemiştir.[112] Kısacası, kuramda değinilen anarşi, devletleri zorlayıcı üstün bir egemen gücün bulunmayışıdır.[113]

Sistemdeki anarşik yapının getirmiş olduğu şartlar, güvensizlik ortamına veya yazında belirtildiği şekliyle "güvenlik ikilemine" yol açacağı için, askeri güç başta olmak üzere, ekonomik ve bilgi gibi güçlerin artırılabilmesi devletin üstüne bırakılmıştır.[114] Buna göre devletler, güçlerinin diğerlerine göre azalmasına tepki olarak güvenliklerini artırmaya dönük adımlar atar ve diğerlerinin güvenlik politikalarının etkisini azaltmayı amaçlar.[115] Bir devletin güç artırması ise, diğerinin gücünü azaltacağından ya da kaybı sayılacağından, bu da "sıfır kazanç" kavramını ortaya çıkartmıştır.[116] Ayrıca, neoklasik realizmin başlangıç noktası ve bağımsız değişkeni olarak göreli güç, devletlerin çıkarlarını ve davranışlarını belirleyen etkenler için ise anarşik uluslararası sistem ve güç dağılımı gösterilmiştir.[117] Böylelikle anarşik yapının getirmiş olduğu fikirlerle güç ve güç dengesi konuları belirmiş ve bunlarla ilgili olarak işbirliği ve ittifak hakkındaki görüşler ortaya çıkmıştır.

---

[110] Robert Gilpin, "The Theory of Hegemonic War", *The Journal of Interdisciplinary History*, Cilt: 18, Sayı: 4, Bahar 1988, ss. 592-593.
[111] Kenneth N. Waltz, *Uluslararası Politika Teorisi*, Çeviren: Osman S. Binatlı, Phoenix, Ankara 2015, s. 140.
[112] Paul R. Viotti – Mark V. Kauppi, *a.g.e.*, s. 32.
[113] Demet Şenbaş, "Neorealizm ve İran Dış Politikası", *Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kuramları ve Sorunlarına Temel Yaklaşımlar*, Derleyenler: Sibel Turan, Nergiz Özkural Köroğlu, Transnational Press London, 2017, s. 59.
[114] James N. Danziger, *a.g.e.*, s. 277.
[115] Jeffrey W. Taliaferro, "Security Seeking Under Anarchy: Defensive Realism Revisited", *International Security*, Cilt: 25, Sayı: 3, Kış 2000/2001, s. 136.
[116] James N. Danziger, *a.g.e.*, s. 277.
[117] Duygu Dersan, *Responses to International Changes: A Neoclassical Realist Analysis of Syrian Foreign Policy, 1990-2005*, (Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Doktora Tezi), Ankara 2012, s. 11.

1.4.1.2. Güç ve Güç Dengesi

Güç, klasik realistler için en önemli amaç olarak görünürken, yapısal realistler için bazen amaç, çoğunluklaysa araç olarak tarif edilmiştir.[118] Realizmde güvenlik ile güç arasında doğrudan bir bağ vardır ve devlet, ulusal gücü kadar ulusal güvenliğini sağlayabilmektedir; çünkü uluslararası sistemde "kendi kendine yardım sistemi"[119] kuruludur.[120] Bir diğer deyişle, devlet için, diğer her devlet potansiyel bir tehdit oluşturduğu ve onları dizginleyebilecek bir üst otorite bulunmadığı için devletin yaşamını sürdürebilmesinin en önemli koşulu güce bağlanmıştır.[121] Kendi kendine yardım sistemi, devletleri algıladıkları tehditler için eyleme geçmeye (veya seferber etmeye) sorumlu tutmuş ve uluslararası durumlarını nesnel şekilde görmelerini gerektirmiştir.[122] Bu durum, anarşik yapının bir sonucudur. İlişkilerdeki güvensizlik durumu, bu sistemin oluşmasını sağlamıştır ve güvenlik ikileminin bir yansıması gibi yorumlanabilir.

İşbölümü sonucu ortaya çıkan uzmanlaşma, tarafların farklı oranlarda yararına olsa da, kazancının bir kısmını ileride diğer tarafın zararına kullanabilme olasılığı, kimin daha çok kazanç sağladığı, ileriye dönük kaygılar bu bağlamda işbirliği için risk olarak kabul edilmiştir.[123] Diğer yandan kendi kendine yardım sistemi, devletleri, güç dengelerini oluşturma yönünde teşvik edici bir özelliğe sahip olarak kabul edilmiştir.[124] Bu bağlamda, devletlerin anarşik uluslararası alanda duydukları güvensizliğin, yine kendilerini kısıtlı bir işbirliğine yönlendirdiği sonucuna ulaşılmıştır. İttifaklarda da tarafların genellikle ortak ilgilerinin diğer devletlerden korku olduğunu savunan yapısal realizm, anarşik bir ortamda her şeye

---

[118] Davut Ateş, *a.g.e.*, s. 194.
[119] Türkçe yazında İngilizce'den alındığı gibi "self – help" şeklinde belirtildiği gibi, "kendine – yardım" ve "kendi kendine yeterlilik" şeklinde de ifade edilmiştir.
[120] Zerrin Ayşe Öztürk, "Uluslararası İlişkilerde Güvenliği Yeniden Düşünmek: Geleneksel ve Alternatif Yaklaşımlar", *Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri 2: Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Yaklaşımlar*, Derleyen: Tayyar Arı, Dora, Bursa 2014, s. 152.
[121] John J. Mearsheimer, "Structural Realism", *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, Derleyenler: Tim Dunne, Milja Kurki, Steve Smith, Oxford University Press, Oxford 2006, s. 74.
[122] Brian Rathbun, *a.g.m.*, s. 306.
[123] Kenneth N. Waltz, *a.g.e.*, ss. 132-133.
[124] Kenneth N. Waltz, *a.g.e.*, s. 149.

karşın barışın kırılgan olduğunu savunmuştur.[125] Yani sistem içindeki tehdit olan devlete veya devletlere karşı, başka devlet veya devletlerle ittifak yapılması tespit edilmiştir.[126] Yapısal realizm için işbirliğini sürdürmenin zorluğu, devletlerin kazançlarını rekabetçi ve güvensiz bir ortamda artırmaya çalışmasına bağlanmıştır.[127] Güvensizlik koşulunun ise, işbirliğinin veya ittifakın bitirilmesi veya başkasıyla yapılabilmesi yönünde bir zemin oluşturduğu savunulabilir. Bu noktadan hareketle, uluslararası alanda iki kutbun birbirini dengeleme konusunda daha verimli olacağı, daha fazla kutbun belirmesi durumunda kutuplar arası ittifakların görülebileceği düşüncesi ortaya çıkmıştır.[128] Özetle, devletler karşı güç ve tehdide karşı onu dengeleme eğilimindedir ve uluslararası politikalarda birbirlerinden işlevsel olarak ayrılmazlar.[129] Son olarak ABD'nin 1980'li yıllarda Afganistan'da desteklediği gruplara karşı 2000'de farklı bir tutum sergilemesi ya da SSCB'ye karşı 1972'de Çin ile işbirliği yapılması örneklerinde olduğu gibi akışkan ittifak örnekleri bulunmaktadır ve bu da ittifakların güvenlik ikilemini arttırdığına işarettir.[130]

Ayrıca devlet kapasitesiyle askeri kapasite genellikle birlikte anılmıştır.[131] Böylelikle, askeri gücü artıran devletlerin uluslararası politika belirleyiciliği olduğu, kendi çıkarlarını savunabileceği ve kendini koruyabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Güç kullanımıysa, yeteneklerin, başkasının davranışını kimi yönlerden değiştirmesi yönünde tanımlanmıştır.[132] Güç dengesizliği, bir devletin bir başkasına dayatma gücü olmadığı şeklinde tarif edilmiş, gücün eşit dağılmadığı bir durum olarak yorumlanmıştır.[133] Güç dengesi konusunda realizm tehditlerin algılanmasına

---

[125] Kenneth N. Waltz, "The Origins of War in Neorealist Theory", *The Journal of Interdisciplinary History*, Cilt: 18, Sayı: 4, Bahar 1988, ss. 620-621.
[126] Latif Pınar, "Neorealizm Bağlamında Türk Dış Politikası (1945-1965)", *Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kuramları ve Sorunlarına Temel Yaklaşımlar*, Derleyenler: Sibel Turan, Nergiz Özkural Köroğlu, Transnational Press London, 2017, s. 23.
[127] John Baylis, "Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 5, Sayı: 18, Yaz 2008, s. 75.
[128] Kenneth N. Waltz, *a.g.e.*, s. 203.
[129] Paul Schroeder, "Historical Reality vs. Neo-Realist Theory", *International Security*, Cilt: 19, Sayı: 1, Yaz 1994, s. 111.
[130] Joshua S. Goldstein – Jon C. Pevehouse, *Uluslararası İlişkiler*, Çeviren: Haluk Özdemir, 2. Baskı, BB101, 2017, Ankara, s. 107.
[131] Sibel Turan, "Neorealist Kuram Bağlamında Ukrayna Krizi'nin Değerlendirilmesi", *Uluslararası İlişkilerde Teoriden Pratiğe Güncel Yaklaşımlar*, Derleyenler: Sibel Turan, Nergiz Özkural Köroğlu, Dora, Bursa 2015, s. 19.
[132] Kenneth N. Waltz, *a.g.e.*, s. 239.
[133] Davut Ateş, *a.g.e.*, s. 367.

odaklanırken, yapısal realizm anarşik sistemin içinde olduğunu savunmuştur.[134] Yapısal realizm, güç dengesizliğinin hem zayıf, hem de güçlü devletler için bir tehdit olduğunu ileri sürüp devletler arasındaki eşitsizliğin bitirilemeyeceğini savunmuş ve şu sonuca ulaşmıştır:

> "*Devletlerin eşitsizliği, her ne kadar bir garanti sunmasa da, en azından barış ve istikrarı mümkün kılar*"[135]

Kısacası büyük devletler arasındaki güç dengesi, uluslararası sistemde barışı sağlayan temel olarak kabul edilmiştir.[136] Güç dengesinin çıkış noktası ise, 1643 ve 1715 yılları arasında Fransa Kralı olan 14. Louis'in yayılmacı dış politikasına karşı diğer devletlerin oluşturduğu denge olmuştur.[137]

Güç dengesinin çıkış noktası ve barış üstündeki etkisine ilişkin yorumlar, başlı başına devleti sistem içinde öne çıkarmıştır. Sistem içinde uluslararası hukuk ve örgütlere özel bir önem vermediği ifade edilen Hans Morgenthau'nun görüşü kısaca şöyle tarif edilmiştir:

> *"(...) uluslararası politikada kendi ulusal çıkarını maksimum seviyeye getirmeyi, güç elde etmeyi, elde ettiği gücü de korumayı ve artırmayı amaçlayan ve rasyonel hareket ettiği varsayılan devleti birincil aktör olarak gören realizm (...)"*[138]

Yapısal realizmin bakışı da güç ve güvenlik konusunda klasik realizmden çok uzak değildir. Kenneth Waltz'un bununla ilgili görüşü şöyledir:

> *"(...) Bazı devletler her an kuvvet kullanabileceklerinden, bütün devletler bunu yapmaya hazır olmalıdır. (...) Devletler arasında doğa durumu savaş hâlidir. Burada kastedilen, savaşların durmadan meydana gelmesi değil, kuvvet kullanıp kullanmayacağına her devletin tek başına*

---

[134] Sibel Turan, *a.g.m.,* s. 22.
[135] Kenneth N. Waltz, *a.g.e.,* ss. 166-167.
[136] Davut Ateş, *a.g.e.,* s. 63.
[137] Oral Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan…,* s. 101.
[138] Özgün Erler Bayır, "Uluslararası İlişkilerde Neorealist Ekolden Neoklasik Realist Ekole", *Uluslararası İlişkilerde Teoriden Pratiğe Güncel Yaklaşımlar*, Derleyenler: Sibel Turan, Nergiz Özkural Köroğlu, Dora, Bursa 2015, s. 47.

karar vermesiyle savaşın her an çıkabileceğidir. (...) çatışan tarafları yöneten ve yönlendiren bir siyasal karar biriminin yokluğunda kuvvet kullanımının her zaman önleneceği umudunu gerçekçi bir biçimde beslemek mümkün değildir."[139]

Neoklasik realizm ise, uluslararası sistemin anarşik yapısıyla ilişkilendirdiği güvenlik konusunu, ülkelerin sahip olduğu maddi güçle birlikte anmış ve bunun dış politikayı etkilediğini savunarak, gücü artan ülkenin sınırları dışında da nüfuz elde etme arayışına gideceğini savunmuştur.[140] Bu noktada iç politikaların, uluslararası ilişkilerde belirleyici bir rolü olduğu anlamı çıkartılmıştır. Neoklasik realizm, yapısal realizmden farklı olarak "*anarşik uluslararası sistemde hayatta kalmak (...) için takip ettikleri yol ve (...) çabaları dahili dengeleme ve harici dengeleme*"[141] şeklinde sınıflandırmıştır.

Güç edinimi genel olarak saldırgan ve savunmacı şeklinde ikiye ayrılmıştır. Savunmacı ve saldırgan şeklinde oluşan ayrım, güç miktarının yeterliliği konusundaki anlaşmazlıktan kaynaklanmıştır.[142] Saldırgan olanlara göre yaşamını sürdürmeyi garanti altına almak isteyen devletler, gücünü en üst noktaya çekmeye odaklanmalıdır; ancak savunmacılar için zaten bir devlet fazlasıyla güçlendiğinde dengeleme kendisini gösterecek ve gerekirse ona karşı koalisyonlar kurulacaktır.[143] Yani bir diğer ifadeyle savunmacı realistler, sistemi oluşturan devletlerin kendi aralarında içsel bir dengenin olduğunu savunmaktadır.[144] Saldırgan realizmde gerçek anlamda işbirliğine kesinlikle inanılmaz ve ayrıca her ülke birbiri için tehdit oluşturduğundan, ittifak kurulabilmesi de olanaksızdır.[145] Onlara göre "*en güçlü olan*

---

[139] Kenneth N. Waltz, *a.g.e.*, s. 129.
[140] Gideon Rose, "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy", *World Politics*, Cilt: 51, Sayı: 1, Ekim 1998, s. 152.
[141] Eyüp Ersoy, *a.g.m.*, s. 179.
[142] Şerife Gözde Yirmibeşoğlu - Fatma Cande Yaşar Dinçer, "Uluslararası Ticaret Bağlamında Klasik Realizm, Neo-Realizm ve Neo-Liberalizm", *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 3, 2018, s. 121.
[143] John J. Mearsheimer, "Structural…", s. 75.
[144] Göktürk Tüysüzoğlu, "Savunmacı Realizm ve Saldırgan Realizm Bağlamında Karadeniz Havzası'ndaki Çatışma Gerçekliğinin Değerlendirilmesi", *Avrasya Etüdleri*, Cilt: 44, Sayı: 2, 2013, s. 69.
[145] Shiping Tang, "From Offensive to Defensive Realism: A Social Evolutionary Interpretation of China's Security Strategy", *China's Ascent: Power, Security, and the Future of International Politics*, Derleyenler: Robert S. Ross, Zhu Feng, Cornell University Press, New York 2008, s. 150.

devletler kendi çıkarlarını koruyabilir ve siyasal varlıklarını garanti"[146] altında tutabilir. Yapısal realistler gibi, neoklasik realistler içinde de saldırgan ve savunmacı ayrışması bulunmuştur. Buna göre, ittifakların dayanıklılığı gibi uluslararası sonuçları inceleyen yapısalcılar da, dış ekonomi politikası gibi devletlerin dışsal davranışını inceleyen neoklasikler de uluslararası sistemin "kesin şartlar altında genişlemeyi teşvik ettiği" ya da "her zaman genişlemeyi teşvik ettiği" görüşü üstüne saldırgan ya da savunmacı olarak ayrışmıştır.[147]

Uluslararası örgütler ve ittifaklar, realizme göre devletlerin güçlerini kullanabilmek için kullandıkları araçlar olarak tarif edilmiştir.[148] Bu tip örgütlerin büyük devletlerce kurulmasındaki bir diğer neden ise, ekonomik çıkarlara dayandırılmış ve daha güçsüz olan devletlerle ilişkilendirilmiştir.[149] Liberal yaklaşımda olduğu gibi uluslararası örgütler, sivil toplum kuruluşları, çokuluslu şirketler doğrudan birer uluslararası siyaset aktörü kabul edilmemiş; ancak devlet için birer araç olarak yorumlanmıştır. Örneğin çokuluslu şirketlerin etkinlikleri farklı devletlerce yönlendirilmeye çalışılsa da, çoğunluğu ABD merkezli olduğu için, bu girişimde ABD yönetiminin etkisi daha yüksek kabul edilmiştir.[150] Bir diğer ifadeyle çokuluslu şirketler, merkezlerinin bulunduğu devletin siyasal yönetimince daha kolay yönlendirilebileceğinden, başlı başına bir uluslararası aktör kabul edilmemiştir. Devletler için birer araç olarak kabul edilen ve başka uluslararası ilişkiler kuramlarınca aktör olarak görülen noktalara, ileriki bölümlerde yer verilmiştir.

1.4.1.3. Realizmin Ekonomiye Yaklaşımı

Realizmin ekonomiye yaklaşımını belirleyen merkantilizm olmuştur. Merkantilizmin ortaya çıkışı bir dizi gelişmeye bağlanmıştır: Siyasi yapıyı etkileyen haçlı seferleri, Norman akınları, ulusal devletlerin kurulması ile bilimsel değişimlere yol açan büyük buluşlar, ticaret yollarının değişimi, para kullanımının artışı gibi

---

[146] Göktürk Tüysüzoğlu, *a.g.m.*, s. 71.
[147] Jeffrey W. Taliaferro, *a.g.m.*, s. 135.
[148] Paul R. Viotti – Mark V. Kauppi, *a.g.e.*, s. 33.
[149] André Broome, *ag.e.*, s. 21.
[150] Kenneth N. Waltz, *a.g.e.*, s. 190.

gelişmeler merkantilist düşünceleri ortaya çıkartmıştır.[151] Maden miktarının üretilenlerin hacminden daha hızlı artıp maden değerini düşürmesi, böylece fiyatların artıp enflasyonun oluşması da merkantilizmin ortaya çıkışında önemli bir etken olmuştur.[152]

İhracatı artırma arayışında olan merkantilizm, dış ticarette ithalatı sınırlandıran devlet denetimini savunmuş ve ihracatın artırımı için de iç sanayinin geliştirilmesini öngörmüştür.[153] Sanayileşmenin ekonomik kalkınmayı getireceğine, sanayi varlıklarına sahip olmanın ekonomik açıdan kendine yeterlilik sağlayacağına, sanayinin askeri gücün temeli ve ulusal güvenliğin merkezi olduğuna inanılmıştır.[154] Merkantilizmin temel varsayımı şöyle açıklanabilir:

> *"Mamul maddelerin ihracatını artırmak, hammaddelerin ihracatını azaltmak; yaşamsal olan hammaddelerin dışında ithalatı yasaklamak ve böylece ticaret dengesini lehlerine çevirmek."*[155]

Tüm bu veriler ışığında, yaklaşımda, ekonomik etkinliklerin devlet düzenlemesinde olması bir gereksinim olarak tespit edilmiştir.[156] Kısacası, hükûmetlerin kendi kendilerine yeterliliklerini sağlayabilmeleri ve ordunun en üst seviyeye getirilebilmesine dönük hedefler için ekonomi politikaları sürdürmeleri vurgulanmıştır.[157] Sonuçta bir devlet için ordunun savunma, caydırma, zorlama ve güç gösterisi şeklinde sıralanan politik işlevlerini[158] yerine getirebilmek ve verim sağlayabilmek, ekonomik kaynaklarla olasıdır. Geleneksel olarak hammadde ve teknolojiye erişimin, çelik ve demir gibi ürünlerin üretiminin ve devlet üretim

---

[151] Cahit Aydemir - Hüseyin Haşimi Güneş, "Merkantilizmin Ortaya Çıkışı", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 15, 2006, ss. 138-142.
[152] Oral Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan…,* s. 93.
[153] Ivan T. Berend, *20. Yüzyıl Avrupa İktisat Tarihi*, Çeviren: Serpil Çağlayan, 3. baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, ss. 16-17.
[154] Robert Gilpin, *Uluslararası…,* s. 50.
[155] Oral Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan…,* s. 94.
[156] Spyros Economides - Peter Wilson, *a.g.e.*, s. 36.
[157] R. J. Barry Jones, "International Political Economy: Perspectives and Prospects: Part II", *Review of International Studies*, Cilt: 8, Sayı: 1, Ocak 1982, s. 40.
[158] Serhat Güvenç, "Bir Dış Politika Aracı Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri: Yetenekler ve Uygulamalar", *Türk Dış Politikasının Analizi*, Derleyen: Faruk Sönmezoğlu, DerYayınları, İstanbul, 2004, s. 893.

kapasitesinin ulusal gücün göstergeleri olarak düşünülmesi[159] de bu açıdan değerlendirilmeye uygundur.

Merkantilizm, ekonomik milliyetçilik ve kimi zaman realist ekonominin aynı anlamda kullanıldığı daha önce ifade edilmiştir. Yalnız ortaya çıkışları ve sahip oldukları bazı özellikler itibariyle ayrışmışlardır. Merkantilizmden sonra, siyasi milliyetçiliğin de etkisiyle, ekonomik liberalizme bir tepki olarak doğan ekonomik milliyetçilik, devlet çıkarı yerine, toplum çıkarını ön planda tutmuştur.[160] Ekonomik milliyetçilere göre devletin üç amaç için müdahalesi gereklidir ve bunlar ulusal kimlik ve dayanışma, ulusal zenginlik ve ulusal güvenlik şeklinde sıralanmıştır.[161] Ekonomik milliyetçiliğin beklentisi, kazancın durumudur; çünkü karşılıklı kazanç yerine göreli kazanç vurgulanmıştır.[162] Bu da özellikle ulusal güvenlik konusuna işaret etmiştir.

John Maynard Keynes, hem realist, hem de liberal kuramcılar tarafından tümüyle ya da kısmen ekonomi görüşleri dikkate alınan bir akademisyen ve ülkesinde devlet adamı olmuştur. Keynes'in görüşleri, her iki büyük savaş sonrasında ortaya çıkan ekonomik krizlerde daha değerli bulunmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda Avrupa'nın genelinde himayecilik, devlet müdahaleciliği ve denetimli piyasa sistemine yönelim olmuş ve ekonomik milliyetçilikle daha içe dönük bir sistem tercih edilmiştir.[163] Keynes'in ekonomi politikaları, 1930'lu yılların sonunda "*müdahaleci bir niteliğe dönüşen kapitalist düzenin dayanağı*"[164] olarak yaygın şekilde uygulanmıştır. Aynı yıllarda Türkiye'de de devletçilik esas alınmış ve benzer ekonomik yaklaşımlar görülmüştür. Ekonomide önemli bir yer tutan tarımda atılımlar yapılarak rekabet edebilir duruma getirilmesi ve çiftçinin

---

[159] Amy King, "Economics and Security", *New Directions in Strategic Thinking 2.0: ANU Strategic & Defence Studies Centre's Golden Anniversary Conference Proceedings*, Derleyen: Russell W. Glenn, ANU Press, Acton ACT, Avustralya, 2018, s. 24.
[160] Spyros Economides - Peter Wilson, *a.g.e.*, s. 37.
[161] Spyros Economides - Peter Wilson, *a.g.e.*, s. 38.
[162] Robert Gilpin, *The Political Economy of International Relations*, Princeton University Press, 1987, s. 33.
[163] Ivan T. Berend, *a.g.e.*, s. 58.
[164] Cahide Bayraktar, "Keynes ve Refah Devleti", M*anisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 2, 2012, s. 255.

desteklenmesi[165], dışa bağımlılıktan kurtulmak için sanayide kalkınma arayışı[166], dış ticarette ihraç mallarının hükûmetçe yakından izlenmesi ve piyasalara da mecbur kalınmadıkça müdahale edilmemesi[167] Mustafa Kemal Atatürk tarafından bizzat dile getirilmiştir.

Liberalizmle karşılaştırıldığında akla gelebilecek olan realizmin dış ticarete daha uzak durduğu fikri gerçeği yansıtmamaktadır; çünkü realizm için de ekonomik kapasite devlet egemenliğinin göstergelerinden birisi olarak yorumlanmıştır.[168] Ekonomik gücün askeri gücü artırma konusunda bir kaynak oluşu ve ekonomik anlamda güçlü olanların taleplerine razı gelmek zorunda kalmamanın bir gereği olarak ekonomi konusuna vurgu yapılmıştır. Yapısal realizmin görüşü ise, piyasaların devlet çıkarlarına hizmet etmesi yönünde olup devletin siyasal amaçlarını gerçekleştirme konusunda ekonomiyi bir araç olarak kullanabileceği şeklinde oluşmuştur.[169] Yapısal realistler göreli kazanca bağlı olarak o oranda ticaretin yapılması gereğini ve işbirliğinin göreli kazanca göre sürdürülebileceğini savunmuştur.[170] Kuramın ekonomiye yaklaşımında belirleyici olan güvenliğini sağlayamayan devletin bağımsız olamayacağı fikri üstüne gelişmiştir.[171] Gideon Rose, neoklasik realistlere maddi güç yeteneğini artıran ve azaltan noktaların belirlenmesi yönünde öneride bulunmuştur[172] ve bu da bir şekilde ekonomi ve ticarete işaret etmiştir. Dış ticarette ihracata odaklanılmasının nedenlerinden biri de, dış ticaret açığının ulusal paranın değeri üstünde olumsuz etkisinin olması ve bunun da ekonomik eylemlerde dengesizlikler yaratılmasında bir etken olmasıdır.[173] Ekonomik eylemlerini yapamayan devletler hem dışa bağımlı olacağından, hem de

---

[165] Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt: I-II-III, 2006, http://atam.gov.tr/wp-content/uploads/S%C3%96YLEV-ORJ%C4%B0NAL.pdf, (13.06.2017), s. 278.
[166] Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, *a.g.e.*, s. 299.
[167] Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, *a.g.e.*, s. 225.
[168] Paul R. Viotti – Mark V. Kauppi, *a.g.e.*, s. 372.
[169] Davut Ateş - Gülizar Samur Gökmen, *a.g.m.*, s. 55.
[170] Şerife Gözde Yirmibeşoğlu - Fatma Cande Yaşar Dinçer, *a.g.m.*, s. 125.
[171] Robert Gilpin, *Uluslararası…*, s. 65.
[172] Gideon Rose, *a.g.m.*, s. 170.
[173] Erkan Sarsıcı, "Rusya İle Ülkemiz Arasında Yaşanan Uçak Krizi ve 15 Temmuz Darbe Girişiminin Turizm Sektörü Üzerine Etkilerinin Karşılaştırmalı Analizi", *III. IBANESS Kongreler Serisi*, Derleyenler: Dimitar Kirilov Dimitrov vd., Edirne, 2017, s. 365.

içeride vatandaşının desteğini kaybedebileceğinden, ticaret ve ekonomik yaşamda mutlak başarının aranması hükûmetler için olağan bir durum olarak anlaşılmıştır.

Realist UPE açısından gücün amaç mı yoksa araç mı olduğu tartışmalı bir durumdur. Realistler için bir amaç olan güç, yapısal realistler için araç olarak tarif edilmiş olsa da, her iki yaklaşım içinde de merkezi bir konuma yerleşmiştir.[174] Bu noktada, realizm için uluslararası ilişkilerde güç edinip ulusal güvenliğini sağlama yönünde kaynak oluşturulması ülkenin ekonomisiyle bağlantılı kabul edilmiştir. Realizmin ekonomi ve ticarete yaklaşımı, ilerleyen bölümlerdeki alt başlıklarda ayrıntılı olarak ele alınmıştır; ancak devletin özel sektörün büyümesine ve hızlı sermaye oluşumuna dönük müdahalesi ile ticaret ve ekonominin genelini ilgilendiren politikalara yoğunlaşması şeklinde özetlemek olasıdır.[175]

Uluslararası ticaret, liberalizm için barışın kaynağı olarak kabul edilmiş ve bu sonuca ticaretin taraflara getireceği faydalardan ve bağımlılığın sağladığı işbirliğinden ulaşmışlardır.[176] Diğer yandan realizmin ticarete bakışı, ulusal güvenliği ve devlet gücünün tesisine odaklanmış ve bu yüzden ticarete devlet müdahalesi olağan karşılanmıştır. Marksizm içindeyse, serbest ticaretin yoksullar ve işçilere dönük olumsuz etkilerine karşı mücadele edilmesi savunulmuştur.[177] Takip eden bölümlerde dış ticarete olan yaklaşımlardaki farklılığın daha iyi anlaşılabilmesine odaklanılmıştır.

1.4.2. Liberalizm

Realizm bölümünde ele alınmış olan merkantilizme tepki olarak doğan liberalizmin temel ilkelerini Adam Smith 1776'da yayınlanan kitabında paylaşmış ve ekonomik temelde serbest piyasanın devlet tarafından desteklenmesi ve pazar güçlerinin serbestçe etkileşim sağlayabilmesini savunmuştur.[178] Ayrıca belirtmek gerekir ki, liberalizm, realizmin tersi değildir veya daha çok muhafazakârlığın tersi

[174] Kadir Sancak, "Güvenlik Kavramı Etrafındaki Tartışmalar ve Uluslararası Güvenliğin Dönüşümü", *KTÜ SBE Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 6, 2013, s. 126.
[175] Ali Şen, *a.g.m.*, s. 402.
[176] Robert Gilpin, *Uluslararası…*, s. 48.
[177] Nüvit Oktay, *Dış Ticarete Giriş*, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir 2005, s. 47.
[178] Robert Falkner, *International Political Economy*, University of London, Londra 2011, s. 28.

şekilde yorumlamak daha doğrudur.[179] Vurgu konusunda kendi içinde ayrışmalar olsa bile, genel olarak liberal ekonomik kuram, serbest pazarı ve en düşük seviyede devlet müdahalesini işlerken, liberal politik kuram bireylerin eşitliği ve hakları konusunu işlemiştir.[180]

Ekonomik liberalizmin temelinde üç konu bulunmuştur: Bunlar tahsis edilen kaynaklarla ilgili olarak devletin monopolleri önleme gibi koşullar sağlayan işlevi, toplumun temel taşı olarak görünen bireyin bireysel hakları ve mutluluğu, savaş gibi durumlar dışında ekonominin devlet tarafından yönlendirilmemesi olarak belirlenmiştir.[181] Bütünleşik bir yapı içinde yapılan ticaretteyse gümrük vergilerinin kaldırılıp üçüncü tarafa dönük ortak gümrük tarifesi uygulanması durumunda gümrük birliğine katılanların yarar sağlayacağını savunmuştur.[182] UPE çerçevesindeyse realizmden farklı olarak uluslararası sistemin anarşik değil, birbirine bağımlı ve işbirliği içinde olabileceğini savunmuş, devletlerin dışında başka aktörleri de kabul etmiş, sıfır kazanç yerine pozitif toplamlı kazancı ve ortak yarar için işbirliğinin yapılabileceğini öne sürmüştür.[183]

Klasik liberalizme göre bireyin tam yeteneği, ancak üstünde bir toplumsal düzen (hiyerarşi) olmadığında ortaya çıkabilir ve böylelikle gelişim ve olumlu yönde değişim sağlanabilir.[184] Bu da bireysel özgürlüklerin yönetimce garanti altına alınması gereğine işaret etmiştir. Liberalizm, realizmin aksine, bireylerin işbirliği yapıp hoşgörü gösterebileceğini savunmuş ve bunun da devletleri etkileyebileceğini, sonuçta demokratik amaçların yayılabileceğine inanmıştır.[185]

Modern liberalizmin günümüzdeki anlayışı belirleyecek şekle girişi de, dinsel özgürlüklerin temini ve politik ve ekonomik sahaya geleneksel egemenlerin

---

[179] David A. Baldwin, "Neoliberalism, Neorealism, and World Politics", *Neorealism and Neoliberalism: The Contemporary Debate*, Derleyen: David A. Baldwin, Columbia University Press, 1993, s. 10.
[180] Robert Gilpin, *The Political…*, s. 27.
[181] Spyros Economides - Peter Wilson, *a.g.e.*, s. 19.
[182] Canan Balkır, *Uluslararası Ekonomik Bütünleşme: Kuram, Politika ve Uygulama AB ve Dünya Örnekleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 24.
[183] André Broome, *ag.e.*, s. 21.
[184] James N. Danziger, *a.g.e.*, s. 40.
[185] Paul R. Viotti – Mark V. Kauppi, *a.g.e.*, s. 34.

eklenişini önleme tepkisiyle oluşmuştur.[186] Thomas Hill Green için her birey kişisel haklarıyla toplumun bir parçası olmuş ve bu da özgürlüğün uyum içinde olduğu, devletin tüm bu uyumu temsil ettiği bir yapı oluşturmuştur.[187] Liberal düşüncenin günümüzdeki Batı tipi demokrasilerde algısının bu şekilde gerçekleştiği düşünülebilir. Diğer yandan liberal yazında başvurulan düşünür ve akademisyenlerin devlet ve birey ilişkisine yaklaşımlarında farklılıklar da bulunmuştur; ancak bunun nedeni olarak zamanın ve mekânın koşulları neden olarak gösterilmiştir. Liberal düzenin en olumlu etkilerinden biri olarak, klasik hakların hukukla güvence altına alınmış olması gösterilebilir.[188] Diğer yandan ekonomik büyümenin hızlandırılması için, devletin sosyal harcamalarının kısıtlanması önerisi de aynı kuramca ileri sürülmüştür.[189] Bu da refah devletin yapısal liberalizm ile birlikte var olamayacağı sonucunu vermiştir.

Liberalizm, demokratik liberal devletlerin barışı sağlayabileceği inancını savunmuştur. Diğer yandan yapısal realizm, örgütlenmedeki ve ideolojilerdeki değişimin uluslararası yaşamı değiştirmeyeceğini, yüzyıllardır süregelen değişimlere karşın akla uygun ve saygın amaçların gerçekleştirilemediğini belirtmiştir.[190] Ayrıca, döneminde demokratik bir ülke olduğu yönünde görüşler bulunan Almanya'nın kısa süre içinde nasıl değişip diğer kimi demokratik ülkelerle savaşa giriştiği örneği de önemli bulunmuştur.[191] Demokratik devletlerin diğer demokratik devletlerle savaşa girmeyeceği fikrine bir diğer eleştiri ise, İkinci Dünya Savaşı sonrası Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ile Doğu Avrupa'daki müttefiklerinin demokratik olmamalarına karşın demokrasiyle yönetilenlerle savaşa girmeyişi

---

[186] Geraint Williams, *Political Theory in Retrespect: From the Ancient Greeks to the 20th Century*, Edward Elgar, 1991, s. 147.
[187] Geraint Williams, *a.g.e.*, s. 149.
[188] Nihat Bulut, "Küreselleşme: Sosyal Devletin Sonu mu?", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 52, Sayı: 2, 2003, s. 175.
[189] Adem Doğan, "Demokrasi ve Ekonomik Gelişme", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 25, 2005, s. 12.
[190] Kenneth N. Waltz, *a.g.e.*, s. 139.
[191] Kenneth N. Waltz, "Structural Realism after the Cold War", *International Security*, Cilt: 25, Sayı: 1, 2000, s. 7.

şeklinde yapılmıştır.[192] Böylelikle demokratik liberal devletlerin birbirleriyle savaşmadığı fikri realizm tarafından eleştirilmiştir.

Liberalizmin ticaret ve barış arasında kurdukları bağın doğru olmadığı 1945 sonrasında anlaşılmış ve kuram, karşılıklı bağımlılık ile uluslararası kurumlar ve rejimler üstüne durmaya başlamıştır.[193] Realistlerin "uluslararası ilişkiler" terimini kullanmasına karşın, liberallerin "dünya siyaseti" tercihi de, devlet aktörüyle beraber devlet dışı oluşumların da belirleyici birer aktör olarak kabul edilmesine dayandırılmıştır.[194] Uluslararası örgütler, çokuluslu şirketler, sivil toplum kuruluşları ve uluslararası suç örgütleri bile yapısal liberaller açısından aktör olarak dikkate alınmıştır.[195]

Politik anlamda liberal kuram birey ve özgürlük şeklinde iki bakış açısına bölünebilir; çünkü birey için sosyal demokrat yaklaşım yer yer devlet müdahalesini kabul ederken, diğer yandan özgürlük için tümüyle müdahaleyi ret eden yaklaşım da yazında kabul görmüştür.[196] Politik ve toplumsal yaşama bakış açısındaki bu farklılık, ekonomide de kendisine yer edinmiştir. Liberalizm ve yapısal liberalizm en genel ifadeyle "devlet müdahalesi" konusunda birbirlerinden ayrışmışlardır. Öte yandan yapısal realizmin realizm üstüne kurulması gibi, yapısal liberalizmde liberalizmden esinlenmiş ve ona yeni bir soluk getirmiştir. Liberalizmde olduğu gibi bireylerin rasyonel olduğuna inanan yapısal liberalizmde, devletin dış politikasının oluşumunda, kendi içindeki pazarlıkların ve toplumsal kesimle çıkar gruplarının etkisinin olduğu savunulmuştur.[197] Toparlamak gerekirse, liberal ekonomi serbest piyasaya ve en az seviyede devlet müdahalesine, liberal siyaset ise bireysel eşitlik ve özgürlüğe dayandırılmıştır.[198]

1980'li yıllarda yapısal liberalizm etkinliğini siyaset ve uluslararası ilişkiler yazınında arttırmıştır. Aynı ilgiyi, politik ekonomide de görmüş ve Keynesyen

---

[192] John J. Mearsheimer, "Back to the Future: Instability in Europe After the Cold War", *International Security*, Cilt: 15, Sayı: 1, Yaz 1990, s. 30.
[193] Robert Falkner, *a.g.e.*, s. 31.
[194] Paul R. Viotti – Mark V. Kauppi, *a.g.e.*, s. 33.
[195] Davut Ateş, *a.g.e.*, s. 79.
[196] Geraint Williams, *a.g.e.*, s. 157.
[197] Davut Ateş, *a.g.e.*, ss. 77-78.
[198] Robert Gilpin, *Uluslararası…*, s. 43.

politikaların yerine geçmiştir.[199] Politikalardaki kuramsal değişimin nedeniyse, 1970'li yıllarda kapitalist sistemde ortaya çıkan ve Keynesyen politikalarla aşılamayan kriz olmuş; 1980'li yıllarda ABD ve Birleşik Krallık'ta (Ronald Reagan ve Margaret Thatcher) iktidara gelenlerce politikalarda değişikliğe gidilmiştir.[200] Bu gelişmelere karşın, tek başına rekabet gücünü ortaya koyamayan devletler, bölgesel bütünleşme girişimlerine başlamış, ticaretin önündeki engellerin kaldırılması yönünde politikalar izlemiştir.[201] Aynı dönemlerde IMF ve Avrupa Birliği (AB) gibi uluslararası kurumların işlevselliğinde yapısal liberalizmin etkisi olmuş ve Batı sermayesine dönük engellerin kaldırılmasıyla yapısal liberalizmin genişletilebilmesine dönük araç olarak bu kurumlar da kullanılmıştır.[202] Yapısal liberalizm, ortaya çıkış dönemindeki gelişmelerle birlikte, realistlerle güç konusunda benzer bir sonuç çıkartmıştır. Kurama göre güç, ekonomik açıdan zenginlikle değerlendirilip bir amaç olarak görülmüştür.[203] Klasik liberaller ise ekonomik etkinliklerin devletlerin gücünü ve güvenliğini arttıracağını savunmuş; ancak temel olarak bireysel tüketici, şirket ve hane halkını almıştır.[204] Yeni liberal akımı klasiklerden ayıran temel fark, piyasa güçlerine verilen destek ve devlete biçilen en düşük seviyedeki rol olmuştur.[205] Yapısal liberallerle yapısal realistlerin ortaklaşa savunduğu fikirlerden biriyse, uluslararası işbirliğinin olası olduğudur; ancak bunun nasıl gerçekleştirilebileceği yönünde ayrışma söz konusu olmuştur.[206]

Klasik liberalizm ve yapısal liberalizm dışında ayrıca liberal kurumsalcılık da uluslararası politikaya farklı bir yaklaşım getirmiştir. Bu kuram, uluslararası örgütleri birincil aktör olarak kabul etmiş, kurulmalarındaki ortak ana çıkarın dışında, sonrasında da ortak çıkarların tanımlanabileceğini savunmuştur.[207]

---

[199] Alpaslan Akçoraoğlu, "Avrupa Birliği'nde Neo-Liberal Hegemonya, Otoriter Neo-Liberalizm ve Neo-Gramsciyen Uluslararası Politik İktisat Teorisi", *Alternatif Politika*, Cilt: 9, Sayı: 1, 2017, s. 3.
[200] Sait Akşit, "Doğu Avrupa'da Radikal Neo-liberal Dönüşüm", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 41, 2009, s. 66.
[201] Canan Balkır, *a.g.e.,* s. 116.
[202] Sait Akşit, *a.g.m.,* s. 67.
[203] Davut Ateş, *a.g.e.,* s. 194.
[204] Robert Gilpin, *Uluslararası…,* s. 44.
[205] Emel Yıldız, "Neoliberal Politikaların Türkiye'deki Yansıması: Yoksulluk", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, 2014, s. 14.
[206] David A. Baldwin, *a.g.m.,* s. 5.
[207] Davut Ateş, *a.g.e.,* s. 79.

1.4.3. Marksizm

Karl Marks öncesinde de sanayileşme, kapitalizm ve bireycilik konularına ilişkin sosyalizmin getirmiş olduğu çeşitli yaklaşımlar olmuştur.[208] Günümüzde sosyalist ekonomiden toprak ve sermayenin kamulaştırılıp merkezden yönetimi anlaşılsa da, bu sistem 19. yüzyılda kapitalizmin çözemediği ve neden olduğu sorunlara dönük olarak ortaya çıkmıştır.[209] Diğer yandan Marksizm, kendi savlarıyla realizm ve liberalizm ile birlikte UPE'de kabul gören üç ana kuramdan biri olmuştur. Marksizm, en geniş uygulama alanını SSCB'de görmüş; ancak uygulanışı, kuramdan farklı seyretmiştir ve bazı görüşlere göre bu uygulamalar, realist bir yaklaşım olarak değerlendirilmiştir.[210]

Politik ekonomiyi çatışmacı bir temele oturtan Marksist kuramcılar, merkantilist (veya realist) bakış açısının devlet temelli yaklaşımına karşın, üretim süreci ve onun getirmiş olduğu yapılar üstüne yoğunlaşmıştır.[211] Marks, ekonomi politikte, üreticinin kendi emeğine dayalı mülkiyet şekli ile başkalarının emeğinin kullanılmasına dayanan mülkiyet şeklinin birbirleriyle karıştırıldığını ve ayırt edilemediğini savunmuştur.[212] Bu noktadan hareketle de çağdaş sömürgeciliği eleştirmiştir. Kaleme aldığı kitabın ikinci cildinde ise kapitalizm genelinde Adam Smith, David Ricardo ve John Stuart Mill'i eleştirmiştir.[213] Smith'i eleştirisi, sermayenin ve malın değeri konusunda oluşmuştur. Bir malın (tohum örneği) sahibi aynı olması koşulunda dolaşıma girmesinin değerini değiştirmeyeceği savı Marks tarafından eleştirilmiş ve üretim süreciyle fiyatlandırma konusunda kendi görüşünü aktarmıştır.[214]

Kurama göre devletler toplumlarının ortak çıkarlarına yanıt verebilme için kurulmuş; ancak zamanla bu işlevinden uzaklaşarak egemen sınıfın (veya sınıfların)

---

[208] Geraint Williams, *a.g.e.*, s. 134.
[209] Mehmet Dikkaya, *Orta Asya ve Kafkasya: Dönüşüm Süreci ve Uluslararası Ekonomi Politik*, Beta, İstanbul 2009, ss. 28-29.
[210] Stefano Guzzini, *The Continuing…,* s. 88.
[211] Ali Şen, *a.g.m.*, s. 403.
[212] Karl Marks, *Capital: A Critique of Political Economy*, Cilt: 1, Çeviren: Ben Fowkes, Penguin Books, 1982, s. 931.
[213] Karl Marks, *Kapital: Ekonomi Politiğin Eleştirisi*, Cilt: 2, Çeviren: Mehmet Selik, Yordam Kitap, 2014, ss. 373-374.
[214] Karl Marks, *Kapital: Ekonomi Politiğin…,* ss. 347-350.

baskı aracı ve küçük bir azınlığın sömürü aracı şeklini almıştır.[215] Marksist görüş, kapitalistlerle işçiler arasındaki ilişkinin düşmanca şekillendiğini öne sürdüklerinden toplumsal sınıfları politik ekonominin egemen aktörü olarak kabul etmiştir.[216] Sosyalizmin, komünizme geçişte bir aşama olarak kabul edilişi ve beklenen sonda da sınıfsız bir toplumun oluşacağı savunulur.[217] Ayrıca liberallerle birlikte, bireyleri harekete geçirenin kendi zenginliklerini en üst seviyeye taşıma istekleri olduğunu savunmuştur.[218] Marksist geleneğin UPE'ye yaklaşımı ise dört şekilde ifade edilmiştir. Ulusal düzeyde üretim araçlarına sahip olan sınıfların sınır ötesi rekabetini konu alan klasik Marksizm, sanayileşmiş ülkelerin az gelişmiş ülkeleri sömürgeleştirdiğini savunan Leninci görüş, Bağımlılık Kuramı ve rıza kavramını da dikkate alan hegemonya yaklaşımıdır.[219] Bağımlılık ile ilgili çalışmaların Marksizmin sınıf temelli çözümleme arayışını uluslararası ekonomi seviyesine taşımasından[220] ötürü, bu konuya ayrıca değinilmek istenmiştir. (Bkz. 1.5.3 Bağımlılık Kuramı)

Kuram, küresel çapta politik ekonomiyi belirleyen gücün kapitalizm olduğunu ve kapitalist sürecin de sınıflar arasında bir çatışma yarattığını ileri sürmüştür.[221] Radikal yaklaşıma göre, çağdaş uluslararası ekonomik sistem, Batı kapitalizminin bir sonucu olarak okunmuş ve tarihsel olarak, emperyalist genişlemenin günümüzün az gelişmiş ülkelerinin Batı devletlerince doğrudan denetimine açılması şeklinde yorumlanmıştır.[222] Klasik Marksizm, devleti, burjuva sınıfının işçi sınıfını kontrol etmek için kullandığı siyasal bir araç olarak yorumlamıştır.[223] Ayrıca daha genel bakış açısında eleştirel kuramcılara göre kapitalist bir devlet, ağır şartlar altında çalıştırıp denetimi altında tuttuğu bireylerin

[215] Cem Eroğlu, "Marksist Devlet Kuramı Hakkında Bir Not", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 29, Sayı: 1, 1974, s. 113.
[216] Ali Şen, *a.g.m.*, s. 403.
[217] Mehmet Dikkaya, *a.g.e.*, s. 29.
[218] Jonathan Kirshner, *a.g.m.*, s. 37.
[219] Davut Ateş - Gülizar Samur Gökmen, *a.g.m.*, ss. 58-60.
[220] Ali Şen, *a.g.m.*, s. 404.
[221] André Broome, *ag.e.*, s. 23.
[222] R. J. Barry Jones, *a.g.m.*, s. 43.
[223] Davut Ateş, *a.g.e.*, s. 81.

olası tepkisini önlemek için bilgiyi ve popüler kültür öğelerini kullanmaktadır.[224] Realistler gibi, liberal politikaların, yani ekonomik bağımlılığın, çatışma ve güvensizlik ortamı oluşturduğu savunulmuştur.[225] Emperyalizm çözümlemesine göre, az gelişmiş ülkelerin doğal ve beşeri kaynaklarının gelişmiş ülkelerce sömürülmesi, bu varlık transferi sonucunda edinilen çıkarın bir kısmının gelişmiş ülkelerdeki işçi sınıfı arasında dağıtımı, komünist devrimlerin gelişmiş ülkelerde gerçekleşmesini kısmen de olsa engellemiştir.[226] Realizm, insan doğası gereği siyasal çatışmaları bir sonuç olarak kabul etmişken; Marksizm, insan doğasının şekillendirilebileceğini, sosyalizm ile düzeltilebileceğini savunmuştur.[227] Gelecekteki değişime dönük varsayımları konusunda realizmde bulunmayan bir değişimi işaret etmiştir.

Karl Marks, emperyalizme ilişkin bir kuram türetmemiş; ancak önemli bir kısmında kapitalizmin rol aldığı bir tarih kuramı geliştirmiştir; ancak görüşlerinden etkilenenlerce bu kavram şekillendirilerek günümüze taşınmıştır.[228] Marks, kapitalizmdeki mal üretme kapasitesiyle tüketicilerin bu ürünleri tüketme kapasiteleri arasında bir çelişki görmüş ve bu durumun ekonomik depresyonlara ve dalgalanmalara yol açtığına inanmıştır.[229] Lenin ise, kolonilerin kurulmasıyla üretim fazlası malların satılabileceği pazarlar oluşturulduğunu savunmuştur.[230]

Emperyalizm, Marksist görüşlerde genellikle ekonomik olarak yorumlanmış ve ekonomi, emperyalizmin nedeni olarak ve anlamı şeklinde öne sürülmüştür.[231] Yani emperyalizmin ortaya çıkışında ve ne olduğu yönünde ekonomiye yer verilmiştir. Marksizm, bir devrim olacağına inanmış ve bunu anamalın, sayıca az olan varlıklı bir elit kesimin elinde toplanacağı, kapitalizmin kâr oranının düşmesiyle ilişkili olduğundan maaşların düşeceği ve kapitalizmin üretilen ve talep edilen

---

[224] Özgöker, Uğur - Batı, Ferhat Güney, "Siyaset Biliminde Eleştirel Teori'nin ''Sofistik'' Nosyonu ve Frankfurt Okulu Perspektifi", *Ekonomi, Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, 2017, s. 7.
[225] Robert Gilpin, *Uluslararası…,* s. 51.
[226] Davut Ateş, *a.g.e.,* s. 82.
[227] Robert Gilpin, *Uluslararası…*, s. 61.
[228] Spyros Economides - Peter Wilson, *a.g.e.,* s. 54.
[229] Robert Gilpin, *Uluslararası…*, s. 53.
[230] Robert Gilpin, *Uluslararası…,* s. 56.
[231] Stefano Guzzini, *The Continuing…,* s. 73.

ürünler arasındaki doğan farktan ötürü zarar göreceği fikirleri üstüne kurmuştur.[232] Bu tür bir devrim siyasi tarihte tespit edilememiştir.

Zamanla yaklaşımda farklar ortaya çıkmış, çekirdekten bakış sunan burjuva ve devlet ilişkilerini inceleyen klasik Marksizm dışında periferiden (çevre) bakış sunan Dünya Sistemi kuramı oluşmuştur.[233] Immanuel Wallerstein tarafından son şeklini alan Dünya Sistemi Kuramı, Marksizm ile ilgili bir pencere sunmuş ve UPE'nin anlaşılabilmesi için yeni bir yaklaşım ortaya koymuştur. Dünya Sistemi Kuramı, Bağımlılık Kuramı'nın geliştirilmiş şekli gibi kabul edilmiştir.[234] Realistler, Dünya Sistemi Kuramı ile "*hegemonyaları siyasal-politik kapasiteler açısından*"[235] tanımlarken, Wallerstein ile şu görüş benimsenmiştir:

> "(…) *hegemonya sermaye yoğun üretimindeki yenilikler temelinde yükselir ve daha sonra ticari, finansal ve siyasal üstünlüğe dönüşür*." [236]

İthal ikameci sanayileşmeye tepki olarak doğan kuram, kölelik ve ücretli işçilik gibi özneleri kapitalizme bağlamış; ancak birçok ekonomist ücretli işçiliğin kapitalizmin sonraki evrelerinde ortaya çıktığını, köleliğinse kapitalizmle ilgili olmadığını savunarak görüşü eleştirmiştir.[237] Merkez ve çevre ya da merkez, yarı çevre ve çevre şeklinde sistem açıklanmıştır. Merkez fabrikasyonda uzmanlaşma eğilimi göstermişken, çevre hammadde üretimini sağlamış ve yarı çevre ise ikisi arasında bir noktada yer almıştır.[238] Bir başka ifadeyle ekonomik, politik ve kültürel iletişimin olduğu bu sistemde, ürünlerin değişimi sürekli yeni baştan sağlanır.[239] Hammadde, ara girdi ve son ürün farklı yerlerde üretilip piyasaya girer. Buna göre gelişmiş ülkeler nitelikli işgücü ve sermaye yoğun üretime sahip iken, gelişmemiş

---

[232] Thomas Oatley, *International Political Economy*, 5. baskı, Routledge, 2016, s. 10.
[233] Gös. Yer.
[234] Davut Ateş - Gülizar Samur Gökmen, *a.g.m.,* s. 59.
[235] Faruk Yalvaç, "Uluslararası İlişkiler ve Marksizm: Marksizmi Uluslararasılaştırmak ve Marksist Bir Uluslararası İlişkiler Kuramı'na Doğru", Marksizm ve Uluslararası İlişkiler Kuramları, Derleyen: Faruk Yalvaç, İmge, Ankara 2017, s. 42.
[236] Gös. Yer.
[237] Osman Aydoğuş - Burcu Türkcan - Elif T. Çalışkan, - Barış S. Kopurlu, "Kriz Teorileri: Kondrafieff, Schumpeter ve Wallerstein", Working Paper No: 09/01, Ege Üniversitesi Ekonomi Bölümü, 2009, ss. 16-17.
[238] Robert Gilpin, *Uluslararası…*, ss. 93-94.
[239] Hasan Yeniçırak, "Debate on Word System-Modern Word Systems in the Context of Andre Gunder Frank and Immanuel Wallerstein", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 32, 2017, s. 168.

olanlar niteliksiz işgücüne ve emek yoğun üretimle hammadde kaynağına sahiptir.[240] Uluslararası ekonominin dengesiz de olsa bir gelişim oluşturduğunu savunan Marksizm'den farklı olarak, ekonomik güçlerin kontrolündeki sınıf egemenliğine dayalı devlet hiyerarşisinin, bağımlı çevre aracılığıyla geri kalmışlığa neden olduğuna inanılmıştır.[241] Bu sistemin, ekonomik gelişmeyi çevre ülkelerde engellediği ve bağımlı ekonomiler olmalarına yol açtığı savunulmuştur.[242] Bir başka ifadeyle, devletler arasındaki sömürüye dayalı ilişkilerin zengin ülkeleri daha zengin, yoksulları da daha yoksul yaptığına inanılmıştır.[243] Ayrıca küreselleşme sürecinde ulus devletlerin sermayelerin önündeki engelleri kaldırma eğilimi gösterdiği belirtilmiştir.[244] Böylelikle liberal görüşlerin devlete biçmiş oldukları en düşük seviyedeki rolle ters düşülmüş, devletin bir şekilde müdahalesi gerçekten de gözlenmiştir.

1.5. Realist Açıdan Uluslararası Politik Ekonomiye İlişkin Bazı Önemli Kavramlar, Kuramlar ve Politikalar

Uluslararası ilişkiler ile uluslararası ekonominin kesiştiği bir disiplin olarak UPE'yi anlamak için bazı kavramlar, kimi alanlardaki kuramlar ve politikalar bu bölümde incelenmiştir. Realizmin yaklaşımını daha iyi ifade eden ithal ikameci politikalar ile stratejik ticaret politikası, liberal yaklaşım için karşılaştırmalı üstünlükler kuramı, marksizmin bakışını ortaya koyan bağımlılık kuramıyla dünya sistemi kuramı, liberal ve yapısal liberal görüşler için karşılıklı bağımlılık kuramı ele alınmıştır. Sonrasındaysa, küreselleşme konusu ve onun altında ekonomik serbestleşme, çokuluslu şirketler, sivil toplum, hükûmetler arası girişimler, yerelleşme ve etkileşim üstünden aktarılmıştır. Ardından küresel terör ve uluslararası suç konusuna değinilmiştir. İzleyen konu düzen, hegemonik istikrar kuramı ve

[240] Davut Ateş, *a.g.e.,* s. 85.
[241] Robert Gilpin, *Uluslararası…,* s. 91.
[242] Robert Gilpin, *Uluslararası…,* s. 92.
[243] Stephen Hobden - Richard Wyn Jones, "Marxist Theories of International Relations", *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, Derleyenler: John Baylis, Steve Smith, Patricia Owens, 7. baskı, Oxford University Press, 2017, s. 133.
[244] Emel Yıldız, *a.g.m.,* s. 15.

kutupluluk olmuş, son olarak ise realizm ve milliyetçilik ile uygulama alanı olarak realizm aktarılmıştır.

1.5.1. İthal İkameci Politikalar ve Stratejik Ticaret Politikası

İthal ikameci politikalar, kısaca korumacılık veya himayecilik olarak isimlendirilen, gümrük vergisi, kota ve benzeri araçlarla devletler arasındaki ticareti kısıtlayan ekonomi politikaları olarak ifade edilebilir.[245] Bu politikalar yazında realizmle beraber anılmış olsalar da, gerçekte Batı tipi liberal ülkelerde de uygulanmaları söz konusu olmuştur. Liberalizm için korumacılık, geçici olup serbest ticarete geçişte bir adım olarak yorumlanmış, karşılıklı üstünlüğün denenmesi için bir araç olarak kabul edilmiştir.[246] Uygulamalardaysa, lobicilik gibi unsurların etkisiyle, tüketicilerin aleyhinde olan ve bir kısım üreticiyi koruma amaçlı politikaların da geliştirilmesi olası görülmüştür.[247] Ayrıca gelişmekte olan ülkeler için de bir çözüm sunmaktadır; çünkü ulusal pazara giren çokuluslu bir şirketin tüm pazarı ele geçirip yerel ya da ulusal üreticiyi zor duruma sokması olası bir sonuçtur. Öte yandan 1975 ve sonrasında Güney Kore gibi sınırlı seviyede korumacı politikalar uygulayan ekonomiler, sert bir şekilde ithal ikamesi stratejisi izleyip sanayileşmeye çalışan ekonomileri geride bırakmıştır.[248] Liberalizmin geçicilik fikrinin tersine, belirli sektörlere dönük korumacılıkta birçok liberal demokrasiyle yönetilen gelişmiş ekonomilerde bulunabilir. Belirli bir veya birden fazla sektöre dönük korumacı politikalar hazırlanmasının altındaysa farklı nedenler yer alabilir. Bu tip politikaların neredeyse tümünün ortak özelliği olan ihracatın artırılması ve yerli üreticiyi koruma dışında, ayrıca belirli sektörlerde büyüme yakalama, bu alanlarda uzmanlaşma, istihdam sağlama gibi daha özel amaçlar için de tercih edilebilir.

Stratejik ticaret politikası, devletin, sübvansiyon gibi araçları kullanarak kendi firmalarına oligopolcü piyasalarda daha çok alan sağlamasına odaklanan politikaları ifade etmektedir.[249] Sanayileşmiş ülkeler için önerilen bu politikalar, az

---

[245] Arzu Al, "Önemli Kavramlar Listesi", *Uluslararası Politik Ekonomi: Ekonomik Krizler ve Türkiye,* Derleyen: Arzu Al, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2016, s. 356.
[246] Robert Gilpin, *Uluslararası…*, s. 229.
[247] Adem Doğan, *a.g.m.*, s. 14.
[248] Robert Gilpin, *Uluslararası…*, s. 68.
[249] Robert Gilpin, *Uluslararası…*, s. 264.

gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere dönük olarak tanımlanmamıştır.[250] Stratejik ticaret politikalarının genel işleyiş tarzı amacına uygun olarak yerli firmayı yabancı firmayla rekabet edebilir durumda tutma ve öncelikle iç pazardaki payını güvence altına alma şeklinde özetlenebilir.

Gerek ithal ikameci politikalar, gerekse stratejik ticaret politikaları realist yaklaşımlar olarak uygulanmıştır. Uluslararası ticaret kurallarını uygulayabilecek bir hükûmetin bulunmadığı anarşik sistem içinde devletlerin güçleri bu açıdan önem barındırmaktadır.[251]

1.5.2. Karşılaştırmalı Üstünlükler Kuramı

Liberalizmin ekonomiye ve ticarete bakışında farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. David Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler kuramı, serbest ticaretin tarafları en verimli ürettikleri ürünü ihraç edip üretemediklerini ithal edecekleri fikri üstüne kurulmuştur ve böylelikle kuramda her iki tarafın da kazanç sağlayacağı savunulmuştur.[252] Robert Gilpin, ülkelerin dış ticaretten daha fazla kazanç sağlayabilmesini ise şöyle belirtmiştir:

> "*Tüm ürünlerin üretiminde diğerlerine nazaran mutlak üstünlük sahibi olsa bile, bir milletin diğer malların üretimini diğer ülkelere bırakıp karşılaştırmalı maliyeti en az olan mallarda uzmanlaşması tüm ülkelerin ticaretten daha fazla kazanmasını*"[253]

Bunun ulusal uzmanlaşmayı sağlayacağı, yani herkesin en iyi ürettiğini üreteceği, böylece genel veya toplam üretimde artış sağlayacağı amaçlanmıştır.[254] Bu kurama dayalı bir uluslararası işbölümünün devletler arasındaki uyumu destekleyeceğine, barış için bir zemin sağlayacağına da inanılmıştır.[255]

---

[250] Fatih Yücel - Ayşe Ergin, "Otomotiv Ürünleri İhracatında Stratejik Dış Ticaret Yaklaşımı: ABD ve Japonya Üzerine Bir Uygulama", *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 3, 2015, s. 102.
[251] Şerife Gözde Yirmibeşoğlu - Fatma Cande Yaşar Dinçer, *a.g.m.*, s. 122.
[252] Ivan T. Berend, *a.g.e.*, s. 19.
[253] Robert Gilpin, *Uluslararası…*, s. 216.
[254] Paul R. Viotti – Mark V. Kauppi, *a.g.e.*, s. 167.
[255] Robert Gilpin, *Uluslararası…*, s. 26.

Faktör Donatım Teorisi veya daha yaygın ismiyle Heckscher-Ohlin (H-O) modeli ise üretimde sermaye ve emeğin kullanıldığını dikkate alarak dış ticarette uzmanlaşmanın bu ikisinden hangisinin daha yoğun olduğuna göre şekillendiğini savunmuştur.[256] Bu modelin varsayımı, gelişmekte olan ülkelerin emek yoğun ürünleri ihraç, sermaye yoğun ürünleri ithal etmesi, böylece istihdamın artması üstüne kurulmuştur; ancak diğer yandan sermaye yoğun üretim ve ihraç yapan ekonomilerdeki üretim artışının gelişmekte olan ülkelerdeki üretimi ve dolayısıyla istihdamı düşüreceği savunulmuştur.[257]

1.5.3. Bağımlılık Kuramı

1960'lı yıllarda ortaya çıkan ve zaman içinde uluslararası ilişkilerde de kullanılan bağımlılık teorisi, gelişmemiş ülkelerin durumlarını tarihsel süreçte arayıp bunu gelişmiş ülkelere bağlayan, kapitalizm ile kutuplaşmayı bağlantılı kabul eden bir yaklaşımdır.[258] Marksistler emperyalizme gelişmiş kapitalist dünyadan, yani merkezden bakarken, bağımlılık kuramını savunanlar periferiden, yani çevreden bakmıştır.[259] Kuram, küresel sistemi gelişmiş (merkez) ve az gelişmiş (periferi) şeklinde gruplandırmış ve çok uluslu şirketleri, finansal piyasaları ve dış ticareti sömürü mekanizmaları olarak kabul etmiştir.[260] Kuramın birinci temel varsayımı fakir ülkelerin gelişmiş olanların hammadde kaynağı olduğu, ucuz işgücü sağladığı önemli pazarlar olduğu yönünde açıklanmıştır.[261]

Kuram, bağımlılığın Güney Kore ve Brezilya'da olduğu gibi hızlı bir sanayileşmeye yol açabileceğini de kabul etmiştir; ancak bu tip büyümenin ulusal bağımsızlığı getirmediğinden tam bir kalkınma sayılamayacağını da savunmuştur.[262] Gelişmiş ülkeler bunu sağlayabilmek için askeri yardım, teknoloji transferi, beyin göçü, medya gibi araçlar kullanıp başarılı olunmadığı durumlarda ucu savaşa dek

---

[256] Necla Ayaş - Hamza Çeştepe, "Dış Ticaretin İstihdam Üzerindeki Etkileri: Türk İmalat Sanayi Örneği", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 2, 2010, s. 261.
[257] Ekrem Gül - Ahmet Kamacı, "Dış Ticaretin İstihdam Üzerindeki Etkileri: Bir Panel Veri Analizi", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 4, 2012, s. 24.
[258] Arzu Al, *Önemli Kavramlar...,* ss. 342-343.
[259] Ali Şen, *a.g.m.*, ss. 403-404.
[260] Ali Şen, *a.g.m.*, s. 404.
[261] Davut Ateş, *a.g.e.*, s. 84.
[262] Robert Gilpin, *Uluslararası…*, s. 345.

giden cezalandırmalara başvurmaktadır.[263] Bu ikna yolları da gerçekten ulusal bağımsızlıkla ilgili kuşkular doğurmuştur.

1.5.4. Karşılıklı Bağımlılık Kuramı

Ekonominin uluslararası ilişkilerdeki konumunu açıklayan karşılıklı bağımlılık, güvenlik ve savaş konularını da etkilemiş, yapısal liberalizmle yazında yerini alan bir kuramdır. Kuram, iki devlet arasındaki sorunun bir devlet için daha önemli olmasına karşın her ikisi için de sonuçları olacağını, daha az etkilenenin elinde pazarlık gücü olmasına karşın tarafların sağlıklı bir biçimde ilişkilerine devam etmek isteyecekleri fikri üstüne kurulmuştur.[264]

Bağımlılığın daha az seviyede olduğu önceki yüzyıllarda savaş kararları daha kolay alınabilirken, günümüz koşullarında savaş ilan etmenin karşılıklı bağımlılıktan ötürü daha zor olduğu fikri de kuramca savunulmuştur.[265] Karmaşık (kompleks) karşılıklı bağımlılık ise yine Keohane ve Nye tarafından ortaya konulmuş ve devletler dışında resmî olan ve olmayan tüm aktörler arasında farklı iletişim yollarının (birden fazla) bulunması, devletlerin politikalarını belirleme konusunda önceliği gösteren hiyerarşinin ortadan kalkması ve askeri gücün daha az önemli görünmesi şeklinde tarif edilmiştir.[266] Karşılıklı bağımlılığı yazına kazandıran iki isim, askeri gücün politikada eskisi kadar kullanılmayan bir araç olduğunu ileri sürmüş ve de Gaulle dönemi Fransa'nın savunma stratejilerinin terk edilmesi, Birleşik Krallık ve Almanya'nın eskisi gibi birbirlerini tehdit olarak algılamaması şeklinde örneklendirmiştir.[267]

Devletin dışında diğer unsurların da birer aktör olarak kabul edilmesi, realizmle temel çatışmayı ortaya koymuş ve diğer yandan askeri gücü realizmin koyduğu merkez noktadan alıp kimi durumlarda pazarlık gücü olarak

---

[263] Davut Ateş, *a.g.e.,* s. 84.
[264] Muharrem Gürkaynak - Serhan Yalçıner, "Uluslararası Politikada Karşılıklı Bağımlılık ve Küreselleşme Üzerine Bir İnceleme", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 6, Sayı: 23, 2009, s. 75.
[265] Davut Ateş, *a.g.e.,* s. 78.
[266] Robert O. Keohane - Joseph S. Nye, "Power and Interdependence", *Conflict After the Cold War: Arguments on Causes of War and Peaces,* Derleyen: Richard K. Betts, 5. baskı, Routledge, 2017, s. 168.
[267] Robert O. Keohane – Joseph S. Nye, *a.g.m.,* s. 169.

kullanılabileceğini savunmuştur.[268] Realizmin güvenlik ve askeri güç yaklaşımı böylece eleştirilmiştir.

Yapısal realizmin bu kurama eleştirisi, uluslararası politika yapısının etkisiyle açıklanmıştır: Ya devlet kendi kazancının görece az olduğu konusunda ya da işbirliğine kalkışsa bile diğer tarafa daha çok bağımlı olacağı konusunda endişelenir.[269] Buna örnek olarak, 1970'lerde enerji kaynaklarının yarısından çoğunu Ortadoğu'dan sağlayan Batı Avrupa'nın, 1973 Petrol Krizi sırasında ambargo koyan devletleri ikna edememesi; ancak enerji talebi konusunda Ortadoğu'ya çok az gerek duyan ABD'nin, ambargo koyanların taleplerine razı olmak zorunda kalmayışı gösterilmiştir.[270] Ekonomik milliyetçiliğe göre, karşılıklı bağımlılığın siyasal bir temeli olmadığı için, çatışma alanı oluşması da kaçınılmazdır.[271] Ayrıca kimi olumlu etkileri kabul edilmiş olsa da, uluslararası olanın iç politikaya etkisinden ötürü savaş ve çatışmanın da olasılığına dikkat çekilmiştir.[272] Tarihteki en şiddetli iç ve uluslararası savaşların, sıkı ilişkilere sahip birbirine benzer toplumlar arasında yaşandığı; bağımlılığın sıklaştıkça yakın temasın arttığı ve bunun da savaş ve çatışmaya neden olduğu aktarılmıştır.[273] Devletlerin birbirine bağımlı olduğu yüksek oranda aktif bir ekonomik sistemin, şantaj ve çıkar için tehlikeyi göz alma konusunda fırsatlar yarattığı yönünde de eleştirilmiştir.[274] Ek olarak, Sander, bu konuyla ilgili olarak tespitini şu sorularla pekiştirmiştir:

> *"(...) Türkiye ile Yunanistan, birbirlerine daha az bağımlılığı olan Türkiye ile Macaristan ya da Şili'den daha uyumlu ilişkiler içinde midirler? Karşılıklı bağımlılık tek başına uyuma yol açsaydı, bugün yeryüzünün çoğu yerinde tanık olunan iç savaşlar ve ayrılıkçı mücadeleler çıkar mıydı?"*[275]

---

[268] Waheeda Rana, "Theory of Complex Interdependence: A Comparative Analysis of Realist and Neoliberal Thoughts", *International Journal of Business and Social Science*, Cilt: 6, Sayı: 2, 2015, s. 292.
[269] Kenneth N. Waltz, *a.g.e.*, s. 134.
[270] Kenneth N. Waltz, *a.g.e.*, s. 192.
[271] Robert Gilpin, *Uluslararası…*, s. 27.
[272] Kenneth N. Waltz, "Structural Realism…"., s. 15.
[273] Kenneth N. Waltz, *a.g.e.*, s. 174.
[274] John J. Mearsheimer, "Back to…", s. 46.
[275] Oral Sander, *Siyasi Tarih: 1918…*, s. 590.

Anlaşıldığı üzere karşılıklı bağımlılığın veya yoğun dış ticaretin savaş ve çatışmayı doğrudan azaltabilecek bir durumu bulunmamaktadır. Devlet, kendi gücünü artırmak için ekonomik anlamda da diğer devletlerle rekabet hâlindedir. Bu rekabet ise realist UPE açısından da ticareti önleyici bir işlev taşımamakta olup tam tersi şekilde ihracatı artırma ve ithalatı azaltma yönünde teşvik edicidir.

1.5.5. Küreselleşme

Soğuk Savaş'ın son bulduğu yıllara kadar karşılıklı bağımlılık olarak ifade edilen uluslararası sistemdeki durum, 1990'dan sonra yerini küreselleşmeye bırakmıştır.[276] İstihdam, üretim, tüketim gibi gündelik yaşamı etkileyen konuları içinde barındırıyor olmasından ötürü, çoğu zaman küreselleşme kavramı liberal fikirlerle özdeşleştirilmiştir.[277] Gerçekte ise küreselleşme, ekonomik ilişkilerin küresel çapta yaygınlaşıp yoğunlaşmasını ifade ederken, diğer yandan batılı siyasal, kültürel ve sosyal değerlerin diğer toplumlarca tanınması yönünde de etkin olan bir süreçtir.[278] Bu sürecin gelişimi ise kimi zaman teknolojik gelişmelere, kimi zamansa piyasaların varlığının etkisine, Neo-Marksistler içinse kapitalizmin pazar ve tekelci yapıyı genişletme ihtiyacına bağlanmıştır.[279] Bununla birlikte küreselleşmenin tanımını yapabilmek oldukça zor görülmüş ve ancak dikkate alınan konuya ve boyuta göre yapılabilmesi mümkün kabul edilmiştir.[280]

Temel aktörü çokuluslu şirketler olan üstten küreselleşme, sanayileşme sonrası egemenliği ele alan unsurların çıkarlarını sürdürülebilir şekilde korumayı ifade etmektedir.[281] Hükûmetler dışı örgütleri, yani sivil toplumu temel aktör alan alttan küreselleşmeyse, çokuluslu şirketlerin tersine, üstünde uzlaşma sağlanan

---

[276] Paul R. Viotti – Mark V. Kauppi, *a.g.e.,* s. 153.
[277] Davut Ateş, "Küresel Şehirde Güvenlik Sorunu", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Cilt: 36, Sayı: 1, 2009, s. 1.
[278] Davut Ateş, "Küreselleşme: Ne Kadar Tek Boyutlu?", *Doğuş Üniversitesi Dergisi,* Cilt: 7, Sayı: 1, 2006, s. 26.
[279] Nihat Bulut, *a.g.m.,* ss. 181-182.
[280] Sibel Turan - Emre Aykoç, "Küreselleşme: Dünü, Bugünü, Yarını", *Trakya Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, 2002, s. 128.
[281] Muhittin Ataman – Cengizhan Yıldırım, "Madalyonun İki Yüzü: Alttan ve Üstten Küreselleşme", *Bilgi: Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt: 11, Sayı: 2, 2005, s. 5.

değerler için mücadele verdiklerinden farklı sınıf, kimlik ya da aidiyet taşıyan bireyleri bünyesinde bulunduran alternatif bir hareketi ifade etmektedir.[282]

Küreselleşmenin alt süreçleri kapitalist üretim tarzının ortaya çıkışından günümüze dek uzanan süreçte oluşan ekonomik serbestleşme, etkinlikleri gittikçe yoğunlaşan sivil toplum girişimleri, yerelleşme hareketleri ve bu üçünün etkisiyle oluşan hükûmetler arası girişimler şeklinde sıralanmıştır.[283] Üstten ve alttan küreselleşme ya da bir başka ifadeyle çokuluslu şirketler ve sivil toplum kuruluşları bu bağlamda önemli roller almıştır.

Küreselleşmenin eleştirileri arasında, büyük güçlerin kapitalist ve sömürgeci çıkarları gereği, küçük devletlerin iç karışıklıklara uğratılması, savaştırılması veya parçalanması tespiti yer almıştır.[284] Bu tespit, uluslararası aktörler konusunda küreselleşmeyle ilgili bazı soru işaretlerini de doğurmuştur. Şöyle ki realizm açısından düşünüldüğünde tek aktör olarak tanınan devlet, çokuluslu şirketler, terör örgütleri ve başkaca araçları bu tip amaçlar için kullanabilecek yeteneğe sahiptir. Diğer yandan liberal açıdan, terör örgütleri, sivil toplum ve çokuluslu şirketlerin her biri, kendi çıkarları ve beklentileri doğrultusunda kendi kararlarını alabilir. Robert Gilpin'in ekonomik küreselleşme sonucu ulus devletlerin aktörlük özelliklerinin azaldığı (veya yok olduğu) yönündeki görüşe verdiği yanıtı, aslında realist görüşlerin ve realist UPE'nin de küreselleşmeyle ulus devlet arasındaki ilişkiyi yansıtmıştır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşı ile Soğuk Savaş ulus devletleri ekonomi ve savaş makinelerine çevirmiş, savaş yıllarında ekonomiler, genellikle bu savaş durumlarının ihtiyaçlarına bağlı kalmıştır.[285]

Daha çok ekonomik boyutuyla karşılaşılan ve ona göre değerlendirilen küreselleşme ve onun gerektirdiği yapısal liberalizm, toplumlar için bekleneni

---

[282] Muhittin Ataman – Cengizhan Yıldırım, *a.g.m.,* s. 7.
[283] Davut Ateş, *Küreselleşme: Ne…,* ss. 30-34.
[284] Mete Kaan Kaynar - Gökhan Ak, "Neoliberal Küreselleşme Çağında Uluslararası Göç ve Doğu Akdeniz: Durumlar, Etkiler, Olasılıklar", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 35, Aralık 2016, s. 239.
[285] Robert Gilpin, "The Nation - State in the Global Economy", *Perspectives on World Politics,* Derleyenler: Richard Little, Michael Smith, 3. Baskı, Routledge, 2006, s. 59.

verememiştir. Ekonomik açıdan yapısal liberalizmin yoksul ya da niteliksiz toplum veya işgücünü dışladığı, zor bir rekabete ittiği tespiti yapılmıştır.[286]

1.5.5.1. Ekonomik Serbestleşme

Küreselleşme salt ekonomiden ibaret olmasa da, politik ve kültürel etkilerini ekonomik küreselleşmenin yansımaları veya sonuçları olarak görmek yanlış kabul edilemez.[287] Devletlerin iki veya çok taraflı atmış oldukları ticaret ve finans yaşamlarına dönük adımlar, doğrudan ekonomik serbestleşmeye dönük olsa da, ulusal birer politik ya da kültürel etki bulmak olasıdır. Henüz son aşama olarak gösterilen siyasi birliğe dönük bir işaret bulunmasa da, serbest ticaret bölgesi, gümrük birliği, ortak pazar ve ekonomik birlik aşamaları yaşanmış ve amaçları farklı olsa da, benzer sonuçlar doğurmuştur.

Ekonomik serbestleşme ve işbirliği, liberalizmin ekonomik yaklaşımında önemli bir rol taşıyan karşılaştırmalı üstünlük kuramıyla ele alındığında olumlu bir izlenim sağlamıştır. Her katılımcının sağladığı katkıyla orantılı fayda sağlayacağı, uluslararası işbölümünü getiren, kaynak açısından yoksun ülkelerin de yer alıp zenginleşebileceği bir sistem çözümlemesi oluşmuştur.[288]

Ekonomik işbirliğinin, ekonomik bütünleşmenin ilk aşaması olduğu görüşünü savunanlar olduğu gibi, işbirliğinin ayrımcılığı azaltma amaçlı, bütünleşmeninse ayrımcılığı ortadan kaldırma amaçlı olduğunu savunanlar da olmuştur.[289] Bütünleşmeler ya ortak coğrafya ya da ortak değer ve yapılar üstüne kurulmuştur.[290] Bütünleşmelere dönük realist yaklaşım, Stanley Hoffmann tarafından hükûmetlerarasıcılık (intergovernmentalism) ile ortaya çıkmıştır. Hoffmann, ulusal hükumetlerin belirsizliği en aza indirmeye çalışacağını ve yaşamsal çıkarlar söz konusu olduğunda karar alma süreçlerini denetim altında tutmaya çalışacağını

[286] Nihat Bulut, *a.g.m.*, s. 190.
[287] Nihat Bulut, *a.g.m.*, s. 184.
[288] Robert Gilpin, *Uluslararası…*, s. 37.
[289] Canan Balkır, *a.g.e.*, s. 115.
[290] Canan Balkır, *a.g.e.*, s. 116.

savunmuştur.[291] Klasik realizmden farklı olan hükûmetlerarasıcılık, çıkar çatışmasının olmadığı alanlarda, toplumlar arasında bir işbirliğinin kurulabileceğini savunmuş, dış politika ve savunma gibi ulusal çıkarlarla ilgili alanlarda devletlerin denetimi kaybetmek istemediğini belirtmiştir.[292]

Bölgeselleşme ise ekonomik anlamda bir bölge içindeki ülkelerin ilişkilerinin geliştirilmesi anlamına gelmektedir.[293] Ekonomik bölgecilik şeklinde de anılan bölgeselleşme, yabancı rakiplerine karşı yerli üreticiyi korumaya dönük serbest ticaret alanları ya da gümrük birlikleri kurma, bölgesel sanayi politikaları geliştirme gibi yollarla yapılan ekonomik işbirlikleridir.[294] Diğer yandan bölgeselcilik, belli bir bölgeyi ifade eden üst kimliğin oluşturulmasıyla ortaya çıkmış bir kavramdır.[295] Günümüzde uluslararası ticaretin bel kemiğini, ikili antlaşmalar ve serbest ticaret antlaşmaları oluşturmaktadır ve bölgeselleşmenin yükselişindeki en büyük pay bölgesel serbest ticaret antlaşmaları olup bu tip antlaşmaların çok taraflılığa olumlu ya da olumsuz etkisi üstüne farklı görüşler bulunmaktadır.[296]

Serbest ticaretten devletlerin elde etmeye odaklandıkları göreli kazançlarıyla ilişkilidir. Uluslararası ticarette devlet için en azından politik güç, toplam milli gelir, ekonomik büyüme ve sosyal istikrar amaçları tespit edilmiştir.[297] Devlet, ekonomik işbirliğinden ya da ticaretten göreli kazanç edinmeye odaklanmalıdır.

1.5.5.2. Çokuluslu Şirketler

Çokuluslu şirketler, "*iki veya daha fazla ülkede ekonomik birimi olan veya ekonomik birimi yöneten firma*"[298] şeklinde tanımlanmıştır. Üstten küreselleşmenin

---

[291] Teodor Lucian Moga, "The Contribution of the Neofunctionalist and Intergovernmentalist Theories to the Evolution of the European Integration Process", Jou*rnal of Alternative Perspectives in the Social Sciences*, Cilt: 1, Sayı: 3, 2009, s. 801.
[292] Sinem Akgül Açıkmeşe, "Uluslararası İlişkiler Teorileri Işığında Avrupa Bütünleşmesi", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2004, s. 11.
[293] Canan Balkır, *a.g.e.,* s. 120.
[294] Robert Gilpin, *Uluslararası…,* s. 356.
[295] Canan Balkır, *a.g.e.,* s. 121.
[296] Sinem Kocamaz, "Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı Antlaşması'nın Dünya Ticareti ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkisi", *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 2, 2015, s. 46.
[297] Stephen D. Krasner, "State Power and the Structure of International Trade", *Perspectives on World Politics*, Derleyenler: Richard Little, Michael Smith, 3. Baskı, Routledge, 2006, s. 81.
[298] Robert Gilpin, *Uluslararası…*, s. 283.

temel aktörü olan çokuluslu şirketlerin dünya çapındaki ekonomik güçleri, kimi uluslararası ilişkiler kuramları açısından önemli görünmüş ve uluslararası politikalar için aktör olarak kabul edilmiştir. Bu ekonomik oluşumların güçlenmesinde de politik olaylardan bahsedilmiştir. Örneğin SSCB'nin dağılması ve Çin'in kapılarını iş dünyasına açması, zaten buralarda bulunan Shell, Coca-Cola ve Unilever gibi şirketler için olmasa da, KFC veya McDonalds gibi başkalarına da daha fazla büyüme şansı tanımıştır.[299] Bu nedenle çokuluslu şirketler küreselleşmeyle birlikte UPE'nin odak noktalarından biri olmuştur. Bazı düşünürlere göre, çokuluslu şirketler uluslararası ekonomik ilişkilerde ağırlık kazanıp ülkelerin dış politikalarını etkileyebilmektedir.[300] Diğer yandan realistler ve yapısal realistler için bunun geçerliliği sorgulanmıştır.

Çokuluslu şirketlerin mi küreselleşmeyi hızlandırdığı ya da küreselleşmenin mi çokuluslu şirketleri beslediği yönünde mutlak bir sonuca ulaşılamamıştır. Öte yandan küreselleşmeyi tetiklediği kimilerince düşünülen teknolojik gelişmelerin çokuluslu şirketlerin sağladığı geliri arttırdığı da anlaşılmaktadır. Elektronik ticaret, hızlı haberleşme ve büyük miktarda sermayenin bir devletten diğerine vergi veya işçi ücreti gibi nedenlerle kolayca taşınabilmesi küreselleşmenin çokuluslu şirketlere sağladığı bir esneklik olmuştur.[301]

Çokuluslu şirketlerin devlet üstündeki etkinliği şöyle özetlenebilir:

> "*Vergi, yatırım, ticaret, finans ve sosyal güvenlik gibi devletin ekonomi merkezli politikaları küresel ekonomik aktörlerin beklentileri doğrultusunda şekillenmeye başlamıştır. Bunun da en önemli nedeni, devletin istihdam yaratabilmesi ve dolayısı ile vatandaşlarına daha iyi bir hayat seviyesi sunabilmesinin temelinde yabancı sermaye girişinin yatıyor olmasıdır.*" [302]

---

[299] The Economist, *The Retreat of the Global Company*, http://www.economist.com/news/briefing/21715653-biggest-business-idea-past-three-decades-deep-trouble-retreat-global, (22.06.2017)
[300] Davut Ateş, *a.g.e.*, s. 128.
[301] Fulya Kıvılcım, "Küreselleşme Olgusu ve Çokuluslu Şirketlerin Küreselleşme Süreci Üzerindeki Rolü", *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, 2013, s. 14.
[302] Davut Ateş, *Küreselleşme: Ne…,* s. 30.

Ekonomi politikalarında belirleyici olabilmeleri dışında, ayrıca çokuluslu şirketlerin devletlerin ekonomilerini de etkileyebileceği, geleceğe dönük verimli ekonomi stratejileri belirleme konusunda onları sınırlandırabileceği görüşü bulunmuştur.[303] Ayrıca kimi ana sektörlerin ele geçirilebileceği ve kendi teknolojilerini getirmelerinden ötürü de geleneksel yapının bozulabileceği tespit edilmiştir.[304] Helmut Arndt, rekabeti önleyici etmenlere ilişkin şu tespitte bulunmuştur:

> *"(...) lider firmalar, karteller yalnız fiyatları ve miktarları belirleme gücüne değil aynı zamanda birçok durumda monopol özelliklerden yararlanarak ellerindeki malların (...) ödeme koşullarını, yatırım oranlarını, kapasitelerini üretim yöntemlerini değiştirerek farklılık yaratmakta ve rakiplerini, ortaya çıkan yeni koşullarda yeniden değerlendirme yapmaya zorlamaktadırlar."*[305]

En azından realist açıdan, kendi üreticisini koruma durumunda kalan devletler için politikaların tekrar değiştirilmesi böylelikle gerekebilir. Ayrıca lobi faaliyetlerinin ekonomik kaynakları da bu yolla değiştirilebilir ve rakip devletlerin ekonomileri istenildiğinde zayıflatılabilir.

1980'li yıllar ve ardından yapısal liberalizmin de benimsenmesiyle, hükûmetlerin en azından bir kısmının ekonomik gerekçelerle ulusal politikalarında çokuluslu şirketlerin beklentileri doğrultusunda karar almış oldukları tahmin edilebilir bir çıkarım olmuştur. Örneğin tarım sektöründe küresel denetimin devletler elinde olmadığı yönünde bir görüş bulunmaktadır. Gübre ve böcek ilacı üretimi gibi tarımsal girdilerden tarım makinalarına, melez ya da genetiği değiştirilmiş tohumlardan ürünlerin ticaretine dek tüm aşamaları kendisi üstlenen firmaların, özellikle tahıl gibi ürünler ile bilimsel verilerin ve teknolojinin üstünde neredeyse tek

---

[303] Steve Kapfer, "Multinational Corporations and the Erosion of State Sovereignty", http://pol.illinoisstate.edu/downloads/conferences/2006/Kapfer2006.pdf, (21.06.2017), s. 14.
[304] Muharrem Bakkal - Süreyya Bakkal - Ceren Turan, "Yabancı Yatırımların Türkiye Ekonomisine Etkileri", *III. IBANESS Kongreler Serisi*, Derleyenler: Dimitar Kirilov Dimitrov vd., Edirne, 2017, ss. 1565-1566.
[305] Helmut Arndt, "Ekonomik Güç ve Rekabet", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Çeviren: Haşmet Başar, Sayı: 30, 1979, s. 116.

egemen kaldığı; böylece fiyatlandırmada yönlendirici olabildiği görülmüştür.[306] Unutmamak gerekir ki, böylesi bir durumun oluşumuna onay veren de devletlerin kendisi olmuştur; çünkü çokuluslu şirketler kâr artırımı için vergi avantajı, pazarlara yakınlık, düşük ücretli işgücü gibi[307] bir kısmı devletin denetiminde olan yerleri tercih etmektedir.

Çokuluslu şirketleri uluslararası ilişkilerde bir aktör olarak yorumlayanların dayanak noktalarından birisi de güvenlik konusu olmuştur. Yeni ulus devletlerin ortaya çıkışı ve ekonomik kalkınmalarını sağlayabilmeleri için liberal ekonomi politikalarına eğilim göstermek durumunda kalmaları, çokuluslu şirketler için yeni olanaklar yaratmıştır.[308] Ek olarak, az gelişmiş ülkelere yapılan doğrudan yatırımlarla, ülkenin kültürel ve sosyal kalkınmasına dönük bir risk oluşturulduğu yönünde de görüşler bulunmaktadır.[309] Bu durum ülkeler için bir çıkmaz veya sorun olarak okunabilir:

> "(…) *hızlı ekonomik kalkınma sürecinin kendisinin, zorunlu olarak yeni zevkler ve alışılmamış istekler yarattığı için, geleneksel değerler üzerinde yıkıcı etkisi vardır."*[310]

Bu durum, ülkeler için bir tercih yapılmasını gerekli kılmıştır. Öte yandan sermaye gereksinimi duyan devletlerin çeşitli düzenlemeler (ve teşvikler) ile doğrudan yabancı yatırım çekmeye çalışması ve bunu bir kalkınma aracı olarak görmesi de vurgulanmaya değer görülmüştür.[311]

Kısacası, çok uluslu şirketlerin yararları konusunda üretim yapmaya başladıkları ülkede istihdama ve ihracata katkı sağlaması; ancak buna karşın bazı olumsuzluklara da neden olabildikleri anlaşılmıştır. Devletin, kendi ekonomik ve

---

[306] Joao Pedro Stedile, "Çokuluslu Şirketlerin Tarıma Karşı Saldırısı", *Mülkiye Dergisi*, Çeviren: Ekin Kurtiç, Cilt: 33, Sayı: 262, 2009, s. 102.
[307] Robert Gilpin, *Uluslararası…*, s. 316.
[308] Davut Ateş, *a.g.e.*, ss. 129-130.
[309] Robert Gilpin, *Uluslararası…*, s. 302.
[310] Robert Gilpin, *Uluslararası…,* s. 305.
[311] Nuri Baltacı - Hikmet Akyol - Bilal Kargı - Gülçin Hikmet Beken, "Ülke Riskinin Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi", *III. IBANESS Kongreler Serisi*, Derleyenler: Dimitar Kirilov Dimitrov vd., Edirne, 2017, s. 784.

diğer çıkarları için gerek gördüğü düzenlemeleri yapması bu doğrultuda kaçınılmaz olmuştur.

1.5.5.3. Sivil Toplum

Toplumların, sorunlarını merkeziyetçi bir anlayış yerine yerel ve ulusal düzeyde kendi katılımlarıyla çözümleme isteği günümüzdeki sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkmasında önemli bir etken olmuştur.[312] Küresel açıdan sivil toplum kuruluşları, Greenpeace gibi belirli bir alanda etkinlik gösteren, siyasal olmayan ve maddi kazanç beklentisinde bulunmayan, farklı alanlarda hareket eden örgütlenmeleri ifade eder ve Uluslararası Olimpiyat Komitesi gibi belli alanda etkinlik gösteren ve bu alanda da profesyonelleri temsil eden örgütlerden farklıdır.[313]

Küresel çapta sivil toplumun gelişmesini sağlayan nedenler, doğaya zarar veren üretim teknolojisi ve toplumlar arasında artan refah seviyesi farkı şeklinde belirlenmiştir.[314] Örneğin, tarım sektöründeki çokuluslu şirketlerin biyolojik çeşitliliği tehdit eden ve yeraltı su seviyelerine zarar veren eylemleri, doğal çevre için bir risk kabul edilmiştir.[315] Böylece oluşan tehdide karşı sivil toplum yapılanmaları gerçekleşmiştir. Toplumların sorun ve beklentilerini ortaya çıkarıp siyasal kararlara ve uygulamalara muhalefet etmeleri sonucu, kimi karar ve uygulamaların kaldırılmasında ya da değiştirilerek yumuşatılmasında rol almışlardır.[316] Bir başka deyişle, etkiye doğan bir tepki olarak okunmaları uygundur.

Sivil toplum kuruluşları, ulusal politikada kamuoyu belirleme ve yönlendirme için bir araç olarak okunabilir. Toplumun hangi siyasal figüre yönlendirileceği veya siyasal egemenin kararları konusunda etkin de olabilirler. Siyasal haklardan çevreye dek geniş bir yelpazede oluşturulan örgütlerin uluslararası sorunlara dönük eylemleri de bulunmaktadır; ancak realist açıdan yaklaşıldığında bazı soru işaretleri bulunmaktadır. Farklı ülkelerde etkinlik gösteren bir sivil toplum

---

[312] M. Halis Özer, "Günümüz İtibariyle Sivil Toplum Kuruluşlarının İktisadi ve Sosyal Fonksiyonları", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 26, 2008, s. 91.
[313] Davut Ateş, *a.g.e.,* s. 134.
[314] Davut Ateş, *Küreselleşme: Ne…,* s. 31.
[315] Joao Pedro Stedile, *a.g.m.,* s. 103.
[316] M. Halis Özer, *a.g.m.,* s. 92.

kuruluşunun masraflarını karşılayan belirli bir devlet ya da önemli bir çokuluslu şirket ise, gerçekten de tarafsızlığını sürdürmesi olası mıdır? Örneğin bir Ortadoğu ülkesinde veya ülkeler grubunda demokratikleşmeyle ilgilenen bir uluslararası sivil toplum kuruluşunun ekonomik destekleyicileri arasında farklı ülke veya ülke gruplarının bulunması, realistlerin öne sürdüğü, araç benzetmesini güçlendirmiştir. Denizlerdeki kirlilikle ilgili kaygılar taşıyan bir başka sivil toplum kuruluşunun da, havaya kısıtlı bile olsa zarar veren bir şirketten destek görmesi, yapacağı eylemlerin yerini, şeklini ve yönünü etkileyebilir. Bu da yine realistlerin araç benzetmesini doğrulamaktadır.

1.5.5.4. Hükûmetler Arası Girişimler

Uluslararası örgütler, kurumsal yapı ve devamlılık barındıran, uluslararası hukuk kişiliğine sahip yapılardır.[317] İki ya da daha çok hükûmetin taraf olduğu bir anlaşmayla kurulanlarına ise hükûmetler arası örgüt denilmektedir. Bu örgütlerin amaç ve eylemlerine dönük kuram ve yaklaşımlarda farklılıklar bulunmakta olup UPE konuları içinde yer verilmiştir.

Hükûmetler arası örgütler, liberal kurumsal kuram açısından anlaşmazlıkları sınırlandıran ve şiddet içermeden sorunların çözümünü teşvik eden oluşumlardır.[318] Realizmde ise sistemdeki güç dağılımını gösteren bir ayna olarak tarif edilmiş ve en güçlü devletlerce oluşturulup şekillendirildikleri savunulmuştur.[319] Yapısalcı, işlevselci ve liberal kurumsalcı görüşlerde bu örgütler dünya düzeninin merkezi bir unsuru olarak görünürken, realizmin yaklaşımı genel olarak bu örgütlerin etkisinin çok az olduğu ve mevcut durum (statüko) ile güç ilişkilerini yansıttığı şeklinde belirtilmiştir.[320] Yaklaşım tarzındaki bir başka çalışmayı ise Grieco yapmış, tasarladığı tablo ilgili kaynaktan çevrilerek Tablo 2'de verilmiştir.

---

[317] Hulusi Ekber Kaya, "Uluslararası Örgütlerin İşlevleri: OPEC Örneği", *III. IBANESS Kongreler Serisi*, Derleyenler: Dimitar Kirilov Dimitrov vd., Edirne, 2017, s. 541.
[318] Charles Boehmer - Erik Gartzke - Timothy Nordstrom, "Do Intergovernmental Organizations Promote Peace?", *World Politics*, Cilt: 57, Sayı: 1, Ekim 2004, s. 1.
[319] John J. Mearsheimer, "The False Promise of International Institutions", *International Security*, Cilt: 19, Sayı: 3, Kış 1994/1995, s. 13.
[320] Charles Boehmer - Erik Gartzke - Timothy Nordstrom, *a.g.m.*, s. 3.

Tablo 2: Liberal Kurumsalcılık, Neoliberal Kurumsalcılık ve Realizm[321]

Sav	Liberal Kurumsalcılık	Neoliberal Kurumsalcılık	Realizm
Dünya politikasında ana aktör devletlerdir.	Hayır (Ulusötesi merciler, çokuluslu şirketler vb.)	Evet; ancak uluslararası kurumlar ana rolü üstlenir.	Evet
Devletler bütüncül ve rasyonel aktörlerdir.	Hayır	Evet	Evet
Devlet tercihlerinde ve eylemlerinde ana şekillendirici anarşidir.	Hayır (Teknoloji ve bilgi gibi güçlerde önemlidir.)	Evet (Görünüşe göre)	Evet
Uluslararası kurumlar işbirliğini kolaylaştıran bağımsız bir güçtür.	Evet	Evet	Hayır
İşbirliği olasılığına ilişkin iyimserlik veya kötümserlik durumu.	İyimser	İyimser	Kötümser

Hükûmetler arası örgütlerin işlevselliğine ilişkin tespitler, realist açıdan anarşi ve kazanç üstüne şekillenmiştir. Devletlerin kendi mutlak kazançlarına odaklandıklarını savunan neoliberal görüşün tersine, yapısal realizm devletlerin işbirliği ve ortak eylem durumunda bile önce kendi göreli kazancına odaklandığını savunmuştur.[322] Diğer yandan mevcut örgütlerin karar alabilme süreçleriyle ilgili olarak önemli bir tespiti de Ateş yapmıştır. Hükûmetler arası örgütlerin, dolayısıyla devletlerin küresel sürece karışması, sivil toplum ve çokuluslu şirketler gibi kimi zaman beklentisi tümüyle birbirine ters olan araçlar (veya aktörler) arasında kalmasına yol açmış ve onların beklentilerinden birinin ötekine tercih edilişi, öteki için devletin geçerliliğini (meşruiyetini) sorgulamaya neden olabilmiştir.[323] Uluslararası kuruluşların anarşinin getirmiş olduğu etkiyle devletler arasında bir

[321] Joseph M. Grieco, "Anarchy and the Limits of Cooperation: A Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism", *International Organization*, Cilt: 42, Sayı: 3, Yaz 1988, s. 494.
[322] Sezgin Kaya, "Uluslararası Alanda Polisiye İşbirliğinin Gelişimi: Avrupa Örneği", *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 1, 2009, s. 52.
[323] Davut Ateş, *Küreselleşme: Ne…,* s. 34.

işbirliğini sağlama konusundaki yetersizliği, realist kuramın savlarından biri olmuştur.[324] Bu iki çıkarıma dayanarak, yine realist kurama göre bu örgütlerin birer araç olarak değerlendirilmesi gerekmiştir. Bu kuruluşlar, devlet çıkarlarına hizmet ettikleri için, savaşları önleyebilme yeteneğine de sahip değildir.[325] Aslında bu çerçevede BM'ye taşınan ancak önlenemeyen bir takım işgaller, ihlaller, çatışmalar somut birer örnek oluşturmaktadır. Hükûmetler arası örgütlerle ilgili bir diğer örneği ise OPEC oluşturmuştur. UPE'nin oluşumunda etkinliğine değinilen ve aldığı ambargo kararıyla yaptırım uygulayabilen örgüt, üye devletlerin çıkarlarına uygun olarak eyleme geçirilmiş ve yararlı olabilmiştir.

1.5.5.5. Yerelleşme

Küreselleşme, 1648 Vestfalya Antlaşması'nda çizgileri belirlenen, belirli bir coğrafyadaki ekonomiyi, kültürü, sosyal yaşamı kontrol eden modern devletin egemenliğinde ve işlevinde yapısal değişikliklere neden olmuştur.[326] Bazı görüşlere göre, ulusötesi sermayenin gücünü arttırdığı için ulus devletlerin, ulusal sermayenin ve işgücünün bağımsız karar alabilmesinde bir engel olarak yorumlanmıştır.[327] Ayrıca, toplumları birbirine benzeteceği tahmin edilmiştir.[328] Bu noktadan hareketle, ulus devletin geleceğine dönük endişeler de belirmiştir.

Yerelleşme, küreselleşmenin bir sonucu olarak, ona tepki şeklinde doğmuştur. Küreselleşmenin getirmiş olduğu bazı sorunlara çözüm olabileceğine inanılmıştır. Yerelleşme, kısaca şöyle tanımlanabilir:

> "(…) *devletin merkezi yönetim birimleri ile yerel yönetim birimleri arasındaki iş bölümünde, yerel birimlerin ağırlık kazanması…*"[329]

---

[324] Joseph M. Grieco, *a.g.m.*, s. 485.
[325] Hulusi Ekber Kaya, "Neorealist Kuram Çerçevesinde Uluslararası Nükleer Güvenlik", *Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kuramları ve Sorunlarına Temel Yaklaşımlar*, Derleyenler: Sibel Turan, Nergiz Özkural Köroğlu, Transnational Press London, 2017, s. 45.
[326] Nermin Abadan-Unat, *Turks in Europe: From Guest Worker to Transnational Citizen*, Çeviren: Caterine Campion, Berghahn Books, 2011, s. 220.
[327] Alpaslan Akçoraoğlu, *a.g.m.*, s. 10.
[328] Muhittin Ataman – Cengizhan Yıldırım, *a.g.m.*, s. 2.
[329] Hüseyin Koçak, "Küreselleşme ve Yerelleşme Çağında Yerel Demokrasi ve Kentsel Yaşam", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 10, 2009/2, s. 139.

Yerelleşmenin, yerel yönetimin kendince bağımsız ve yeterli olabileceği savunulmamış, sadece etkinlik, verimlilik ve yerellik odaklı, birbirini tamamlayan eşgüdümlü çalışan bir yapı ortaya konulmuştur.[330] Yerelleşme, demokrasiyi geliştirebilecek bir uygulama olmasıyla birlikte, yerelde baskıcı, zorba bir yönetim oluşmasına da yol açabilir ve bu yüzden hukuka uygunluk denetimi, genel kuralları ve ilkeleri belirleme gibi bazı görevlerin merkezden alınıp yerele bırakılmasının yerel demokrasiyi yozlaştırabileceğine ilişkin görüşler de bulunmuştur.[331]

1.5.5.6. Etkileşim: Domino Etkisi ve Kelebek Etkisi

Domino etkisi, aynı isimli kuramın etkilerini ifade eden ve ekonomiden iş güvenliğine dek farklı alanlarda başvurulan bir süreci ifade etmektedir. Uluslararası ilişkilerdeyse, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki ABD dış politikasında benimsenmiş, komünist olmayan bir ülkenin komünizme yenik düşmesi durumunda, bunun komünist olmayan komşularını da etkileyeceğini öne sürmüş, Harry S. Truman döneminde Yunanistan ve Türkiye'ye askeri yardım yapılmasını sağlamış, Dwight D. Eisenhower döneminde Vietnam politikalarının oluşmasında etkin olmuştur.[332]

Kelebek etkisi ise, kaos kuramıyla ilişkili olup doğa, fizik ve matematik alanlarında başvurulan bir süreci ifade etmektedir. Otoriter hükûmetler, ekonomik koşullar ve bu ikisinin doğrudan etkilediği gıda krizi sonucu Tunus'ta bir kişinin kendisini yakmasıyla başlayan ve Ortadoğu'daki birçok devlete sıçrayan olaylar bütünü, kelebek etkisinin en çok ilgi uyandıran örneğini oluşturmuştur.[333]

UPE açısından, domino etkisinde, olan bir eylemin aynı şekilde bir sonraki unsuru etkileyeceği, kelebek etkisindeyse olan bir eylemin herhangi bir şekilde bir diğer unsuru etkileyeceği anlaşılmıştır. Domino etkisinin kabulünde ekonomik ve askeri anlamda önleyici politikalar hazırlanabilecekken, kelebek etkisi politik ve

---

[330] Gös. Yer.
[331] Coşkun Can Aktan, "Globalleşme, Bölgeselleşme ve Yerelleşme", *Dış Ticaret Dergisi*, Sayı: 10, Temmuz 1998, s. 4.
[332] Encyclopedia Britannica, *Domino Theory*, https://www.britannica.com/topic/domino-theory, (22.07.2017)
[333] Şuay Nilhan Açıkalın - Cemal Alpgiray Bölücek, "Understanding of Arap Spring with Chaos Theory - Uprising or Revolution", *Chaos Theory in Politics*, Derleyenler: Santo Banerjee, Şefika Şule Erçetin, Ali Tekin, Springer, 2014, ss. 37-38.

sosyal olaylara işaret etmektedir. Yapısal realizmi, klasik realizmden ayıran özelliklerden biri de bu etkileşim süreçleriyle ilgilidir. Örneğin anarşik yapının hiyerarşik bir özellik alması, sistemin de bir başka türe evirilmesi olarak özetlenmiştir.[334]

UPE'nin inceleme alanlarından yola çıkılarak bazı somut etkileşim örnekleri düşünülebilir. Özellikle küreselleşmenin yadsınamayacak etkileri ve finansal bağlar göz önünde bulundurulduğunda en çarpıcı etkileri finansal ve ekonomik krizlerde tespit etme olanağı bulunmaktadır. 2007 yılının sonlarında ABD'deki finansal kurumları etkileyen krizin, borsalardaki hisse senetlerini olumsuz etkileyişi, gelişmiş ülkelerin finans kurumlarının bundan etkilenişi, ardından özel harcamaların azalıp sipariş iptallerinin gelmesi, üretimde azalmaya gidilip bunun da işsizliği arttırması son dönemlerdeki bir örneği oluşturmuştur.[335]

Doğu Asya'nın ekonomik kalkınması bölgenin Güney Kore gibi kuzey ülkelerinde başlayıp güneye doğru yayılmıştır, ancak 1997'de yaşanan ekonomik kriz Tayland gibi güney ülkelerinde başlamış ve bölgeyi etkisi alına almıştır.[336] Güney Doğu Asya'da yaşanan ekonomik krizde, krizi ilk yaşayan ülkelerin ürettiği ürünlerle Türkiye'nin ürettikleri benzer olduğundan ve bu ülkeler krizden kurtulmak için fiyat indirimine gittiğinden krizin Türkiye'yi etkilemesi kaçınılmaz olmuştur.[337] İzleyen yıl Rusya Federasyonu'nda[338] yaşanan kriz sonucunda da, Türkiye'nin Rusya'ya gerçekleştirmiş olduğu ihracatta önemli ölçüde bir düşüş yaşanmıştır.[339]

Bu ekonomik krizlerin ışığında küreselleşmenin alt süreçleri ve özellikle çokuluslu şirketler ile sivil toplum kuruluşları dikkate alındığında, ulusötesi bir etkiden bahsedilmesi olası bulunmuştur. Politik anlamdaysa, bir ülkede başlayan

---

[334] Stefano Guzzini, *The Continuing…,* s. 153.
[335] Davut Ateş, "Küresel Ekonomik Kriz, Devlet ve Dış Politika", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, 2010, s. 914.
[336] Suat Öksüz, "Doğu Asya Mucizesi'nin Dünü ve Kriz'in Bugünü Türkiye İçin Bazı Çıkarımlar", *Ege Akademik Bakış*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2001, s. 46.
[337] Ceyda Durgun, "1997 Güney Doğu Asya Krizi ve Türkiye", *Uluslararası Politik Ekonomi: Ekonomik Krizler ve Türkiye,* Derleyen: Arzu Al, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2016, s. 214.
[338] Tezin geri kalan kısmında Rusya olarak anılmıştır.
[339] Ahmet Sindiraç, "1998 Rusya Ekonomik Krizi ve Türkiye Ekonomisine Etkisi", *Uluslararası Politik Ekonomi: Ekonomik Krizler ve Türkiye,* Derleyen: Arzu Al, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2016, s. 240.

ekonomik kriz sonrası bir başka ülkede önlemler alınması ya da benzer sistemlere sahip ülkelerde benzer siyasal görüşlerin yakın tarihli seçimlerde işbaşına gelmesi veya alışılmadık oranda talep görmesi ayrı bir örnekleme oluşturabilir.

UPE disiplininin rağbet görmeye başlamasında ele alınan olaylarda da benzerlik tespit edilmiştir. Arap ve İsrail savaşlarının getirdiği petrol krizi ve Bretton Woods sisteminin çöküşü, neredeyse tüm ülkelerdeki genel politik anlayışı ve ekonomiye olan tutumu değiştirmiştir.

ABD ile Meksika arasında serbest ticaret bölgesinin jeopolitik ve siyasi düşünceler gerekçesiyle 1990'da kurulması, doğrudan dış yatırımların kıtadaki üçüncü ülkeler yerine Meksika'ya yönelmesine ve bu ülkelerdeki şirketlerin zarar görmesine neden olmuş ve Kanada'yı Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması'na (NAFTA) yöneltmiştir.[340] Bu örnekte de görüldüğü üzere, günümüz koşullarında iki devlet arasındaki bir anlaşma bile üçüncü tarafları etkileyebilme yeteneğine sahiptir. Ekonomik krizler, toplumsal olaylar, ekonomik veya askeri anlaşmalar, savaşlar ve diğer tüm olayların böylesi bir etkileşime yol açabileceği öngörüsünü yapmak olasıdır.

Merkantilizmin ortaya çıkışında da böyle bir zincirleme etkinin tespitine yer verilmiştir. Merkantilist düşüncelerin ortaya çıkıp klasik realizmin şekillenmesi ve aynı süreçte ya da ardından buna tepki olarak doğan diğer kuramlar, etkileşim açısından geniş bir çerçevede örnek oluşturmuştur.

1.5.6. Küresel Terör ve Uluslararası Suç

Devletler, uluslararası örgütler, sivil toplum kuruluşları ve çokuluslu şirketlerle ilgili olarak realizm ağırlıklı bu unsurlara yaklaşım tarzı ele alınmıştır. Kuşkusuz yaklaşılan kurama göre farklı sonuçlar elde edilmiştir. Ayrıca bunların önemli bir kısmı küreselleşme konusuyla da ilgili görülmüştür. Diğer yandan son yıllarda etkinlikleri dikkate değer başka unsurlarda ortaya çıkmıştır. Bunlar küresel terör örgütleriyle uluslararası suç örgütleridir.

---

[340] Richard Baldwin, "A Domino Theory of Regionalism", Working Paper No: 4465, 1993, the National Bureau of Economic Research, http://www.nber.org/papers/w4465.pdf, (22.07.2017), ss. 2-3.

Ulusal terör örgütlerini küresel terörden ayıran iki fark, yeni devlet kurma veya var olan egemenin yerine geçme ile devletlerin birbirlerine karşı dış politika aracı olarak kullanılabilmeleridir.[341] Küresel terör örgütleriyse kimliklerini kendileri edinmiş ve bunu devletlere bir şekilde tanıtmış, ayrıca eylemleriyle uluslararası politikaların belirlenmesinde rol almıştır.[342] Küresel olsun veya olmasın, terör örgütlerinin en önemli etkilerinden birisi de alışveriş, turizm, ulaşım gibi alanlarda toplum üstünde yönlendirici olup ülkelerin ekonomilerini, böylelikle de uluslararası ticareti etkilemesidir.[343] Terörle ortaya çıkan güvensizliğin doğrudan ticareti etkileyebileceği gibi, alınan güvenlik önlemleriyle ticaretin maliyetinin artması ve ticarete konu malların zarar görmesi de olasıdır.[344] Ticarete dönük bu etkiler, bir başka açıdan vergiden elde edilen gelirin azalması, istihdamın düşmesi, yatırımların azalması, doğrudan dış yatırımların başka yerlere kayması, eğitim ve sağlık gibi alanlara sağlanabilecek bütçenin savunma sanayine kaydırılması şeklinde de yorumlanmaya uygundur.

Uluslararası suç örgütleri de yazında aktörlüğü tartışmalı olan, insan, uyuşturucu, silah kaçakçılığı gibi etkinlikleri yürüten, farklı ülkelerde örgütlenmiş unsurlardır.[345] Bu oluşumların ulusal veya küresel terör örgütleriyle ilişkilerine dönük farklı çalışmalar ve tespitler bulunmuştur. Örneğin edinilen gelirin bir kısmının, bir bölgede egemen olan terör örgütüne aktarılabileceği (haraç) konusu dikkate alındığında veya bir terör örgütünün tıpkı bir suç örgütü gibi finans kaynağı oluşturduğu düşünüldüğünde, gri bir çizginin olduğu anlaşılmıştır. Devletlerin ulusal güvenliklerine dönük politik bir sorun oluşturan uluslararası suç örgütleri, 1990'lı yılların başından itibaren teknolojinin getirdiği olanaklardan yararlanarak gizlenmeyi ve eylemlerini sürdürebilmeyi ve ayrıca düşünülenin aksine, yalnızca üyelerini değil, kimi zaman bir toplumun önemli bir kısmını da yönlendirmeyi veya kullanmayı

[341] Davut Ateş, *a.g.e.,* s. 137.
[342] Davut Ateş, *a.g.e.,* ss. 137-138.
[343] Burcu Selin Yılmaz - Özgür Devrim Yılmaz, "Terörizm ve Terörizmin Hedefi Olarak Turizm Endüstrisi", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 13, 2005, s. 43.
[344] Şennur Sezgin - Selami Sezgin, "Ortadoğu Ülkelerinde Ticaret Hacmi ve Terör İlişkisi", *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, 2018, ss. 206-207.
[345] Davut Ateş, *a.g.e.,* s. 143.

başarmıştır.[346] Uluslararası suç örgütleri, devletler arasında bir iletişimin oluşturulmasına (uyuşturucu ve insan ticareti konusunda ABD'nin Kolombiya ve Meksika'yla işbirliğine gitmesi gibi) somut olarak katkı sağlamıştır.[347]

Realist anlayış, küresel terör ve uluslararası suç örgütlerini de birer uluslararası aktör olarak kabul etmemiştir. Buna neden olan durumsa, birer araç olarak görülmeleri ve buna bağlı olarak ya psikolojik savaş içinde kullanılmaları ya da maddi çıkarlarının olmasıdır. Küresel ve ulusal terör örgütlerini psikolojik savaşlarda kullanılan birer araç, uluslararası suç örgütlerini ise maddi çıkar kaynağı olarak yorumlamak olasıdır.

Terör örgütlerinin propagandasına, bağış ismi altında haraç toplamasına, üyelerine sığınma hakkı verilmesine, lojistik veya eğitim gibi olanaklar tanınmasına dönük eylemler bu doğrultuda realizmin bakış açısını doğrulamıştır. Örneğin Cemalettin Kaplan ve Fethullah Gülen isimli iki terör örgütü yöneticisinin ve örgütlerinin Almanya tarafından Türkiye zararına kullanıldıkları, Türkiye'de dinsel sorun oluşturulması için desteklendikleri farklı siyasi görüşlere sahip birçok devlet adamı ve gazeteci tarafından kamuoyuyla paylaşılmıştır. ASALA isimli bir diğer terör örgütüyle bağı olduğuna inanılan PKK terör örgütünün ise, Yunanistan, Güney Kıbrıs ve Ermenistan tarafından desteklendiği yönünde tespitler bulunmuştur.[348] Bu noktada terör örgütlerinin bir araç olarak yorumlanması olağan karşılanmıştır. Yani bir diğer deyişle, terör örgütleri hedefteki devletin zayıflatılması, parçalanması gibi amaçlarla kullanılan araçlar olarak değerlendirilmeye uygun bulunmuştur.

Uluslararası suç örgütleri ise üç açıdan uluslararası aktör olamaz: Bunlardan birincisi önemli görevlerdeki kişilere verdikleri rüşvet, ikincisi önemli görevlerdeki kişilerle olan bağları ve üçüncüsü zayıf ekonomilerde tek çare gibi görünmeleridir. Örneğin Avrupa'ya giden uyuşturucunun başlıca noktalarından biri olarak kabul edilen Afganistan, 2016'da en çok rüşvet olayının yaşandığı ülkeler içinde sondan

[346] Moisés Naím, "Mafia States", https://www.foreignaffairs.com/articles/2012-04-20/mafia-states, (20.07.2017)
[347] Davut Ateş, *a.g.e.*, s. 144.
[348] Birol Ertan, *Terörizm ve Türkiye*, Toplumsal Dönüşüm, İstanbul 2015, ss. 118-119.

sekizinci sırada (100 üstünden 15 puanla) tespit edilmiştir.[349] Ayrıca devletin üst düzey isimlerinin yakınlarının doğrudan uyuşturucu trafiğiyle ilgilendiği de belirlenmiştir.[350] Tayland'da ise Myanmar'dan (Burma) kaçan Müslümanların yasadışı yollarla Malezya'ya kaçırılması ayrı bir iş kolu gibi görünmüş[351] ve diğer yandan aynı coğrafyada, Kamboçya'da, ailelerin öz çocuklarını para karşılığı suç örgütlerine sattıkları belirlenmiştir.[352] Kolombiya'da ise çiftçilerin içinde bulundukları ekonomik koşullardan kurtulabilmek için kahve veya başka seçenekler yerine kokainin hammaddesi olan koka bitkisini ya da haşhaşı yetiştirdiği, bunun da kırsaldaki yaşamda ve uyuşturucu kartelleri açısından önem barındırdığı tespit edilmiştir.[353]

1.5.7. Düzen, Hegemonik İstikrar Kuramı ve Kutupluluk

Hegemonik İstikrar Kuramı, realist çerçevede oluşmuştur. 1970'li yıllarda Charles Kindleberger tarafından benimsenin kuram, önde gelen devletlerin rollerine odaklanmış, yetenek ve olanak dağılımının Dünya ekonomisini nasıl etkilediğini 19. yüzyılda Birleşik Krallık ve 20. yüzyılda ABD örneği ile açıklamıştır.[354] Çıkış ve dayanak noktası olarak 1929'daki Büyük Buhran da gösterilmiş ve güçlü bir devletin olması durumunda bu ekonomik sıkıntının yaşanmayacağı savunulmuştur.[355] Öte yandan liberalizmin de bu kuram üstüne söylemi yazına kazandırılmıştır. Güç, güvenlik ve sürdürülebilir bir uluslararası düzen (barış, sistem ya da ilişkiler) açısından değerlendirilmiştir. Ayrıca yaklaşıma göre, kutupluluk sorusuna da yanıt bulunmaya çalışılmıştır. Aslında UPE açısından düşünüldüğünde, kuramların uluslararası düzene dönük görüşü aktarılmıştır. Daha önce anlatıldığı şekliyle,

---

[349] Transparency International, *Corruption Perceptions Index 2016*, https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2016#table, (28.07.2017)
[350] Moisés Naím, *ag.m.*
[351] Jonathan Head, "Sold for Ransom: On the Trail of Thailand's Human Traffickers", http://www.bbc.com/news/world-asia-32835811, (28.07.2017)
[352] Tim Hume - Lisa Cohen - Mira Sorvino, "The Women who Sold Their Daughters into Sex Slavery", http://edition.cnn.com/interactive/2013/12/world/cambodia-child-sex-trade/, (28.07.2017)
[353] Scott Wilson, "Coca Invades Colombia's Coffee Fields", https://www.washingtonpost.com/archive/politics/2001/10/30/coca-invades-colombias-coffee-fields/407cdc0c-e831-4747-8682-b7d193a37a43/, (28.07.2017)
[354] Helen V. Milner, *a.g.m.*, s. 113.
[355] Zekeriyya Akdağ, "Avrupa Birliği'nin Geleceği: Hegemonya, İmparatorluk veya Dağılma", *T. C. İnönü Üniversitesi İİBF Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi IV Küresel Siyasette Yeni Yönelimler Bildiriler Kitabı*, Derleyenler: Ahmet Karadağ vd., Malatya, 2017, s. 389.

realizm olan durumu göstermiş, liberalizm olması gerekenle ilgilenmiştir. Egemen olmayan sistemlerin istikrarsızlığını ve egemen olan sistemlerin istikrarını açıklayan geleneksel yaklaşımların tüm ülkelerin uluslararası ekonomik serbestleşmeden ve istikrardan yararlandığı "ortak ürünler biçimi (the collective goods version)" ve bunun tersini savunan, ortak çıkarın bulunmadığı "güvenlik biçimi" şeklinde olduğu belirtilmiştir.[356]

Hegemonik İstikrar Kuramı, uluslararası sistemin sürdürülebilirliğini güçlü bir egemen devletle olası gören fikre dayandırmıştır. Liberal ekonomik düzenin kural ve ilkelerinin bir egemence oluşturulup sürdürülmesi ve ayrıca buna istekli olması gerekli bulunmuştur.[357] Hatta bu kuramla, Bretton Woods ve ABD – Birleşik Krallık rekabeti tartışmaya açılarak örneklendirilmiştir.[358] Yalnızca bir egemen gücün uluslararası kurallar koyabileceği, kuralları çiğneyenlerin de bu egemen güç için bir tehdit oluşturduğundan cezalandırılması gerektiği fikri savunulmuştur.[359] Egemen devletin, kendince istediği düzeni sürdürebilme masraflarının gelirlerini aşarak sistemin çökmemesi için karşı gelenleri dizginlemesi gerekmektedir ve bu yüzden ya caydırıcılığını kullanması ya da kendisine bağımlı alt hegemonların desteğiyle egemenliğinin sürdürülebilirliğini sağlaması seçeneklerini değerlendirmesi beklenmektedir.[360] Hangi devletin egemen güç olabileceği ise en güçlü orduya, en geniş ve teknolojik avantajlı ekonomiye, çoğu ülkeyle ve özellikle güçlülerle iyi ilişkilere, müttefikleriyle uluslararası kurumların denetimine ve küresel ilişkilerde söylem üstünden karar verici olduğuna bağlanmıştır.[361]

Kuramın çıkış noktası realist görüşler olsa da, liberal bir ekonomik düzenin sürdürülebilmesi üstüne gelişmiştir. Uluslararası ekonomik düzenin, baskın bir egemen olmadan büyüyüp gelişemeyeceğine inanılmıştır.[362] Ayrıca realizm ile

---

[356] Michael C. Webb - Stephen D. Krasner, "Hegemonic Stability Theory: An Empirical Assessment", *Review of International Studies*, Cilt: 15, Sayı: 2, Nisan 1989, s. 184.
[357] Robert Gilpin, *Uluslararası…*, s. 95.
[358] Stefano Guzzini, *The Continuing…,* s. 214.
[359] M. Noor Mat Yazid, "The Theory of Hegemonic Stability, Hegemonic Power and International Political Economic Stability", *Global Journal of Political Science and Administration*, Cilt: 3, Sayı: 6, Aralık 2015, s. 68.
[360] Burak Gümüş, "Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Ortadoğu Siyaseti", *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, Haziran 2013, s. 76.
[361] M. Noor Mat Yazid, *a.g.m.*, s. 71.
[362] Robert Gilpin, *Uluslararası…,* s. 96.

liberalizm hegemonya konusunda düzen kavramında örtüşmüşken, eleştirel kuramlar değişim kavramına işaret etmiştir.[363]

Liberalizm, realist fikirlerin ürettiği güç dengesi ve hegemonyayı kötümser bulmuş[364] ve yeni önermeler getirmiştir. Liberalizm açısından uluslararası düzeni konu alan çalışmalar demokratik barış kuramı, ticari barış kuramı ve kurumsal barış kuramı çevresinde ağırlık kazanmıştır. Üçünde de ortak olan, liberal sistemlerin varlığına işaret etmeleridir. Bu nedenle realist açıdan da sıklıkla eleştirilmiştir.

Demokratik barış kuramı, geniş açılı bir yaklaşım sunmamıştır. Immanuel Kant, bir devletin egemenlik biçiminin dış politikasını şekillendirdiğini ileri sürmüş ve cumhuriyet olması durumunda, bunun daha barışçıl bir dış politika oluşturulmasını sağlayacağına inanmıştır.[365] Bundan yola çıkan liberal görüş, liberal ideoloji ile liberal kurumların varlığının, demokratik bir barış getirebileceğini, hoşgörü esasını da dikkate alarak savaşların maliyetli ve tehlikeli olduğunu, ancak savunma amaçlı olarak düzenlenebileceğini ve düşman devletin liberal demokrasiye sahip olmadığında gerçekleşebileceğini savunmuştur.[366] Dünya siyasetinin tümünü açıklayamaması, Batı merkezci olup demokratik olmayan devlet ve sistemleri inceleme dışında tutması nedeniyle, uluslararası ilişkiler kuramı olamayacağı yönünde eleştirilmiştir.[367] Demokrasilerin genelinde olduğu gibi, devlet yöneticilerinin dış politikalarını belirlemesinde kamuoyu, çıkar grupları ve seçim baskısı gibi etkenlerin olduğu neoklasik realizm tarafından da savunulmuştur.[368] Diğer yandan liberalizmin aksine, bu durumun barışı getireceği gibi bir sonuca ulaşılmamıştır. Hatta çıkar grupları içinde olası bir savaş durumunda çıkar

---

[363] Zekeriyya Akdağ, *a.g.m.*, s. 388.
[364] Daniel Deudney - G. John Ikenberry, "The Nature and Sources of Liberal International Order", *Review of International Studies*, Cilt: 25, Sayı: 2, Nisan 1999, s. 179.
[365] Hakkı Büyükbaş - Nilgün Atıcı, "Liberal Demokratik Barış Kuramı: Eleştirel Bir Değerlendirme", *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, Sayı: 40, 2012, ss. 2-3.
[366] John M. Owen, "How Liberalism Produces Democratic Peace", *International Security*, Cilt: 19, Sayı: 2, 1994, ss. 89-95.
[367] Hakkı Büyükbaş - Nilgün Atıcı, *a.g.m.*, s. 15.
[368] Colin Dueck, "Neoclassical Realism and the National Interest: Presidents, Domestic Politics, and Major Military Interventions", *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*, Derleyenler: Steven E. Lobell, Norrin M. Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro, Cambridge University Press, 2009, s. 147.

sağlayabilecek kesimin varlığı, savaşın daha hızlı gerçekleşmesinin de önünü açabilir.

Ticari barış kuramı, fırsat maliyetinin artması, devlet egemenliğinin zarar görme olasılığı gibi nedenlere dayanarak, ekonomik ilişkilerin kurulu olduğu devletler arasında savaş çıkması olasılığının azaldığını savunmuştur.[369] Ekonomik değişimlerin, özellikle açık ve piyasa tabanlı olmasının, savaş olasılığını azalttığı üstünde durulmuştur.[370] Bu fikir, temelde karşılıklı bağımlılıkla da ilgili olmuştur ve realist açıdan düşünüldüğünde, karşılıklı bağımlılığa dönük eleştirilerin aynısıyla karşı karşıya kalması olağandır. Kurumsal barış kuramı ise, uluslararası kurumların, devletlerin aralarındaki sorunları çözebileceği yerler olduğunu ve uzun vadeli olarak ekonomik işbirliklerinin yapılabileceğini savunmuştur.[371]

Realist ve yapısal realist görüşlere eleştiri olarak, liberalizmde, bağlayıcı uygulamaların liberal demokrasiye sahip devletlere kolay uygulanabilirliği üstünde durulmuş ve bu konuda Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) gibi askeri işbirliklerine atıf yapılarak realizmin anarşi kavramının etkisizleştirilebileceği savunulmuştur.[372] Ayrıca ABD hegemonyası karşısında, kısmen etkin (egemen) ve güçlü olan Almanya ve Japonya örnekleri gösterilip büyük güçlerin geleneksel rollerini taşımadıkları belirtilmiş, realizmin öngördüğü gibi bir sonuç olmadığı, bu iki devletin Batı düzeninin ayrılmaz birer parçası olduğu örneklendirilmiştir.[373]

Kutupluluk konusunda yüzyıllarca çok kutuplu bir sistemin yaşandığı, ardından hiçbir üçüncü tarafın karşılaştırılabilir bir yetenek geliştiremediğinden ABD ve SSCB aktörlerinin oluşturduğu iki kutuplu bir sistemin yaşandığı belirtilmiştir.[374] Çok kutuplu sistem 1870'li yıllardan İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar gözlenmiş, güç dengesine benzer, güçleri birbirine yakın en az üç devletin kendi bloklarını oluşturma arayışında bulunduğu sistem şeklinde tarif edilmiştir.[375] İki

[369] Michael Rolland Sullivan, "`Tear Down These Walls`: Economic Globalisation and the Future of Intersate War", *Mapping Politics*, Cilt: 5, 2013, s.8.
[370] Michael Rolland Sullivan, *a.g.m.*, s. 11.
[371] Michael Rolland Sullivan, *a.g.m.*, s. 12.
[372] Daniel Deudney - G. John Ikenberry, *a.g.m.*, s. 183.
[373] Daniel Deudney - G. John Ikenberry, *a.g.m.*, ss. 187-188.
[374] Kenneth N. Waltz, *a.g.e.*, s. 203.
[375] Davut Ateş, *a.g.e.*, s. 266.

kutuplu sistemdeyse, iki devletin merkezde bulunup diğerlerinin onların çevresinde konumlanması gözlenmiştir.[376] Tek kutuplu sistem, SSCB'nin dağılmasıyla, ABD'nin tek başına süper güç olarak kalması ve diğer güçlerin birleşmeleri durumunda bile onu dengeleyemeyecek olmaları yönünde açıklanmıştır.[377]

Klasik realizmin askeri açıdan ortaya koyduğu güç konusunda, buna ekonomi, bilgi gibi eklemeler sunan yapısal realizmde tek tip bir güçten bahsedilmemiştir. Yapısal realizmin kurucusu, güç sıralamasına sahip olunan bir yetenekle değil, bazı özelliklerin ne kadar gelişmiş olduğuyla çözüm önermiş ve "*nüfus ve toprak büyüklüğü, kaynak donanımı, ekonomik yetenek, askeri güç, siyasal istikrar ve uzmanlık*" durumunun tümünü ele almıştır.[378] Belirtilen bu özelliklere göre devletlerin güç sıralaması yapılabileceği ve çıkan sonuca göre küresel bir güç olup olmadığı belirlenebilir. Güçlerin işbirliği yapması, kendi egemenliğini arttırma arayışı veya ortak düşman karşısında birlikte duruşu kutupların oluşumunu sağlamıştır. Yapısal realizmin sayılarla kutuplara dönük yaklaşımı kısaca şöyle özetlenebilir:

> *"İki güç rekabet ettiğinde, dengesizlikler ancak bunların iç çabalarıyla düzeltilebilir. (...) Üçlü sistemler özgün ve talihsiz karakteristiklere sahiptir. Güçlerden ikisi üçüncüye karşı kolayca birlik olabilir (...) iki kutupluğa geri götürebilir. (...) dört, (...) bir yandan dış ittifak ilişkisine girmeye izin verirken, bir yandan da dikkate değer bir istikrar vadeder. Beş (...) bir dengeciye bir rol verirken bir yandan da istikrar vadeden en düşük sayı (...)"*[379]

Tarihsel süreçte üç farklı kutup sistemi gözlenmiştir: İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar çok kutuplu sistem, SSCB'nin dağılmasına dek geçen süreçte iki kutuplu sistem, sonrasındaysa tek kutuplu sistem. 2000'li yıllarda bu durumun değişip değişmediği yönünde fikir birliği tespit edilememiştir; ancak başat güç konusuyla ilgili olarak Oral Sander'in aktardığı, sonraki süreç için yardımcı

---

[376] Davut Ateş, *a.g.e.*, s. 268.
[377] Davut Ateş, *a.g.e.*, s. 271.
[378] Kenneth N. Waltz, *a.g.e.*, s. 165.
[379] Kenneth N. Waltz, *a.g.e.*, s. 203.

olabilir. Okyanuslara egemen olmanın (bu durum nükleer silahlanma, havacılık veya uzay şeklinde güncellenebilir) belirleyici olduğu başat güç fikrinde, bu güce karşı bir başkası meydan okur, belki bir başkasının da taraf olduğu büyük bir savaş yaşanır ve ardından genellikle başat güç ve ona meydan okuyan değil, bir başkası egemen duruma ulaşır.[380] Bununla ilgili tarihsel süreçteki örnek, Antik Yunan'dan şöyle verilmiştir: Sparta egemen bir devlet olarak döneminin uluslararası sistemini düzenleyen aktör, Atina ise ona meydan okuyan devlet olmuş ve böylece kaçınılmaz olan ve sistemsel değişime neden olan Peloponez Savaşı yaşanmıştır.[381]

İkinci Dünya Savaşı'na dek geçen süreçte çok kutuplu sistemin gözlenip ardından uluslararası sistemde iki büyük gücün (ABD ve SSCB) egemen olması, SSCB'nin dağılmasıyla ABD'nin tek kutup olarak kalması kesin görünüme sahiptir. Sonraki yıllardaysa ayrıca bölgesel güç kavramı yazında daha ağırlık kazanmaya başlamıştır. Diğer yandan başat güç (ülke) fikrinin temelinde belirleyici olan savaşlar, realizmin odak noktası olan devlet aktörü için de önemli bir eylem olarak okunabilir.

Çin Halk Cumhuriyeti'nin ekonomik ve askeri verilerde, sahip olduğu teknoloji, doğal kaynaklar, nüfus ve yüzölçümü de dikkate alındığında, ABD'yle karşılaştırılabilir yeteneklere sahip olduğu düşünülebilir. Liberal açıdan bakıldığında, Batı tipi liberal demokrasiye ve onun kurumlarına sahip olmayan Çin ile tersi konumdaki güçler arasında savaş veya çatışma yaşanması olasıdır. Bir şekilde Japonya'yla 2000'li yıllarda yaşadığı sorunlar buna örnek olarak gösterilebilir. Ekonomik açıdan yaklaşıldığındaysa, karşılıklı bağımlılığın veya ticaret barışının bir getirisi olarak, Çin'le çatışma olasılığı son derece zayıf bir görünümdedir. Realist açıdan savaş her zaman olasıyken, yapısal realizm için dengeleme ve olası iki kutuplu sistemin ABD ve Çin arasında oluşumu, bir süreliğine çatışma ve savaşı erteleyebilir.

Görüşleri realist yazında kimi zaman kullanılan Samuel P. Huntington, 2000'li yıllara doğru oluşan sistemi, tek süper gücün olduğu (ABD); ancak tek

[380] Oral Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan…,* s. 97.
[381] Robert Gilpin, "The Theory of Hegemonic…", s. 595.

kutuplu bir sistemin olmadığı yönünde açıklamıştır.[382] Mevcut durumun çok kutuplu, iki kutuplu veya tek kutuplu olmadığını savunmuştur. Tekli-çok kutuplu (uni-multipolar) bir sistem olduğunu, uluslararası sorunlar üstüne uzlaşmada tek süper gücün etkin olup diğer başlıca devletlerin de taraf veya veto eden taraf olabildiğini örnek göstererek, bölgesel büyük güçlerin ve diğer bölgesel güçlerin kendi coğrafyalarında etkin olabildiğini ifade etmiştir.[383] Böylelikle bir dengelemenin de olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Sonuç olarak, realist açıdan değerlendirildiğinde savaş ve çatışma olasılığının en aza indirilmesi için bir güç dengesinin olması ve yapısal realizm için iki kutuplu bir sistemin gerekliliği anlaşılmıştır. Uluslararası sistemde baskın bir aktör olarak kabul edilen; ancak liberal demokratik kurumlara ve özelliklere sahip olmayan devletlerin de varlığı göz önünde bulundurulduğunda, ticaret ya da kurumların ideolojik özellikleri yerine, tüm devletlerin arasında bir güç dengesinin bulunması veya egemen bir gücün belirleyiciliği daha gerçekçi bulunmuştur. Diğer yandan, çağın getirdiği, daha farklı bir sistemin işleyip işlemediği tartışılabilir; ancak bu durumda bile yine bir dengelemenin olduğu anlaşılmıştır.

1.5.8. Realizm ve Milliyetçilik

Uygulama alanından önce, son olarak realist kuramın UPE disiplini içindeki yerinin doğru anlaşılabilmesi için, milliyetçilikle olan etkileşimine, benzer yanlarına değinilmek istenmiştir. Bu noktada, yakın dönemin realist yazınında önemli katkısı olan John J. Mearsheimer tarafından yazılan, doğrudan bu konuyu ele alan makaleden yararlanılmıştır.

Mearsheimer, milliyetçiliğin gerçek bir gerçek - dünya olgusu olduğunu belirtmiş; ancak realizmin öyle olmadığını, devletler arası etkileşimin nasıl olduğunu açıklayan bir düşünce tarzı olduğunu belirtmiştir.[384] Klasik ve yapısal realizmi kısaca tanımlayıp devlete olan yaklaşımlarını aktardıktan sonraysa, milliyetçiliğe göre

[382] Samuel P. Huntington, "The Lonely Superpower", *Foreign Affairs*, Cilt: 78, Sayı: 2, Mart-Nisan 1999, s. 35.
[383] Samuel P. Huntington, *a.g.m.*, s. 36.
[384] John J. Mearsheimer, "Kissing Cousins: Nationalism and Realism", http://mearsheimer.uchicago.edu/pdfs/kissingcousins.pdf, (09.08.2017) s. 2.

yeryüzünün çok sayıda ulusça bölündüğünü ve her ulusun kendi devletine sahip olma isteğinde olduğunu aktarmış, neredeyse tümünün amacının bu olduğunu ve ulus devlet kavramının kısaca buna bağlı olduğunu paylaşmıştır.[385] Ulusun tanımını yapan yazar, bağlılık ve ortak kimlik vurgusu yaparak, ırkçılıktan ayırmış, bireylerin kendi kimlikleri olduğu gibi, ulusal bir kimliğe de sahip olduğunu açıklamıştır.[386] Rekabet durumundaki ulusların içinde hayatta kalabilme umutlarının en yüksek seviyede kalması için, ulusların kendi devletlerine sahip olma arzusunda olduğunu belirtmiş ve hayatta kalmaya ilişkin üç neden sıralayıp açıklamıştır: Bunlar modern devletin elverişsiz doğası, bir iç savaşta öldürülme endişesi ve emperyalizmdir.[387]

Milliyetçiliğin bireylerle devletleri arasında sıkı bir bağ kurduğu anlatılmış, güçlü bir orduya ek olarak, o orduda görev yapanların ülkeleri için savaşmaya istekli olması gereği aktarılmıştır.[388] Sonuç olarak bir siyaset kuramı olarak, milliyetçiliğin dünya siyasetinin görünümünde etkin olduğuna ulaşılmıştır.[389]

UPE disiplini içindeki milliyetçilik, en basit örnekle ulusal kimliğin sosyal bir yapı olmasından ötürü yapısalcı özellikteyken, realist politik ekonomi, özünde maddeci ve usçu (rasyonel) özelliğe sahiptir.[390] Ayrıca realist kuramlar, uluslararası ekonomik ilişkilerde gücün görece dağılımı ve uluslararası sistemdeki zenginlik (bolluk) ile ilgilenirken, milliyetçilikte ek olarak gücün kimde olduğu ve söz konusu devletin toplumuyla politik ve tarihi ilişki de göz önünde tutulmuştur.[391]

Milliyetçilik, ülkelerin iç konusu olduğu kadar diğer devletlerle olan ilişkilerinde de belirleyicidir. Ulus devletin dış politikasını belirlemede, iç politikasındaki bir ideoloji veya araç olarak milliyetçilikten yararlanılması olağan bir sonuç gibi anlaşılmıştır. Özellikle realist kuramın öngördüğü ulusal güvenlik temelli ekonominin yönlendirilmesi konusunda, bir takım benzerliklerin bulunduğu veya esin kaynağı olabileceği anlaşılmıştır.

---

[385] John J. Mearsheimer, "Kissing…", s. 7.
[386] John J. Mearsheimer, "Kissing…", ss. 7-8.
[387] John J. Mearsheimer, "Kissing…", ss. 20-22.
[388] John J. Mearsheimer, "Kissing…", s. 24.
[389] John J. Mearsheimer, "Kissing…", s. 36.
[390] Rawi Abdelal, "Nationalism and International Political Economy in Eurasia", *Economic Nationalism in a Globalizing World*, Derleyenler: Eric Helleiner, Andreas Pickel, Cornell University Press, 2005, s. 27.
[391] Gös. Yer.

Realist UPE ile UPE'ye milliyetçi yaklaşımın birbirinden farklı şeyler olduğu böylece anlaşılmıştır. Milliyetçilerin realist olabileceği; ancak realistlerin milliyetçi olmak zorunda olmadıkları[392] tespitinin de bu bağlamda yapıldığı düşünülmüştür.

1.5.9. Uygulama Alanı Olarak Realizm

Realizmin ekonomiye olan yaklaşımı, yüzyıllardır farklı yönetim sistemlerinde görülmüştür. Diğer yandan dış politikada realist bir yaklaşım tespit edebilmek, o kadar kolay olmamıştır. İlgili yazında, kendisine en çok atıf yapılan dış politikadaki realist yaklaşım örneklerinden biri, Richard Nixon'ın başkanlığında dışişleri bakanı olarak görev yapan Henry Kissinger olmuştur. Yazında, Nixon Doktrini, Kissinger Doktrini ya da Nixon – Kissinger Doktrini olarak geçen dış politika yaklaşımı, Soğuk Savaş döneminin bir kısmında ABD'nin dış politikalarında belirleyici olmuş ve böylece realizmin uygulanabilirliğini de göstermiştir.

Richard Nixon, Bretton Woods bölümünde değinildiği üzere bu sistemin ortadan kalkmasına neden olmuş, 1969 ve 1974 yıllarında ABD başkanlığını yürütmüştür. Henry Kissinger ise, önce ulusal güvenlik danışmanı olarak (1969 - 1975) bu dönemde atanmış, ardından dışişleri bakanlığı (1974 – 1977) görevine getirilmiştir. 1955'te başlayıp yirmi yıl devam eden Vietnam Savaşı'na dönük politika ve söylemler, uygulama alanının oluşmasını sağlamıştır.

Vietnam ve dış müdahaleyle ilgili olarak, Kissinger, ABD'nin uluslararası istikrarı sürdürebileceğini inanmış; ancak bunun zafer stratejisi olmadan yurtdışına asker göndermekle sağlanamayacağını belirtmiştir.[393] Nixon'un 3 Kasım 1969'da yapmış olduğu ve Asya'ya dönük ABD dış politikasını tanımlayan konuşma üstüne ortaya çıkan doktrinde, ABD'nin anlaşmalarına sadık kalacağı, nükleer bir tehdide karşı konulacağı ve özel koşullar altında askeri ve ekonomik yardımların yapılacağı belirtilmiştir.[394] Konuşma önce Asya'ya dönük dış politika için anılsa da, sonrasında

[392] Robert Gilpin, *Global…*, s. 15.
[393] Henry Kissinger, *Diplomacy*, Simon & Schuster Paperbacks, 1994, s. 707.
[394] Heiko Meiertöns, *The Doctrines of US Security Policy: An Evaluation Under International Law*, Cambridge University Press, 2010, s. 143.

ülkenin genel dış politikası olarak yerini almış ve ayrıca müttefiklerinin korunmasına da bir gerekçe sunmuştur.[395]

Kissinger için güç dengesi istikrar sağlanmasıyla ilgili olmuş ve ulusal çıkarların güvenlik ve güç (askeri, ekonomik, politik ve psikolojik) kavramlarıyla ölçülerek uluslararası ilişkilerde ve ülkenin dış politikasında etkinliğini savunmuştur.[396] SSCB ile Çin arasında (Nikita Kruşçev ve Mao Zedong) Marksist kurama ilişkin ayrışma, komünist iki devleti karşı karşıya getirmiş; Çin, Batı ile ilişkilerin iyileşmesi yönünde uygun duruma gelmiştir.[397] Nixon'un göreve geldiği ilk yılda, Moskova ve Pekin arasında sınır konusundaki anlaşmazlıktan ötürü çatışmalar da yaşanmıştır.[398] Böylece birbirlerine en yakın olması gereken iki devletin arası ideolojik nedenler ve sınır anlaşmazlığı yüzünden açılmıştır. Realizmin Nixon ve Kissinger için en önemli getirisiyse, jeostratejiyi ve SSCB ile detant politikası (gergin seyreden ilişkilerin sakinleşmesi, uzlaşma) için müzakere yollarının aranmasını sağlamak olmuş ve gerçekten de 1972'de düzenlenen Moskova Zirvesi'nde Nixon, farklı sistem ve küresel çıkarlara karşın, ortak çıkarlar için uzlaşmaları ve birlikte çalışmaları gereğini belirtmiştir.[399] Güç dengesinin sağlanabilmesi amacıyla da, üç köşeli diplomasi uygulanmış ve hem SSCB, hem de Çin ile ayrı görüşmeler gerçekleştirilmiştir.[400]

Realist kuram, uluslararası politikanın gündemini ulusal güvenlik konularının oluşturduğunu ve yüksek politika olarak isimlendirilen bu konuların da askeri ve siyasi içerikli olduğunu savunmaktadır.[401] Kissinger ise, ekonomiyi yüksek politika seviyesine çekmeye çalışmıştır ve yaklaşımında dış ilişkilerin ulusal politikalardan ayrıştırılamayacağı görünmüş, uluslararası ilişkilerin ve politikaların

---

[395] Heiko Meiertöns, *a.g.e.*, s. 144.
[396] U. S. Department of State, *Foreign Relations, 1969-1976, Volume I, Foundations of Foreign Policy*, https://2001-2009.state.gov/r/pa/ho/frus/nixon/i/21100.htm, (11.08.2017)
[397] Tim Reuter, "An Age Of Realism: Nixon, Kissinger, And The Limits Of Power", https://www.forbes.com/sites/timreuter/2014/06/13/an-age-of-realism-nixon-kissinger-and-the-limits-of-power/, (11.08.2017)
[398] Ken Hughes, "Richard Nixon: Foreign Affairs", https://millercenter.org/president/nixon/foreign-affairs, (11.08.2017)
[399] U. S. Department of State, *a.g.m.*
[400] U. S. Department of State, *a.g.m.*
[401] Kadir Sancak, *a.g.m.*, s. 125.

daha karmaşık olduğu, birbirleriyle bağlantılı oldukları ortaya çıkmıştır.[402] Genel olarak Nixon'un siyasi tutumu ise, Soğuk Savaş'ın getirdiği tansiyonu düşürme yönünde güven sağlama ve jeopolitik anlamdaysa Moskova ve Pekin ilişkilerini kullanarak Kuzey Vietnam'daki savaşı durdurmak olarak özetlenmiştir.[403] Bu bağlamda, hem ülke çıkarlarının korunması, hem de güç dengesinin tekrar oluşturulması yönünde uygulamalı bir örnek olarak değerlendirilmesi olası görünmüştür.

Uygulama alanı olarak realizmin yorumlanmasında neoklasik realizm daha anlamlı bulunmuştur. Şöyle ki uluslararası sistemin dış politika belirleyiciliğinde üstün bir rolü olduğu; ancak bunun da tek başına belirleyiciliğinin olmadığı aktarılmıştır.[404] Öte yandan bir durum veya gelişmenin kuramsal yorumlaması seçilirken doğru ya da yanlış seçenek olmadığı anlaşılmıştır. Tercih edilen kuram, hangi bakış açısının kullanılacağını belirten bir araç olmuş ve bu da edinilen sonuçta değişikliğe neden olmuştur. Örneğin Çin'in geleceğiyle ilgili olarak realizm güç dengesindeki rolü ve artan nüfuzuna işaret ederken, liberalizm küresel pazarla olan bütünleşme çabasına ve bir başkası kültür ve kimliğine işaret etmiştir.[405] Son olarak değinmek gerekir ki, kimi zaman anılan askeri ya da ekonomik dış yardımların da bir araç olarak kullanıldığı görülmüştür. Japonya'yla ilgili yazılan bir çalışmada, ulusal çıkarların sağlanabilmesi adına dış yardımların etkin bir şekilde kullanıldığı sonucuna ulaşılmış ve güvenlik kaygılarından ekonomik çıkarlara dek farklı amaçlarla kullanılmıştır.[406]

Realizm, tüm devletler demokratik olsa bile, uluslararası politikanın anarşik yapısından dolayı bugünün dost ülkesinin, yarının düşman ülkesi olup olmayacağının bilinemeyeceğini vurgulamıştır.[407] Gerçek koşullar dikkate alındığındaysa, demokratik ülkelerin demokratik olmayanlara demokrasi götürdüğünü iddia ettiği

---

[402] Stefano Guzzini, *The Continuing…,* s. 134.
[403] Ken Hughes, *a.g.m.*
[404] Colin Dueck, *a.g.m.,* s. 141.
[405] Stephen M.Walt, *a.g.m,* s. 424.
[406] Ali Balcı - Murat Yeşiltaş, "Bir Dış Politika Aracı Olarak Dış Yardımların Kullanılması: Japonya Örneği", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 2, Sayı: 8, Kış 2005, s. 191.
[407] Kenneth N. Waltz, "Structural Realism…"., s. 10.

gözlenmiştir.[408] Bahaneler bir yana, savaşların nedeni olarak yalnızca güvenlik değil, ideolojik ve ekonomik nedenlerin de olduğu kabul edilmiştir.[409] Ayrıca Mearsheimer büyük devletlerin işlevsel amaçlarını bölgesel hegemonyayı sağlama, askeri alanda başarılı olabilme adına refahı (zenginliği) arttırma, kara gücünü güçlendirme, nükleer üstünlük sağlama şeklinde açıklamış ve güç edinimi için şantaj, savaş gibi stratejilerin kullanıldığını aktarmıştır.[410]

Son olarak realist ticaret politikalarının uygulanabilirliğinin sorgulanması uygun görülmüştür. Önceki bölümlerde değinilen realist ve liberal kökenli ticaret yaklaşımları, yalnızca yazında değil, kimi zaman uygulamalarda da karşılaştırılmıştır. Liberal görüşlerin, devlet müdahalesine karşı çıkan ve onun rolünü düzenleme ve denetlemeye indirgemiş uygulamalar olduğu açıklanmış, ithal ikameci veya ihracatı teşvik eden politikalar gibi korumacı uygulamalarla ters düştüğü ifade edilmiştir. AB, bu açıdan ilginç bir örnek olmuştur:

> *"Piyasa ekonomisi kurallarını benimseyen AB'de devlet yardımları, yatırımları teşvik etme, çevrenin korunmasını sağlama, istihdamı arttırma, ihracatı geliştirme, zor durumdaki şirketleri kurtarma ve yeniden yapılandırma gibi alanlara tahsis edilmektedir."* [411]

ABD ise bu bağlamda çok daha büyük bir adım atmıştır. Ekonomik gerekçelerin öne sürüldüğü yeni politikalarla hegemonik gücünü tekrar tesis edebilme arayışına giren ABD,[412] Türkiye'den alınan çelik ve alüminyumdan alınan gümrük vergisinin iki katına çıkartılmasına[413] karar verdiği gibi, Çin ve AB'den yapılan alımlar için farklı uygulamalara başvurmuştur. Bu örnek, ekonominin güç ve güvenlikle olan bağlantısına da bir örnektir. Ekonominin güvenlikle doğrudan ilgili

---

[408] Kenneth N. Waltz, "Structural Realism…"., s. 11.
[409] John J. Mearsheimer, "Structural…", s. 78.
[410] John J. Mearsheimer, "Strategies for Survival", *Perspectives on World Politics*, Derleyenler: Richard Little, Michael Smith, 3. Baskı, Routledge, 2006, ss. 70-74.
[411] Emrullah Mete - Haydar Akyazı, "Avrupa Birliği ve Türkiye'de İhracata Yönelik Devlet Yardımları", *KTÜ SBE Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 13, 2017, s. 86.
[412] Mutlu Yılmaz - Emir Divani, "Ticaret Savaşları, Ekonomik Milliyetçilik, Yeni Merkantilizm ve Dünya Ticaret Örgütü'nün İşlevsizliği", *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2018, s. 16.
[413] İbrahim Aytekin - Okyay Uçan, "Ticaret Savaşları ve Korumacı Politikalar: Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye İlişkileri Bakımından Bir İnceleme", *Bitlis Eren Üniversitesi SBE Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 2, 2018, s. 858.

olduğu; çünkü devletlerin ekonomik yaptırım ve diğer ekonomik araçlarla stratejik hedeflerini gerçekleştirebileceği savunulmuştur.[414]

[414] Amy King, *a.g.m.*, s. 24.

2. TÜRKİYE – İSRAİL İLİŞKİLERİ

Tezin bu bölümünde Türkiye ile İsrail ilişkileri incelenmiştir. İkili ilişkiler yıllara göre bölünerek ele alınmıştır. İkili ilişkilerin Osmanlı'dan günümüze dek geçen sürecini ayrıntılı olarak ele almadan önceyse, bazı kavramlara ilişkin genel bilgileri paylaşmak gerekli görülmüştür.

2.1. Kavramlar

Türkiye – İsrail ilişkileriyle ilgili yazında rastlanan ve söylem incelemelerinde karşılaşılabilecek bazı kavramlara yer verilmek istenmiştir.

2.1.1. Siyonizm

Siyonizm (Siyon Sevgisi veya Siyon Aşkı) farklı isimlerle 11. yüzyıldan itibaren çeşitli kaynaklarda tespit edilmiş, farklı siyasi ve sosyal düşünceleri ortak bir paydada birleştiren bir hareket olmuştur.[415] Siyonizm, en genel hatlarıyla şu şekilde tanımlanmıştır:

> *"(...) on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan ve dünyaya dağılmış durumdaki Yahudi topluluklarının Yahudi milli tarihinde ve dini-milli metinlerinde önemi bulunan Filistin'de toplanarak, milli bir yurt ve devlet kurmaları fikrini uygulamaya geçirmeyi amaçlayan siyasi bir düşünce ve harekettir*."[416]

Sözcük olarak Siyon, Kudüs ile aynı anlamda kullanılmış ve bölgedeki adını Siyon Dağı'ndan almıştır.[417] 1800'lü yılların son çeyreğinde, Rus Çarlık İmparatorluğu egemenliğindeki Polonya, dünya Yahudi nüfusunun en yüksek olduğu bölgelerden biri olmuş ve 1882'de Yahudilerin Filistin'e göçüne öncül olan Hibbat

---

[415] Elşen Gurbanov, "Tarihten Günümüze Siyon Aşkı ve Siyonizm Türleri", *İsrailiyat*, Sayı: 2, 2018, s. 148.
[416] Hasan Emir Aktaş, "İsrail'de Dini Kurum, Oluşum ve Referansların Siyasi, Kamusal ve Hukuki Alanlara Etkileri", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 31, Sayı: 1, 2017, s. 35.
[417] Habip Tokgöz, "İsrail Devleti'nin Kuruluşunda Theodor Herzl ve Siyonizm", *ANASAY Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2017, s. 187.

Zion olarak bilinen Siyon Sevgisi burada ortaya çıkmıştır.[418] 1800'lü yılların sonunda Hayfa'da tarım kolonilerinin kurulmaya başlanması da bu akımın getirdiği bir sonuç olmuştur.[419]

Siyonizme en çok karşı duran asimilasyon yanlısı Yahudiler olsa da, 1897'de İsviçre'de düzenlenen Birinci Siyonist Kongresi'nde, Filistin'de Yahudiler için bir yurt oluşturulması kabul edilmiştir.[420] Hareketin en önemli ismi olaraksa Theodor Herzl gelmektedir. Theodor Herzl, 1896 ve 1898'de İstanbul'a gelmiş ve 1901'de dönemin padişahı II. Abdülhamit'le görüşmüştür.[421] Bu süreçte bir dizi kongre yapılmış, ikili ve çoklu görüşmelerle bir Yahudi devletinin kurulmasına dönük adımlar atılmıştır.

2.1.2. Antisemitizm

Siyonizm ve antisemitizm birçok açıdan defalarca incelenmiş iki kavram olup genellikle birbirlerinin tersi şekilde anlamlandırılmıştır. Her ne kadar semitizm Yahudi taraftarlığı, Yahudi severlik gibi anlamlarla anılmış olsa da, özellikle siyasal anlamda siyonizm ile antisemitizm birbirlerinin karşıtı gibi açıklanmış ve 21. yüzyılda antisemitizm ile İslamofobi karşılaştırmalarına yer verilmiştir.

Antisemitizmin ortaya çıkışında dinsel uyuşmazlıklarla birlikte sosyal, siyasal ve ekonomik etkenler olduğu ve özellikle Yahudi - Hristiyan ilişkileri üstüne şekillendiği aktarılmıştır.[422] 1870'li yıllardan itibaren Avrupa'nın çeşitli yerlerinde dinsel gerekçelerin ağırlıklı olduğu antisemitist söylemler gazetelerde yer almaya başlamıştır.[423]

---

[418] T. G. Fraser – A. Mango – R. McNamara, *a.g.e.*, s. 35.
[419] Selim Aviyente, "Sultan II. Abdülhamit ve Theodor Herzl, Tarihi Gerçekler", http://www.turkyahudileri.com/index.php/tr/makale-ve-tezler/112-sultan-ii-abdulhamit-ve-theodor-herzl-tarihi-gercekler, (19.02.2018)
[420] T. G. Fraser – A. Mango – R. McNamara, *a.g.e.*, s. 39.
[421] Selim Aviyente, *a.g.m.*
[422] Bülent Şenay, "Yahudi - Hıristiyan İlişkileri Tarihi ve Anti - Semitizm – Oryantalizm İlişkisi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 2, 2002, s. 119.
[423] Ali Karaca - Ferida Haboubi, "Avrupa Basınında ve Türkiye'de Bazı Yazarlara Göre Antisemitizm (1933-1946)", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2018, s. 43.

2.1.3. Sabataycılık

Sabataycılık teriminin geçmişi, 1600'lü yıllara uzanmaktadır. 17. yüzyılda Sabatay Sevi'nin Yahudiler arasında kargaşa çıkarıp konunun Osmanlı yönetimine dek uzaması sonucu, Sabatay Sevi'yi takip eden (sonrasında üç sınıfa ayrılan) bir topluluk oluşmuş ve üyeleri açıkta İslam, gizlide Yahudilik inancına bağlı kalmıştır.[424] Yazında, o günden günümüze dek uzanan süreçte araştırılıp tartışıldığı ve kimi tanınmış kişiler için kullanıldığı belirlenmiştir. Ayrıca Sabataycılar ile Yahudilerin ayrıştığı, Yahudilerin Sabatay Sevi ile özdeşleştirilmemesi gerektiği anlaşılmıştır. Buna en temel gerekçeyse, bu grubun üyelerinin 18 Emir isimli bir metni[425] esas almaları olarak gösterilebilir.

2.1.4. Karayim Cemaati (Karay Türkleri)

Türk Karaim Musevileri, Karay Türkleri, Karayim Cemaati, Musevi Türkler gibi isimlerle anılan, çoğunluğu İstanbul'da yaşayan azınlık grubu, II. Mehmet döneminden itibaren (İstanbul'un alınmasıyla) Osmanlı yönetimine girmiş ve ibadet ve yönetim şekilleri Hahambaşılıkla aynı olmadığından ayrıca ele alınmıştır.[426] 2000'li yıllarda Türkiye'deki nüfusları 100'ü geçmeyen topluluk hakkında, bireylerinin Musevi ya da Yahudi şeklinde anılmaması gereğinin altı çizilmiştir.[427]

Hem Osmanlı, hem de Türkiye döneminde iki topluluk arasındaki farkın kabul edildiği ve ona göre uygulamalara başvurulduğu görülmüştür. Tıpkı Sabataycılık gibi, bu topluluğunda Türkiye'deki Yahudilerle karıştırılmaması gerekmektedir.

---

[424] Cengiz Şişman – Muharrem Varol, "Erken Cumhuriyet Dönemi Sabataycılık Tartışmaları: Türk Sesi Gazetesi'nden 1924 Tarihli Bilinmeyen Bir Tefrika", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 25, Sayı: 1, 2015, s. 193.

[425] Gershom G. Scholem, "Gizli Yahudi Cemaati: Türkiye Dönemleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Çeviren: Abdurrahman Küçük, Cilt: 30, Sayı: 1, 1988, s. 224.

[426] Mustafa Emil Elöve, "Türkiye'de Din İmtiyazları", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 1, 1954, s. 232-233.

[427] Tülay Çulha, "İstanbul Karaim Cemaati", 7.*Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildiriler I, İstanbul Tarihi: Medeniyetlerin Ortak Buluşma Noktası Olarak İstanbul*, Ankara, 2011, ss. 1011-1017.

2.2. 1948 Öncesi Durum

Türkiye ile İsrail arasındaki politik ve ekonomik ilişkilerde belirleyici olan bazı konu ve sorunlar belirlenmiştir. Ağırlıklı olarak Kıbrıs ve Filistin konuları bu açıdan önemli bulunmuştur.[428] Diğer yandan çeşitli terör örgütleri, Arap ülkeleriyle olan ilişkiler, Batı'yla olan ilişkiler gibi ayrıntılarda dönem dönem iki ülke arasındaki ilişkilerde belirleyici olmuştur. 2010'lu yıllarda varlığını hissettiren bir diğer gelişmeyse Doğu Akdeniz'deki enerji konusu olmuş ve bu konu Yunanistan, Güney Kıbrıs ve Mısır'ı da ilgilendiren bir boyut kazanmıştır. Toplumlar arasında dikkate değer bir ayrışma veya çatışmaya rastlanılmamıştır. Yahudiler hiçbir zaman Türkiye ve önceli Osmanlı egemenliği altında zulüm görmemiş ve hatta çeşitli nedenlerle Avrupa'yı terk edenlere sahip çıkılmıştır.[429]

2.2.1. Osmanlı Devleti ve Yahudiler

Osmanlı yönetimi altında yaşayanlar, Müslümanlar ve gayrimüslimler (Müslüman olmayanlar) şeklinde ikiye ayrılmıştır.[430] Dinsel kimliğe dayalı vatandaşlık işleri, Tanzimat (Gülhane Hatt-ı Şerifi, 1839) ve Islahat (1856) ile farklı bir boyut kazanmış; ancak yine de dinsel kimlik ulusal kimliğe göre ağırlığını sürdürmüştür.[431] 1900'lü yıllara dek millet sözcüğü aynı din ya da mezhebe inananları ifade etmek için kullanılmıştır.[432] Osmanlı'daki kimlik konusu tebaanın aidiyet duygularını anlayabilme yönünde önemlidir; ancak bu durum değişmeksizin sürmemiş, zamanla farklı kavram ve ideolojilerle değişmiştir. Avrupa'da ortaya çıkıp

---

[428] Sibel Turan – Armağan Örki, "Türkiye İsrail İlişkilerinde Gerilimden Normalleşmeye Giden Yol: 2010-2017", *T. C. İnönü Üniversitesi İİBF Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi IV Küresel Siyasette Yeni Yönelimler Bildiriler Kitabı*, Derleyenler: Ahmet Karadağ vd., Malatya, 2017, s. 19.

[429] Amikam Nachmani, *Israel Turkey and Greece*, Frank Cass, 1987, ss. 47-48.

[430] Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul 1992, s. 11.

[431] Cengiz Şişman – Muharrem Varol, *a.g.m.*, s. 191.

[432] Muharrem Gürkaynak, "Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi ve Yahudi Milleti", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 2, 2003, s.276.

etkisini kısa sürede ortaya koyan Vestfalya'nın bir sonucu olan ulus devlet sistemi, 19. yüzyılda Osmanlı'ya ulaşarak millet sisteminin etkisini kırmaya başlamıştır.[433]

Kimlik yönündeki ilkeler devletin dağılma döneminde Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük şeklinde oluşmuştur.[434] Millet sistemi, hem sosyal ve hem de siyasal yapıyı belirlemiş, Osmanlıcılık ile de farklı milletlere mensup bireylerin eşit haklardan yararlanması öngörülmüştür.[435] Millet sisteminin çökmesi ve ulusçuluğa bir tepki olarak doğan Osmanlıcılık, bir yandan da Osmanlı'da tepki olarak doğduğu fikri beslemiştir.[436] Son olarak şu da Yahudilerle ilgili önemli bir ayrıntıdır ki, reaya ya da zımmî zümreden daha fazla Cemaat-i Yahudiyen ifadesiyle anılan Yahudiler, zımmî olarak kabul edilen Hristiyanlara göre vergi ve benzeri konularda daha ayrıcalıklı bir konumda tutulmuştur.[437]

Anadolu topraklarında ne zamandan beri Yahudilerin yaşadığına ilişkin herhangi bir bilgi bulunamamıştır.[438] Öte yandan 1326'da Bursa'nın Osmanlı tarafından fethedilmesi, Osmanlı ile Yahudilerin ilk buluşması olmuş, izleyen yıllarda farklı padişahlarca Yahudiler çeşitli yerlere yerleştirilmiştir.[439] Ayrıca, Osmanlı öncesinde de Yahudilerin Filistin'e göçlerinin Müslümanların bölgeyi aldığı 7. yüzyıldan beri engellenmediği; ancak nüfusa oranlarının 1948'de İsrail kurulana dek düşük kaldığı tespiti yapılmıştır.[440]

1400'lü yılların sonunda Osmanlı'ya gelen Yahudiler, Balkanlar'da coğrafyasının fiziksel bir koruma da sağladığı Selanik'e yerleşmiş ve ayrıca Tuna Nehri ile Karadeniz boylarına, sonrasında İstanbul ile Kuzey Ege ve Marmara

---

[433] Kemal Çiftçi, ""Westphalia-Sistemi"ne Karşı "Millet-Sistemi" Söylemi ve Soğuk Savaş Sonrası'nda "Uluslararası Siyaset"", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 19, 2018, s. 687.

[434] Bernard Lewis, *Islam in History: Ideas, People, and Events in the Middle East*, 2. baskı, Open Court, 2001, s. 223.

[435] Şerif Demir, "Tanzimat Döneminde Bir Devlet Politikası Olarak Osmanlıcılık", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 29, 2011, ss. 334-335.

[436] Fahri Yetim, "II. Meşrutiyet Döneminde Türkçülüğe Geçişte Kapsayıcı Formül: "Millet-i Hâkime" Düşüncesi ve Etkileri", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 18, Aralık 2008, s. 74.

[437] Erol Haker, *93 Harbi Tuna'da Son Osmanlı Yahudileri*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 156.

[438] Hammet Arslan, "Geçmişten Günümüze İzmir Yahudileri: Yerleşme, Kurumsallaşma Süreci ve Mevcut Durum", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, 2016, s. 202.

[439] Derviş Fikret Ünal, *a.g.e.*, s. 72.

[440] Türkkaya Ataöv, "Filistin Sorununun Ardındaki Gerçek: İsrail'in Kuruluşuna Kadar", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 25, Sayı: 3, 1970, s. 30.

kıyılarına yerleşmiştir.[441] II. Mehmet döneminde de Yahudilerin yerleştirilmesi çalışmaları Osmanlı'da yaşanmış,[442] Rumlar ve Ermeniler gibi, Yahudilere de dinsel ve sosyal yaşamda özerklik tanınmıştır.[443] II. Mehmet ayrıca Balkanlar'da yaşayan Yahudilerin İstanbul'a göç ederek buradaki nüfuslarını artırmalarını istemiş ve göç edenler getto benzeri yerler olmadığından Müslüman ya da karma yerleşim bölgelerine yerleşmiştir.[444]

II. Bayezid, egemen olduğu 1481 ile 1512 yılları arasında, İspanya'da yaşayan Yahudileri herhangi bir koşul öne sürmeksizin Osmanlı'ya kabul etmiştir.[445] Günümüzde Arnavutluk egemenliğinde olan ve önemli liman kentlerinden Avlonya'ya 1490'lı yıllarda İspanya'dan, 1490'lı yılların sonlarında Portekiz'den ve 1510'lu yıllarda İtalya'dan kovulmuş olan Yahudiler yerleştirilmiştir.[446] 1492 ve 1497 yıllarında İspanya ile Portekiz'den göç eden Yahudiler ise günümüzde İzmir'in bir ilçesi olan Tire'ye ve Manisa'ya yerleştirilmiştir.[447] Kısacası Osmanlı Devleti'ne gerek Sefarad ve gerek Aşkenaz Yahudileri uzun bir süre boyunca göç etmiş ve ülke, Yahudi göçmen ve mülteciler için bir varış noktası olmuştur.[448] Yine belirtmekte fayda var ki, Aşkenaz Almanya, Polonya ve Rusya gibi topraklarda yaşayanları, Sefarad ise İspanya'dakileri ifade etmek için kullanılsa da, günümüzde Aşkenaz tüm Avrupa'dan gelenler için, Sefarad ise İspanya ile beraber Mısır, Afganistan, Yemen gibi yerlerden gelenler için kullanılmaktadır.[449]

Öncesinde Memluk egemenliğinde olan bugünkü Filistin ve İsrail toprakları, 1516'da I. Selim tarafından alınmıştır. Kudüs, Nabluz, Gazze ve Safed sancakları[450]

---

[441] Erol Haker, *a.g.m.*, s. 92.
[442] Halil İnalcık, "Foundations of Ottoman - Jewish Cooperation", *Jews, Turks, Ottomans: A Shared History, Fifteenth Through The Twentieth Century*, Derleyen: Avigdor LEVY, Syracuse University Press, New York, 2002, s. 7.
[443] Bilal Eryılmaz, *a.g.e.*, s. 24.
[444] Erol Haker, *a.g.m.*, s. 93.
[445] Hammet Arslan, *a.g.m.*, s. 203.
[446] Halil İnalcık, *a.g.m.*, s. 12.
[447] Hammet Arslan, *a.g.m.*, s. 199.
[448] Şule Toktaş, *Citizenship, Minorities and Immigrants: A Comparison of Turkey's Jewish Minority and Turkish - Jewish Immigrants in Israel*, (İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2004, s. 50.
[449] Bernard Lewis, *Tarih Notları…,* ss. 274-275.
[450] İl ile ilçe arasında kalan yönetim bölümü.

Şam eyaletine bağlanmıştır.[451] I. Süleyman döneminde, yeni gelen Yahudi göçmenlerin bir kısmı Kudüs'e, çoğunluğu ise Safed'e yerleştirilmiştir.[452] 1900'lü yıllar itibariyle Osmanlı'nın Ortadoğu'daki topraklarında Yahudilerin yoğun olarak tercih ettikleri yerler arasındaysa Kudüs ile beraber Safed, Tiberias ve Hebron gibi çevre şehirler ile Bağdat yer almıştır.[453] 1900'lü yıllarda ayrıca Filistinli Araplar'dan para karşılığı toprak alımı hızlanmış ve günümüzdeki Tel Aviv şehrinin temelleri de bu süreçte atılmıştır.[454] 1911 yılında dönemin Kudüs mebusu (milletvekili) Kudüs'e akın edildiğinden bahsedip Müslümanların on bine yakın bir nüfusa sahip olurken Yahudilerin yaklaşık on kat fazla olduğuna değinmiştir.[455] 1856 tarihli Tapu Kanunu sonucunda Filistinli çiftçilerin vergi ödemekten kaçınma amacıyla arazi kayıtlarında kendi isimlerini kullanmamış olmaları, karışıklıklara ve anlaşmazlıklara neden olmuştur.[456] Bu durumun hem Birinci Dünya Savaşı sırasında, hem de sonrasında bölgedeki anlaşmazlıkta payı olabileceği düşünülmüştür.

Yahudi topluluklarının sahip olduğu bilgi ve yetenekler gözetilerek ülkeye göçleri teşvik edilmiş ve diğer yandan millet sistemi dinsel ve mezhepsel bir özerklik sunduğu için Osmanlı egemenliği farklı kesimlerce kabul edilmiştir.[457] Islahat Fermanı ile Müslüman olmayanlara getirilen yasaklama ve sınırlamalar kaldırılmış ve tüm tebaanın eşit oldukları kabul edilmiştir.[458] Fransız Devrimi'nin getirmiş olduğu milliyetçilik fikri kendiliğinden ya da yapay şekilde Osmanlı yönetimi altındaki bazı grupları etkilemiştir. Bu durumun Yahudiler arasında gözlenmemesi[459] çeşitli nedenlere bağlanmıştır.

Osmanlı'nın dağılma sürecinde hahambaşı, Osmanlı yönetimi altındaki Yahudilerin sivil yöneticiliğini üstlenmiş, devlet içinde Yahudiler için bir dinsel

---

[451] Hasan Karaköse, "Filistin ve Kudüs Meselesine Genel Bir Bakış (XIX. Yüzyılın Ortasından XX. Yüzyıl Ortalarına Kadar)", *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, 2018, s. 151.
[452] Jewish Virtual Library, *Pre-State Israel: Under Ottoman Rule (1517-1917),* http://www.jewishvirtuallibrary.org/ottoman-rule-1517-1917, (19.02.2018)
[453] T. G. Fraser – A. Mango – R. McNamara, *a.g.e.*, s. 13.
[454] T. G. Fraser – A. Mango – R. McNamara, *a.g.e.*, s. 40.
[455] Ahmet Kısa, "Meclis-i Mebusan'da Musevi Vekiller ve Faaliyetleri (1908-1912)", *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı: 22, Haziran 2015, s. 364.
[456] Hasan Karaköse, *a.g.m.*, s. 152.
[457] Muharrem Gürkaynak, *a.g.m.*, s. 280.
[458] Muharrem Gürkaynak, *a.g.m.*, s. 279.
[459] Muharrem Gürkaynak, *a.g.m.*, s. 287.

önder olmuş, mahkemelerinin başı ve vergi toplama gibi işlerden sorumlu tutulmuştur.[460] Yahudiler içinde farklı nedenlerden ötürü anlaşmazlıklar olduğu ve bu sıkıntının 1835'te II. Mahmut'un Osmanlı Hahambaşılığı'nı tanımasıyla durulduğu, çift başlılığın sonlandığı, ancak Abdülmecit'in 1850'de atama görevini cemaate verince yine kutuplaşmaların başladığı belirtilmiştir.[461] Aynı yıllarda, yani Tanzimat sonrası dönemde, Yahudilerin ekonomi ve maliye ağırlıklı memurluklara atandığı da tespit edilmiştir.[462]

Yahudiler, Osmanlı ile Batı Avrupa arasındaki ekonomik ve politik ilişkilerde önemli bir yer tutmuştur.[463] Diğer yandan Osmanlı ekonomisinde de önemli bir ayrıntı olmuşlardır. Gerek Orta Asya'dan gelen devlet geleneği, gerek İslamiyet'in getirdiği şartlar, farklı dinlere mensup vatandaşların yaşamlarını, mallarını ve inanç özgürlüklerini garanti altına almış ve Osmanlı ile Avrupalı Yahudiler arasında bir işbirliği doğması da sağlanabilmiştir.[464] İstanbul, Selanik ve Filistin topraklarında yaşayan Yahudi toplumun ekonomik gelişmişliği II. Mehmet, II. Bayezit, I. Selim ve I. Süleyman dönemlerinde sürmüştür.[465] Çeşitli padişahların dönemlerinde farklı görevlerde üst noktalara çıkan Yahudiler olduğu çeşitli kaynaklarda tespit edilmiştir. Bunlar içinde istihbarat için farklı coğrafyalarda çalışanlar da bulunmuştur. Bir örneği, II. Selim döneminde Avrupa'da çalışan, Portekiz asıllı olan ve baskılar sonucu Hristiyanlığı seçen Yasef Nasi'dir.[466]

19. yüzyılda Batı Avrupa'da çeşitli hukuksal kazanımlar elde eden Yahudiler, kendilerini dinsel bir grup olarak değil, yurttaş olarak görmeye başlamış; ancak kısa süre içinde asimilasyon politikalarına maruz kalmışlardır ve Doğu Avrupa'da

---

[460] Daniel J. Schroeter, "The Changing Relationship Between the Jews of the Arap Middle East and the Ottoman State in the Nineteenth Century", *Jews, Turks, Ottomans: A Shared History, Fifteenth Through The Twentieth Century*, Derleyen: Avigdor LEVY, Syracuse University Press, New York, 2002, s. 93.
[461] Hammet Arslan, *a.g.m.*, s. 211.
[462] Musa Kılıç, "Sicill-i Ahvâl Kayıtlarına Göre II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Bürokrasisinde Yahudi Memurlar", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, Sayı: 31, 2012, s. 146.
[463] Halil İnalcık, *a.g.m.*, s. 12.
[464] Halil İnalcık, *a.g.m.*, s. 7.
[465] Daniel Goffman, "Jews in Early Modern Ottoman Commerce", *Jews, Turks, Ottomans: A Shared History, Fifteenth Through The Twentieth Century*, Derleyen: Avigdor LEVY, Syracuse University Press, New York, 2002, s. 19.
[466] Haldun Eroğlu, "Klasik Dönemde Osmanlı Devletinin İstihbarat Stratejileri", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 22, Sayı: 34, 2003, s. 32.

yaşayanlarsa gördükleri baskı ve tacizden ötürü ABD'ye göç etme durumunda kalmışlardır.[467] Aynı dönemde Osmanlı'da yaşayanlarınsa buna benzer bir sıkıntıyla yüzleştiğine ilişkin veri bulunamamıştır. Hatta 1837'de II. Mahmut, Rusçuk'ta ilk kez bir Yahudi toplumunu ziyaret eden padişah olmuştur.[468]

Birinci Dünya Savaşı sırasında farklı coğrafyalardan gelen Yahudiler ile bir askeri birlik oluşturulmuş, her ne kadar İtilaf Devletleri içinde bu durumdan doğan bir rahatsızlık olsa da, Yahudilerin bağımsız devlet kurma düşüncesi İngilizler tarafından kullanılmıştır.[469] Diğer yandan aynı savaşta Türk Yahudilerinin de farklı cephelerde savaştığı ve yalnız Çanakkale'de 77'sinin Osmanlı adına savaşırken şehit düştüğü belirtilmiştir.[470] Aynı cephenin karşı tarafındaysa Mısır'a kaçan veya sürgün edilen Yahudilerin oluşturduğu Siyonist Katır Bölüğü İngiliz güçlerine destek vermiştir.[471] Bu durum biraz da aynı savaşın aynı cephesinde karşı karşıya gelen Hint Müslümanları ile Osmanlı askerlerinin durumunu çağrıştırmıştır.

Osmanlı dönemindeki Ortadoğu coğrafyasına dönük girişimler doğrudan veya dolaylı olarak günümüze dek etkilerini göstermiştir. Osmanlı egemenliği altında yaşayan Araplarla farklı bir anlaşma yoluna giden Birleşik Krallık'ın, daha sonra Fransa'yla 16 Mayıs 1916'da imzaladığı Sykes – Picot Antlaşması, bölgeyi Fransa ile Birleşik Krallık arasında paylaştırmayı, Filistin'in bir kısmında uluslararası bir rejim ve sınırları belirsiz bir Arap devleti kurulmasını öngörmüştür.[472] Ayrıca bu noktada belirtmek gerekir ki, Osmanlı döneminde Filistin bir coğrafi terim olarak kullanılmıştır. Bölgenin kuzeyi Beyrut'un vilayeti, güney toprakları Kudüs sancağı, Ürdün Nehri'nin batısıysa Suriye vilayeti altında bulunmuştur.[473]

Bölgenin kaderini etkileyen bir diğer diplomatik girişim ise 1917'de yaşanmıştır. 2 Kasım 1917'de kaleme alınan Balfour Deklarasyonu, Filistin'de

---

[467] William L. Cleveland, *a.g.e.*, s. 267.
[468] Erol Haker, *a.g.m.*, s. 158.
[469] Burhan Sayılır, "Çanakkale Savaşları'nda Yer Alan İtilâf Askerlerinin Dini-Etnik Yapısı ve Sahip Oldukları Türk İmajı", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi Dergisi OTAM*, Sayı: 18, 2005, s. 322.
[470] Hürriyet, *Sergi: Çanakkale Savaşı ve Osmanlı Yahudileri*, http://www.hurriyet.com.tr/sergi-canakkale-savasi-ve-osmanli-yahudileri-40411502, (12.11.2017)
[471] T. G. Fraser – A. Mango – R. McNamara, *a.g.e.*, s. 93.
[472] Oral Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan…,* s. 382.
[473] T. G. Fraser – A. Mango – R. McNamara, *a.g.e.*, s. 20.

Yahudi olmayan unsurların haklarına ihlal etmeyen bir Yahudi devletinin kurulmasına Birleşik Krallık'ın destek vereceğini ifade etmiştir.[474] Bu deklarasyonun nedenleri olarak şunlar gösterilmiştir:

"(...) savaş zamanı ittifaklarını perçinlemek, Weizmann'ın ustaca ısrarı, kabinede Siyonizmin dini ve insancıl görünümüne duyulan sempati ve en önemlisi, İngiltere'nin stratejik çıkarlarını emniyete almak"[475]

2.2.1.1. Osmanlı Sonrası Manda Yönetimi

Birinci Dünya Savaşı sırasında bölgede Osmanlı güçlerine karşı İngiliz, Fransız ve Arap güçleri karşı karşıya gelmiştir. 1915 yılının Ocak ayında Cemal Paşa önderliğindeki Osmanlı ordusu Sina Yarımadası'nı geçip Süveyş Kanalı'na yürümüş ancak geri püskürtülmüş, ardından Arap ayaklanmalarının da etkisiyle geri çekilmek durumunda kalmış ve Aralık 1917'de İngilizler Kudüs'e girmiştir.[476] 1917'den 1920'ye dek Filistin, İngiliz askeri yönetiminin sorumlu olduğu bölge, 1920'de gerçekleşen San Remo Konferansı'yla İngiliz mandası olmuş ve iki yıl sonra kurulan Milletler Cemiyeti Balfour Deklarasyonu'na uygun kararlar alıp resmi dil olarak İbranice'yi kabul etmiştir.[477] San Remo sonrasında anlaşılmıştır ki İngiliz ve Fransız mandası altında dört yeni devlet (Filistin, Irak, Suriye, Lübnan) ortaya çıkmış ve sınırları belirlenirken ne ekonomik ve coğrafi gerçekler, ne de bölge sakinlerinin istekleri sorulmuştur.[478]

Birinci Dünya Savaşı'nın bu cephesinde Osmanlı'nın yenik düşmesinin gerekçelerinden biri, iç sorunları olmuştur. Dönemin Mekke Emiri, Haşimi soyundan gelen Şerif Hüseyin ibn Ali, İstanbul'un beklediği destek karşısında oyalamaya başvurmuş, 1915 yazından itibaren Birleşik Krallık'la temaslarını sürdürmüş, yapay sınırların oluşumu yönünde pazarlıklar yapılmış ve 1916'da ayrılıkçı Arap ayaklanması başlamıştır.[479] Şerif Hüseyin'in beklentisi, ayaklanma sonrasında Türkiye'nin Akdeniz kenti Mersin'den Pers sınırına, güneyde Kızıl Deniz'den Hint

[474] Oral Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan…,* s. 383.
[475] William L. Cleveland, *a.g.e.*, s. 271.
[476] William L. Cleveland, *a.g.e.*, s. 171.
[477] William L. Cleveland, *a.g.e.*, ss. 271-273.
[478] T. G. Fraser – A. Mango – R. McNamara, *a.g.e.*, s. 238.
[479] William L. Cleveland, *a.g.e.*, ss. 176-177.

Okyanusu'na dek uzanan geniş bir coğrafyada kendi egemenliğini sağlamak olmuş ve Birleşik Krallık'ın her isteğini yerine getirmeyeceğini bildiğinden pazarlığı üst düzeyden başlatmak istemiştir.[480] Hüseyin, Haziran 1916'da Mekke'deki Osmanlı güçlerine saldırmış, dinsiz olarak gördüğü dönemin siyasal aktörlerinden (İttihat ve Terakki) padişahın kurtarılması yönünde propaganda yapmış, Arap milliyetçiliğine dönük söylemlerde bulunmamış ve Araplar'ın genelinden örgütlü bir destek alamadığı gibi hain olarak görülmüştür.[481] Her ne kadar dönemin bölgedeki etkin Osmanlı devlet adamı Cemal Bey Hüseyin'e taraf değiştirmesi karşılığında bağımsızlık ve özerklik önermiş olsa da, Lawrence daha baskın olmuş ve iletişim kesilmiştir.[482] Ayrıca belirtmek gerekir ki savaştan daha önce, Hüseyin, eşi ve dört oğluyla (üçü sonradan kral olmuştur) Osmanlı tarafından zorunlu olarak İstanbul'da tutulmuş, İttihat ve Terakki'nin II. Abdülhamit'i tahttan indirmesiyle Mekke'ye gidişi kolaylaşmıştır.[483] Bu durum Hüseyin'in propagandasında kullandığı padişahın İttihat ve Terakki'den kurtarılması çağrısının samimi olmadığının bir işaretidir.

Aynı süreçte İstanbul'a bağlı kalan Yemen İmamı bulunurken, en büyük rakiplerinden Suud Ailesi ve diğer aşiretler ile aileler de kendi bağımsızlıklarını beklediğinden mutlak bir lider olamamıştır.[484] Kendisi 1924'e kadar Hicaz kralı olmuş, ardından oğlu Ali bu göreve geçirilmiş, bir diğer oğlu Faysal önce Irak ve Suriye, sonra sadece Irak kralı olarak atanmış ve üçüncü oğlu Abdullah ise Ürdün'e emir olarak atanmıştır. Günümüzde bu ailenin devam ettiği tek saltanat yeri Ürdün'dür.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında İngiliz mandası olan Filistin'de Araplar Suriye ile birleşebilmeyi istemiş, 1920'de Yahudi karşıtı karışıklıklar yaşanmış ve Balfour Deklarasyonu'na dayanılarak bölgeye 16,500 kişilik bir Yahudi grubun göçü kabul edilmiştir.[485] 1922'de Filistin Mandası altında yaşayanların dinsel ayrışması 589,000 Müslüman, 83,000 Yahudi ve çoğu Arap olan 71,000 Hristiyan şeklinde

[480] Peter Mansfield, *a.g.e.*, s. 228.
[481] William L. Cleveland, *a.g.e.*, ss. 179-180.
[482] T. G. Fraser – A. Mango – R. McNamara, *a.g.e.*, s. 138.
[483] T. G. Fraser – A. Mango – R. McNamara, *a.g.e.*, s. 30.
[484] Peter Mansfield, *a.g.e.*, s. 230.
[485] Oral Sander, *Siyasi Tarih: 1918…*, s. 78.

tespit edilmiştir.[486] Öte yandan savaşın sonu itibariyle bölgedeki Araplar'dan satın alınan topraklar 50,000 metrekareyi bulmuştur.[487] Ayrıca değinmek gerekir ki, 1920'de yapılan Uluslararası Siyonist Kongresi'nde, İsrail'in ilk başbakanı olacak olan Ben-Gurion, Siyonizmin en önemli isimlerinden biri olan ve İsrail'in de ilk cumhurbaşkanı olacak olan Haim Weizmann'a dönük eleştirisinde, Filistinli Yahudilerin Osmanlı döneminde daha iyi yaşadıklarını belirtmiştir.[488]

Araplar ve Yahudiler arasında tercih yapamama durumunda kalan Birleşik Krallık, Alman baskısından kaçmaya çalışan Yahudilere dönük kota uygulaması koymuş ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında bu sorunu BM'ye devretmiş, BM (BM Özel Komisyonu) ise iki ayrı devletin kurulmasını, Kudüs'ün ise BM denetimine alınmasını kararlaştırmıştır.[489] 1920'den 1948'e dek geçen süreçte, Filistin mandasını yöneten çeşitli Birleşik Krallık hükûmetlerinin Yahudi göçü ve Filistinli Araplar'ın haklarının korunması arasındaki çatışmayı başarısızlıkla idare etmesi, sonrasındaki dönemde de savaşlara ulaşan bir sürece kaynak oluşturmuştur.[490] Bölgedeki ilk dikkate değer çatışma 1929 Ağlama Duvarı Olayları olarak bilinen, bölgedeki baskın iki din için de kutsal sayılan yapıların kullanımı üzerine patlak vermiş ve her iki taraftan da yüzü geçkin insan ölmüştür.[491] Yahudilere dönük saldırıların temelindeyse göçmen sayısının ve satın alınan toprak miktarının fazlalığı gösterilmiştir.[492]

1930'dan itibaren sürekli artan Yahudi göçünün temelinde hem Almanya'da egemen olan Hitler, hem de bölgenin gelecekte narenciyeye dayalı sanayisinin büyük oranda gelişeceğine olan inanç bulunmuştur.[493] Bir başka ifadeyle ekonomik kalkınmadan yararlanma fikri, Almanya'daki kötü yönetim ve tarihsel süreçte kendini belli eden kendileri için anayurt olan topraklara dönüş inancı bölgeyi

[486] T. G. Fraser – A. Mango – R. McNamara, *a.g.e.*, s. 335.
[487] Oral Sander, *Siyasi Tarih: 1918…*, s. 297.
[488] T. G. Fraser – A. Mango – R. McNamara, *a.g.e.*, ss. 220-221.
[489] Oral Sander, *Siyasi Tarih: 1918…*, s. 298.
[490] William L. Cleveland, *a.g.e.*, s. 265.
[491] William L. Cleveland, *a.g.e.*, s. 284.
[492] T. G. Fraser – A. Mango – R. McNamara, *a.g.e.*, s. 338.
[493] Peter Mansfield, *a.g.e.*, s. 297.

özellikle Avrupa'daki Yahudiler için cazip kılmıştır. Araplar'ın Yahudilere oranı da böylelikle sürekli değişime girmiştir.

Manda sisteminin başarısız olduğu ve iki ayrı devletin kurulması gerektiğini belirten 1937 Temmuz tarihli Peel Komisyonu'nun raporu sonrası her iki tarafta buna muhalif kalmış ve yerel direniş komitelerince baskın ve saldırılar düzenlenmiş, 1939 Mart'ta olayların bastırılmasına dek geçen süreçte üç tarafta zayiat vermiştir.[494] Rapor, ilk kez iki ayrı devleti öngören bir çalışma olmuş ve Arap devletinin Kral Abdullah'ın egemen olduğu Ürdün'e verilmesi önerilmiştir.[495]

Bölgedeki Yahudiler, 1945'te iki yıl süren bir harekât sürdürmüş ve 1947'de bu konunun danışma amaçlı olarak BM'ye devredilmesi önerilmiştir.[496] Kasım 1947'de BM Genel Kurulu 1948'e dek Arap ve Yahudi devletlerinin kurulmasını içeren ayrıntılı bir planı kabul etmiş ve hemen ardından mandanın bitip çatışmaların başladığı yeni bir döneme girilmiştir.[497] BM Özel Komisyonu'nun kararı ABD'nin de baskısıyla kabul edilmiş ve 1948 Nisan'da bir Arap köyüne yapılan baskınla yakın tarihin önemli bir kısmında kendisini gösteren Arap – Yahudi çatışması başlamıştır.[498] Bu çatışmaların nedenleri 1920 ve 30'lardakilerle aynı görünse de, ayrıca toprak dağıtımı (taksim) da etkili olmuş olabilir. Öyle ki, toprakların %57'si Yahudilere bırakılırken, geri kalanı Araplara bırakılmıştır.[499] 14 Mayıs 1948'de İsrail kurulmuş ve izleyen saatlerde de manda yönetimi son bulmuştur.[500] İsrail'in kuruluşundan günümüze dek uzanan çatışmaların nedenleri ise "*etnik, dini ve dilsel ayrılıkların dışında Araplar ve Yahudiler arasında tarihten gelen düşmanlıklar*"[501] şeklinde belirtilmiştir.

---

[494] William L. Cleveland, *a.g.e.*, ss. 287-288.
[495] Peter Mansfield, *a.g.e.*, s. 298.
[496] Ayşe Tekdal Fildiş, "Birleşmiş Milletler'in Taksim Kararı ve İsrail Devleti'nin Yaratılışı", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 1, 2012, s. 341.
[497] BM Enformasyon Merkezi, *İkinci Bölüm Bölüşme Planı ve İngiliz Mandasının Sonu*, http://www.unicankara.org.tr/filistin/2.html, (12.02.2018)
[498] Oral Sander, *Siyasi Tarih: 1918…*, ss. 298-299.
[499] Ayşe Tekdal Fildiş, *a.g.m.*, s. 345.
[500] Oral Sander, *Siyasi Tarih: 1918…*, s. 300.
[501] M. Bürkan Serbest, "Tarihsel Kökenleriyle İsrail'de Siyasal Partiler", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 60, Sayı: 2, 2005, s. 225.

1948 tarihli Arap – İsrail Savaşı sonucundaysa BM Taksim Planı'nda öngörülenden ayrı olarak, Filistin'in yaklaşık dörtte üçü İsrail'in denetimine geçmiştir.[502] Böylelikle İsrail'in denetiminde olan topraklar, beklenenden çok daha yüksek olmuştur.

2.2.2. İsrail'in Kuruluşuna Dek Türk Yahudileri ve Türkiye'deki Yahudiler

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında iki toplum arasında olumlu ve olumsuz bir takım gelişmeler yaşandığı tespit edilmiştir. Cumhuriyetin ilanından önce, Birinci Dünya Savaşı sırasında Hristiyan azınlıkların çoğunun aksine, Yahudilerin çoğu İtilaf Devletleri'nin ayrımcı politikalar izlemesi ve o dönem bir devletlerinin olmaması gibi gerekçelerle Türk Kurtuluş Savaşı'nı desteklemiştir.[503] Diğer yandan Türk tarafının yanında savaşa katılanların sayısının azımsanamayacak kadar olduğunu, Yahudi çocukları için kurulan İzmir Yetimler Yuvası örneği vermiştir.[504]

Yasalar, her vatandaşını eşit kabul etse de, kimi zaman uygulamalarda ya da toplum içinde bu geçerli olamamıştır. Tıpkı Osmanlı döneminde Mebusan Meclisi içinde temsil edildikleri gibi, yeni cumhuriyetin parlamentosunda da temsil hakkı elde etmişlerdir. 1908 ile 1912 arasında Mebusan Meclisi'nde dört Yahudi mebus İttihat ve Terakki üyesi olarak görev almıştır.[505] Yahudiler[506], TBMM'de ise 1935 yılından itibaren belli aralıklarla parlamentoya girmiştir.[507] Aslında yeni devletin her yurttaşın inancını kabul etmesi, yasalarla haklarını güvence altına alması din, mezhep, etnik köken veya başkaca kimlik özelliklerine göre parlamentoya girip girmemeleri ya da temsil durumları açısından büyük bir önem de

---

[502] Çınar Özen - Nuri Yeşilyurt, "Fransız Dördüncü Cumhuriyeti'nde Siyasal Yapı ve Dış Politika: Süveyş Krizi'ne Giden Yolda Fransa'nın İsrail Politikası", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 1, 2018, s. 108.
[503] Derviş Fikret Ünal, *a.g.e.,* s. 85.
[504] Siren Bora, "Birinci Dünya Savaşı ve İzmir Yahudileri (1914-1918)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 4-5, 1994-1995, s. 22.
[505] Ahmet Kısa, *a.g.m.,* s. 366.
[506] Samuel Abravaya Marmaralı, Avram Galanti Bodrumlu, Salamon Adato gibi…
[507] Rıfat Bali, "Cumhuriyet Döneminde Azınlık Milletvekilleri", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 186, Haziran 2009, s. 63.

barındırmamaktadır. Gerek Osmanlı'da, gerekse Türkiye'de milletvekili olabilen farklı din, mezhep ve etnik kökenden bireyler olduğu bilinmektedir.

Azınlıklar genelinde Cumhuriyet döneminde yaşanan bir diğer ayrıntı ise Medeni Kanun öncesi durumla ilgili oluşmuştur. Lozan Barış Antlaşması ile azınlık kurumlarına bırakılan aile hukuku uygulamaları, Medeni Kanun'un hazırlıkları sırasında çözülmüştür.[508] Lozan Barış Antlaşması'nın 42. maddesinde geçen hükûmetin azınlıkların aile durumlarıyla kişisel durumları konularında azınlığın görenek ve geleneklerine göre çözümüne dönük atım atacağını kabul edeceği hükmünden, 1925'te resmi makamların isteğiyle azınlıklarca feragat edilmiştir.[509] Bahsi geçen maddenin ilk fıkrası şudur:

> "*Türkiye Hükümeti gayrimüslim ekalliyetlerin hukuku aile veya ahkâmı şahsiyeleri bahsinde bu mesailin mezkûr ekalliyetlerin örf ve adetlerine hal ve fasl edilmesine müsait her türlü ahkâm vazııa muvafakat eder.*"[510]

1923'te (Rumi 1339) TBMM'de görüşülerek kabul edilen antlaşmanın bu fıkrasının yerini, 1926'da Medeni Kanun almış ve böylelikle din ve mezhebi farklı olan vatandaşların yasa önünde eşitliği sağlanmıştır. 1920'li yılların başında, Yahudilerin sadakat ve bağlılık beyanları bazı basın organlarınca yalanlansa da, 1927'de Türk okullarının Yahudi çocuklarına açık olduğu, eşit vatandaş oldukları ve bazı Yahudi okullarına hükûmet bütçesinden yardım edildiği açıklanmıştır.[511] 1943 yılında yayınlanan bir çalışmada, bu vatandaşların %1'inin tarım ve hayvancılıkla, %14'ünün küçük sanatlar ve sanayide, %12'sinin ise ticaretle uğraştığı bilgisi aktarılmıştır.[512]

---

[508] Ramazan Erhan Güllü, "Lozan Antlaşması Sonrası Türkiye'nin Azınlıklara Yönelik Politikaları", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 2, 2018, s. 276.
[509] Nilgün Atıcı Köktaş - Hakkı Büyükbaş, "Lozan Antlaşması, Dini Azınlıklar ve Dış İlişkiler Boyutu", *Ardahan Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt: 2: Sayı: 3, Nisan 2016, s. 6.
[510] "Kanun No: 340 Lozan Sulh Muahedesinin Kabulüne Dair Kanunlar", *TBMM Tutanak Dergisi*, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200343.pdf (29.12.2018), s. 12.
[511] Mücahit Düzgün, "Cumhuriyetin İlanından İsrail'in Kuruluşuna Kadar Türkiye'deki Yahudiler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 9, 2000, ss. 68-69.
[512] Hâmit Sadi Selen, "İş Hayatımızın Problemleri", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 3, 1943, s. 539.

Nazilerin Almanya ve Avusturya'da güç edinimleri sonrasında birçok Yahudi ve Yahudi olmayan mülteci Türkiye'ye kabul edilmiş ve bir kısmı İstanbul ve Ankara'daki üniversitelerde eğitimlerine uygun şekilde görevlendirilmiştir.[513] Akademide gerçekleşen bu göçün nedeni olarak 1933'te kabul edilen yasayla, ari ırktan olmayan bilim insanlarının kovulmasının kolaylaşmış olması gösterilmiş ve öte yandan Türkiye'de bizzat Atatürk tarafından yürütülen üniversitelerdeki yenileşme döneminin onlar için bir cazibe oluşturması belirtilmiştir.[514] Antibiyotik kullanımının öğretilmesinden kan nakli altyapısına, çocuk sağlığındaki gelişmelerden mimarideki gelişmelere dek çeşitli sanat dallarından bilimin farklı alanlarına kadar yeni gelenlerin önemli katkısı olmuştur.[515] Aynı yıllarda, Nazilerin de teşvikleriyle kimisi kısa süre içinde kapatılan yayınlar çıkartılmış, bazı köktenci kışkırtmalar yaşanmış ve toplumun farklı kesimlerine saldırılar yapılmıştır.[516] Örneğin 1930'lu yılların başında Yahudi düşmanlığı veya dostluğu ya da Nazi düşmanlığı veya dostluğu gibi konular gazete ve dergiler arasında tartışmalara yol açmış, birbirlerine veya bazı isimlere bu tip benzetme ya da yakıştırmalar yapılmıştır.[517]

1930'lu yıllarda Türkiye'de gerçekleşen Türkçe ile ilgili girişimler genel olarak Yahudi vatandaşlar tarafından kabul edilmiş, desteklenmiştir.[518] Bu süreç, azınlıklar için sıkıntılı bir dönem olup antisemitizme uygun görüşler ilgi uyandırsa da, hükûmet kanalında ırkçılığa sıcak bakılmamış, devlet terörü ya da toplumsal katmanlara işkenceler uygulanmamıştır.[519] 1934 yılında Yahudilere dönük bazı saldırılar gerçekleşmiş ve 1934 Trakya Olayları olarak yazına girmiştir. Bu olayların birden fazla nedeni bulunmaktadır. Özetle, yıllardır birlikte yaşayan insanlar kültürel anlamda bütünleşemeyip ayrışmış ve ekonomik anlamda aralarında büyük farklar

---

[513] Stanford J. Shaw, *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic*, Macmillan Press Ltd, 1991, s. 252.
[514] Gülnihal Gülmez, "1933 Sonrası Türkiye'ye Sığınan Nazi Karşıtı Aydınlar ve Karşılaştırmalı Edebiyatın İki Kurucu Adı: L. Spitzer ve E. Auerbach", *Türk Göçü 2016 Seçilmiş Bildiriler - 1*, Derleyenler: Pınar Yazgan, Fethiye Tilbe, Transnational Press London, 2016.
[515] Kürşat Yıldız, "Nazizmden Kaçanların Türk Üniversite Tarihine Etkisi ve Atatürk'ün Ufku", *Akademik-Der Tarih, Eğitim, Bilim ve Kültür Dergisi*, Sayı: 1, Sonbahar 2017, s. 17.
[516] Stanford J. Shaw, *The Jews of the…,* ss. 253-254.
[517] Celil Bozkurt, "Yahudi Aleyhtarı Bir Derginin Değerlendirilmesi: Milli İnkılâp ve Kamuoyundaki Yankıları", *Tarih Dergisi*, Sayı: 53, 2011/1, 2012, ss. 188-191.
[518] Sibel Ercan, "Yerel Basına Göre İzmir'de 1930'lu Yıllarda Laiklik Uygulamaları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 23, 2011, s. 46.
[519] Mücahit Düzgün, *a.g.m.,* s. 72.

oluşması da rahatsızlık yaratmış, Almanya'da başlayan antisemitizm propagandası bazı kesimler arasında kabul görmüştür.[520] Bu nedenlerle ortaya çıkan saldırılar sırasında saldırganları durdurmaya çalışan ya da saldırıya uğrayanları evlerinde saklayanlar olsa da, bu sürecin tümüyle bitmesi dönemin cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk ile başbakanı İsmet İnönü'nün talimatıyla olabilmiştir.[521]

> *"100 civarında Yahudi kaçarak İstanbul'a geldi. Ardından, 24 Haziran 1934'ten itibaren Çanakkale'den ve 30 Haziran'dan sonra da Trakya'nın diğer şehirlerinden Yahudiler mallarıyla birlikte İstanbul'a göç etmeye başladılar. Edirne ve çevresinde Yahudilere karşı boykot teşebbüsleri görülürken, bunlara okul öğrencileri de karıştırılmak istendi. 3-4 Temmuz günlerinde Kırklareli'nde, Yahudilere karşı fiziki saldırılar düzenlenirken, bunlara ait evler de soyularak tahrip edildi. Bunun üzerine Hükümet yetkilileri duruma el koydu ve kısa sürede bölgede kontrolü sağladı. Sonuçta, 65 evin soyulduğu, meydana gelen olaylarda bir jandarma erinin öldüğü ve bir Yahudi vatandaşın da yaralandığı saptandı. Hükümet, adlî tahkikat başlatarak, 3-4 Temmuz günü Yahudi evlerinden çalınan malların yaklaşık %75'ini bulup sahiplerine iade etti. Savcılık, olayları tahrik eden ve bunlara karışanları tutuklayarak adlî takibata başladı. Olayların sonunda, 3.000 Yahudi'nin Trakya'nın muhtelif şehirlerinden kaçarak İstanbul'a sığındığı anlaşıldı."*[522]

Bu süreçte Edirne'de yaşayan Dan Bayer, verdiği bir röportajda şu olayı anlatmıştır:

> *"Bohoraçi adında bir Yahudi tavlada hide satardı. Ondan beş yüz lira vergi istediler. Değil beş yüz, zavallının hayatında elli lirası bile olmamıştı. Hideleri, teraziyi, tavlasını hemen oracıkta haczettiler. Ayakkabıcı İsmail Efendi hepsinin fiyatını arttırdı. İsmail Efendi'den korktular, başka arttıran*

---

[520] Özgür Mert, "Cumhuriyet Döneminde Azınlık ve Türkleştirme Politikaları Bağlamında 1934 Trakya Yahudilerinin Göç Olayına İlişkin İddialar ve Cevaplar", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt: 11, Sayı: 22, 2018, s. 164.
[521] Bahar Feyzan, "La Furtuna", *http://www.salom.com.tr/haber-100395-la_furtuna.html*, (12.11.2017)
[522] Celil Bozkurt, *a.g.m.*, s. 195.

olmadı. Mezatçı küstahlar gidince de, İsmail Efendi bütün aldıklarını Bohoraçi'ye geri verdi."[523]

Anlaşıldığı üzere, olaylar bir şekilde kışkırtılmış ve birçok Yahudi vatandaş göç etmek durumunda kalmıştır. Yahudi olmayan nüfusun genelinde bir nefret gözlenmediği gibi, saldırıya uğrayanların korunması yönünde de adımlar atıldığı görülmüştür. Çanakkale ve Trakya'nın farklı noktalarından İstanbul'a gerçekleşen göçün ardından İsmet İnönü'nün TBMM'deki konuşması ve Şükrü Kaya'nın olayları soruşturmak üzere görevlendirilmesiyle olaylar yatışmış ve bazı Yahudiler evlerine dönmüştür.[524] Olayların sorumlularıyla ilgili işlemler ayrıca yapılmıştır. Ayrıca olayların ardından yapılan soruşturmalar sonucunda Kırklareli'nde yaşananlarla bağlantısı olduğu tespit edilen ve evinde de bazı eşyalar bulunan emniyet müdürü görevden alınmış, belediye başkanı tutuklanmış, halkı kışkırtan bir dergi kapatılmıştır.[525] Son olarak bu konuyla ilgili belirtilmesi gereken, yaşanılanların Avrupa'daki Yahudi karşıtlığı (anti-semitizm) gibi bir nefret içermiyor olmasıdır.

İkinci Dünya Savaşı'nda Filistin'e göç etme durumunda kalan Yahudiler için denizden tek çıkış yolu, Birleşik Krallık ve ABD'nin sınırlamaları ve 1940'ta Portekiz'in sınırlarını göçmenlere kapatmasından ötürü Türkiye olmuştur.[526] İtalyan ve Alman güçlerince işgal edilen, Selanik ve Atina'da en az 3000 Yunan vatandaşının ölümüne yol açan açlık sorununa karşı da yardım eden Türkiye[527], henüz savaş başlamadan Yahudileri kabul etmeye başlamıştır. 1940 yılından itibaren Türkiye kendi olanaklarıyla Yunanistan'daki açlık sorununa yardım etmiş, devamında Birleşik Krallık'ın ekonomik desteğiyle 1941 ve 1942'de Kurtuluş ve Dumlupınar isimli vapurlarla gıda yardımında bulunmuştur.[528] Uzun yıllar savaştığı

---

[523] Dora Niyego, "Herkesin Anlatacak Bir Öyküsü Vardır: Bir Zamanlar Edirne'de Yaşananlar", http://www.salom.com.tr/haber-84370-herkesin_anlatacak_bir_oykusu_vardir_bir_zamanlar_edirnede_yasananlar.html, (13.11.2017)
[524] Özgür Mert, *a.g.m.*, s. 149.
[525] Erdal Aydoğan, "Yeni Belgeler Işığında 1934 Trakya Yahudi Olayları", *Belgi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 16, 2018, s. 890.
[526] Ulvi Keser, "Turkish Assistance Activities for the Jewish Immigrants and Jewish Immigrant Camps in Cyprus During Second World War", *Ege Akademik Bakış*, Cilt: 9, Sayı: 2, 2009, s. 738.
[527] Ulvi Keser, *a.g.m.*, s. 754.
[528] Çağla Derya Tağmat, "Yunanistan'da Büyük Açlık ve Ege'de Yardım Köprüsü: Kurtuluş ve Dumlupınar Vapurları (1941-1942)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 46, Güz 2010, s. 468.

ülkeye yardım edilmesine ilişkin bu veri, aynı yıllarda ve izleyen dönemlerde Türkiye'nin maruz kaldığı yabancı düşmanlığının çürütülmesi için önemli bir ayrıntı olarak görünmüştür.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türk diplomatlarla ilgili de bazı gelişmeler yaşanmıştır. Örneğin 1944 yılında, Rodos'ta, dönemin başkonsolosu Selahattin Ülkümen, Türk vatandaşı olan Yahudiler dışında ayrıca birçok vatandaş olmayan Yahudileri Nazi denetimindeki kamplara gönderilmekten kurtarmıştır.[529] Ayrıca Necdet Kent, Namık Kemal Yolga ve Behiç Erkin gibi diplomatlar, aynı dönemde farklı yerlerde benzer girişimlerde bulunarak birçok kişinin yaşamını kurtarmayı başarmıştır.[530] Bir diğer ilginç örnek ise, o yıllarda Türkiye'de görevli olan ve sonra Papa seçilecek olan Angelo Giuseppe Roncalli'nin Türkiye'deki diplomatların izniyle soykırımdan kaçan Yahudilere yardımcı olmasıdır.[531]

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na doğrudan katılmamış olsa da, savaşın sonunda taraf olmuştur. Denge politikası izleyen Türkiye'nin çekincelerini ağırlıklı olarak Almanya ve SSCB oluşturmuş, askeri ve ekonomik durumdan ötürü savaşa katılmayıp tarafsız kalma arayışında kalınmış ve ayrıca yardım alabilme düşüncesiyle hareket edilerek ikili ve çoklu görüşmelere de katılım sağlanmıştır.[532] Çatışmaya girmemiş olan ve savaşın taraflarıyla diplomatik ilişkileri süren Türkiye, bu fırsatı değerlendirerek sivillere yardım edebilme olanağı bulmuştur. Dönemin Birleşik Krallık büyükelçisi, Dışişleri eski bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın bununla ilgili olarak başkalarının yardımına bağımlıyken sorumluluk almanın doğru görülmediği ve SSCB'yle de bir çatışmanın istenmediği yönünde görüş bildirdiği bulunmuştur.[533] Buna karşın savaşın olumsuz etkileri Türkiye'de hissedilmiştir. Savaşın yüklediği ekonomik sıkıntılardan kurtulabilme amacıyla bazı önlemler alınmış ve Milli

---

[529] Mordecai Paldiel, *Diplomat Heroes of the Holocaust*, KTAV Publishing House, Jersey City, 2007, ss. 106-107.
[530] T. C. Dışişleri Bakanlığı, *NO:16 - 27 Ocak 2007, 27 Ocak Yahudi Soykırımını Anma Günü Hk.,* http://www.mfa.gov.tr/no_16---27-ocak-2007_-27-ocak-yahudi-soykirimini-anma-gunu-hk_.tr.mfa, (13.11.2017)
[531] Bekir Zakir Çoban, "Angelo Giuseppe Roncalli'nin İstanbul Günleri", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 3, Aralık 2017, s. 56.
[532] Tuğrul Otaç, "İkinci Dünya Savaşında Müttefik Konferansları ve Türkiye İçin Önemi", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2019, s. 119.
[533] Bernard Lewis, *Tarih Notları…,* ss. 57-58.

Korunma Kanunu isminde bir tasarı hazırlanarak meclise sunulmuştur.[534] Kanun, fiyatların yükselmesini kısmen önlemiş, diğer yandan karaborsa ortadan kalmadığından mutlak bir çözüm sunamamıştır.[535] Ülkenin içinde bulunduğu durumdan kurtulabilmesi için üstüne yapılan tartışmalar günümüzde de süren Varlık Vergisi Kanunu çıkartılmıştır. Toplanması beklenen verginin yaklaşık dörtte üçü toplanmıştır ve ödeme yapanların tutarları gözetildiğinde Müslüman olmayanların 166, Müslümanların 115 ve yabancıların 33 milyonluk bir ödeme gerçekleştirdiği aktarılmıştır.[536] Bu kanunun Nazi propagandası sonucu çıkartılmadığı, doğrudan Türk Yahudilerini hedef almadığı da aktarılmıştır.[537] Buna en doğru dayanak olarak ise, aynı dönemde tarımda oluşan yüksek gelirler için Toprak Mahsulleri Vergisi getirilmesi ve benzer uygulamaların aynı yıllarda farklı ülkelerde uygulanması[538] gösterilebilir. Bir kereye mahsus alınan bu vergi, ödeme süresi bir ayla kısıtlandığından karaborsayı önlemiş; ancak uygulanmasında kimi keyfilikler bulunduğundan da eleştirilmiş, azınlıkların yeni yatırım yapmalarında caydırıcı olmuş ve hatta yurtdışına göç etmelerini teşvik etmiştir.[539]

Türkiye Cumhuriyeti'nde, İsrail'in kuruluşuna (veya İkinci Dünya Savaşı'nın bitimine) dek geçen süreç, herkes için sıkıntılı bir dönem olmuştur. Yıllarca savaşlarla uğraşan Osmanlı ve ardından Türk Kurtuluş Savaşı, büyük buhranın Türkiye'ye etkileri, yeni bir kimlik oluşturma arayışı, Avrupa'daki ırkçı gelişmeler ve İkinci Dünya Savaşı birlikte ele alındığında zorlukların da başarıların da her gruba uğramış olduğu ve herkesin sıkıntı yaşadığı anlaşılmıştır. Osmanlı'nın da, yeni Türkiye'nin de, günümüzde olduğu gibi zengin bir mozaiğe sahip olduğu ve farklı inançlara, dillere sahip bireyleri barındırıp birlikte yaşamayı tercih ettiği açıktır. İşlenen konuya ilişkin olarak Gazi Mustafa Kemal'in 1923'te söylediği sözler fikir vericidir:

---

[534] Erdem Çanak, "Varlık Vergisi ve Mersin Uygulaması", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 1, 2016, s. 365.
[535] Erdem Çanak, *a.g.m.*, s. 366.
[536] Erdem Çanak, *a.g.m.*, s. 372.
[537] Stanford J. Shaw, *Turkey and the Holocaust: Turkey's Role in Rescuing Turkish and European Jewry from Nazi Persecution, 1933 - 1945*, Palgrave Macmillan, 1993, s. 43.
[538] Nevin Coşar, "Varlık Vergisi Konusundaki Yolsuzluk Söylentileri", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* Cilt: 58, Sayı: 2, 2003, s. 2.
[539] Erdem Çanak, *a.g.m.*, ss. 378-379.

"Unsuru hakim olan Türklerle tevhidi mukadderat etmiş sadık bazı unsurlarımız vardır ki bilhassa Yahudiler, bu millete ve bu vatana sadakatlerini ispat ettiklerinden, şimdiye kadar müreffehen imrar-ı hayat etmişler ve bundan böyle refah ve saadet içinde yaşayacaklardır."[540]

Türkiye, 1947'de, BM'in Filistin'in Araplar ile Yahudiler arasındaki paylaştırılmasına ilişkin önerisini kabul etmemiş ve Filistin'in bağımsızlığına ilişkin destek vermiştir.[541] Ertesi yıl ise, 14 Mayıs'ta, İsrail bağımsızlığını ilan etmiştir.

2.3. Türkiye – İsrail İkili İlişkileri

Tezin bu bölümünde ikili ilişkiler tarihsel sırayla ele alınmıştır. 1948 – 1960 dönemi sonrasında 1975'e dek geçen süre, sonrasındaysa 1992'ye ve 2002'ye kadar geçen süre anlatılmıştır. 2000'li yıllar ikiye bölünmüştür: 2002 – 2012 ve 2013 – 2017.

2.3.1. 1948 – 1960 Yılları Arası Politik ve Ekonomik İlişkiler

1945'te son bulan İkinci Dünya Savaşı sonrası SSCB'nin uluslararası bir güç olarak kendisini göstermesiyle 1947'de Soğuk Savaş başlamıştır. Uzun soluklu bir süreç olan Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında SSCB, Türkiye'yle yapılan uluslararası anlaşmaların değiştirilip Türkiye'nin egemenliğinden taviz vermesini öngören isteklerde bulunmuş ve Türkiye'nin Batı bloğuna daha yatkın olmasını tetiklemiştir.[542] Öte yandan 1940'lı yıllar Arap devletlerinin bağımsızlıklarını elde etmeleri, Birleşik Krallık ile Fransa'nın bölgeden çekilmeye başlayıp ABD ile SSCB'nin yeni güçler olarak ortaya çıkmaları, İsrail'in kurulması, Filistinli Araplar'ın mülteci olarak başka yerlere gitmesi ve Arap Birliği'nin kurulması Ortadoğu'nun yeni geleceğini belirlemiştir.[543] Tüm bunlar aslında yalnız Ortadoğu'yla değil, tüm uluslararası sistemle ilgili gelişmeler olmuştur. Türkiye'nin

---

[540] İsrail Büyükelçiliği Ankara, *İkili İlişkiler*, http://embassies.gov.il/ankara/Relations/Pages/ikili-iliskiler-ve-anlasmalar.aspx, (16.03.2018)
[541] Türel Yılmaz, *Türkiye – İsrail Yakınlaşması*, İmaj Yayınevi, Ankara 2001, s. 4.
[542] Derviş Fikret Ünal, *a.g.e.*, s. 95.
[543] William L. Cleveland, *a.g.e.*, s. 299.

İsrail ile olan ilişkilerinde de Doğu ve Batı bloğunun oluşumu ve Türkiye'nin bu süreçteki hareketi belirleyici olmuştur.

2.3.1.1. Soğuk Savaş Başlarken Türkiye

1939'da dönemin Dışişleri Bakanı olan Şükrü Saraçoğlu'nun Moskova'ya ziyaretinde sunulan bazı istekler iki ülke arasındaki ilişkileri görece az da olsa etkilemiş, ardından 1940'taki gelişmeler ilişkileri daha olumsuz yönde etkilemiştir.[544] SSCB, Nazilerle henüz savaşa girmeden önce, 1940 yılında Almanya ile yaptığı görüşmelerde Boğazlardan geçiş konusunda kimi ayrıcalıklar alma ve Ege adaları ya da Boğazlarda denetim noktaları kurma yönünde taleplerde bulunmuştur.[545] Berlin'de gerçekleşen bu görüşmenin ayrıntıları, SSCB'nin Almanya tarafından saldırıya uğraması sonrası, SSCB'nin Türkiye'yle olan ilişkilerini yumuşatma amaçlı verdiği mesajlara tepki olarak Almanya tarafından Türkiye'ye sunulmuştur.[546] 1945'te ikili ilişkilerin tekrar düzeltilmesi yönündeki adımı Türkiye atmış; ancak karşılığında egemenlik ve bağımsızlığını ihlal eden taleplerle karşılaşmıştır.[547] 1939, 1940 ve 1945'te doğrudan ya da gizlice Türkiye aleyhinde gelişen bu durum, Türk dış politikasının değişiminde bir role sahip olmuş ve beliren Doğu bloğunda yer alamayacağının işaretlerini vermiştir. Ayrıca aynı yıllarda, ABD ile askeri işbirliği de başlamıştır. 1942'den itibaren, Ödünç Verme - Kiralama Kanunu ile ABD yardımı alınmaya başlanmış; ancak Birleşik Krallık aracılığıyla gerçekleşen bu yardımlara Londra tarafından el konulmuş ve gözden çıkartılan askeri ürünler Türkiye'ye sevk edilmiştir.[548]

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na fiilen katılmamış olsa da savaşın tehdit ettiği ülkelerden biri olmuş ve bu durum da ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir.[549]

---

[544] William Hale, *Turkish Foreign Policy Since 1774*, 3. baskı, Routledge, 2013, s. 61.
[545] Barış Ertem, "Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 11, Bahar 2010, s. 256.
[546] Gös. Yer.
[547] Barış Ertem, "Türkiye - ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 21, 2009, s. 378.
[548] Serhat Güvenç, "ABD Askeri Yardımı ve Türk Ordusunun Dönüşümü: 1942-1960", *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, Derleyenler: İsmet Akça, Evren Balta Paker, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 260.
[549] Refii Şükrü Suvla, "Türkiye ve Marshall Planı (1)", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt: 10, Sayı: 1-4, 1949, s. 158.

Ayrıca bu savaşın etkisi sadece ekonomik olmamış, güvenliğine de bir risk oluşturmuştur. Şöyle ki, İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye için fiilen bitmesi, 1952 yılında NATO'ya katılması şeklinde yorumlanmıştır.[550]

İkinci Dünya Savaşı boyunca Birleşik Krallık'ın tuttuğu tüm altın ve dolar rezervini bitirmesi, 1947 Mart sonrasında Türkiye ile Yunanistan'a yapılan yardımlarını keseceğini ABD'ye bildirmesine yol almıştır.[551] Böylece dönemin ABD Devlet Başkanı Harry Truman, soyadıyla anılan doktrini (Yunan-Türk Yardım Programı) hazırlamış ve yaşama geçirmiştir. Doktrinin sağladığı destek, Türkiye açısından kısa vadeli bir kurtuluş aracı olarak algılanmış ve SSCB tehdidi karşısında önemli görülmüştür.[552] Bazı yardımların ABD tarafından denetlenerek uygulanacak olması ise Türkiye açısından istenmeyen bir durum olmuştur.[553] 1948'de uygulamaya alınan Marshall Planı'da[554] Türkiye'nin yararlandığı dış desteklerden biri olmuştur. Askeri yardım barındırmayan ve ekonomilerin canlandırılmasını amaçlayan bu yardım programı[555], Türkiye'yi Avrupa'nın hammadde pazarı durumuna sokmuştur.[556] Şu noktada vurgulamak gerekir ki, aynı süreçte SSCB'de Doğu Bloğu ülkeleriyle yakınlaşma önlemleri almış ve ticaret anlaşmaları yapmıştır.[557]

1950'de başlayıp üç yıl süren Kore Savaşı ise Türkiye açısından bir başka öneme sahip olmuştur. Batı bloğunda yer edinmek isteyen Türkiye, BM Güvenlik Konseyi'nin çağrısı sonrası 4500 askerini Kore Savaşı'na göndermiş ve bu durum, 1952'de NATO'ya katılmasına katkı sağlamıştır.[558] Türkiye, 1949'da kurulan

---

[550] Fahir H. Armaoğlu, "İkinci Dünya Harbinde Türkiye", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 2, 1958, s. 179.
[551] Mahmut Akkor, "II. Dünya Savaşı'nın Sonu ve Truman Doktrini'nin Ortaya Çıkışı", *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, Güz 2017, s. 5.
[552] Levent Kalyon, "Truman Doktrini Üzerine Bir Analiz", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 11, 2010, s. 14.
[553] Coşkun Topal, "Soğuk Savaşın İlk Yıllarında Türkiye - ABD İlişkilerinde Ekonomik Yardımların Etkisi", *KTÜ SBE Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 6, 2013, s. 117.
[554] Athanase J. Sbarounis, "Marshall Planı ve Karşılıklı Güvenlik Programı Ekonomisi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 12, Sayı: 3-4, 1951, s. 76.
[555] Erhan Çağrı, "Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 51, Sayı: 1, 1996, s. 278.
[556] Yusuf Çınar, "Modernleşme ve Bağımlılık Teorisi Ekseninde Marshall Yardımı ve Türkiye", Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 16, Sayı: 2, 2018, s. 338.
[557] Türkkaya Ataöv, "Marshall Planından NATO'nun Kuruluşuna Kadar "Soğuk Harb"", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 3, 1968, s. 281.
[558] Derviş Fikret Ünal, *a.g.e.,* ss. 95-96.

NATO'ya,1952'de ekonomik, siyasal ve askeri gerekçelerle katılmıştır.[559] Böylelikle Soğuk Savaş süresince bulunacağı tarafı ortaya koymuş; ancak ilerleyen süreçte bu tutumunu yer yer terk etmiştir

1964'te gerçekleşen Kıbrıs Harekâtı, Truman Doktrini ile sunulan desteğin koşulsuz olmadığını gösteren bir kanıt olmuştur.[560] Ayrıca savaş artığı olan malzemelerin yardım olarak verilmesi, bunların bakımı için bütçeye ek bir yük bindirmiş ve yedek parçanın ithal edilmek zorunda kalınışı, Türk ordusunu dışa bağımlı kılmıştır.[561]

2.3.1.2. İkili İlişkiler

İkili ilişkilerin başlangıcında Türkiye, Soğuk Savaş'ta SSCB ile değil, Batı bloğuyla birlikte yer almıştır. Bunda etkili olansa, kendi ulusal güvenliğini sağlama ve kısa vadeli de olsa yardımlardan yararlanabilme arayışıdır.

Birleşik Krallık Filistin Mandası, Osmanlı'nın ardından 1920'de kurulmuştur. Bölgede, Filistin'de yaşayan Araplarla bağımsız devlet kurmak isteyen Yahudiler arasında altı ay civarında süren ve 14 Mayıs 1948'de İsrail'in bağımsızlığını duyurmasıyla biten bir iç savaş yaşanmıştır.[562] İsrail'in kurulmasıyla birlikte, Mısır, Ürdün, Suriye ve Lübnan savaş başlatmış, aylar süren savaşın sonunda BM'nin uygun gördüğü sınırlardan daha fazlasını İsrail almıştır.[563] 1948'de yaşanan Arap – İsrail Savaşı'nda tarafsız kalan Türkiye, İsrail'i 28 Mart 1949'da de facto olarak tanımıştır.[564] Türkiye'nin Mayıs 1948'de kurulan İsrail'i Mart 1949'da tanıması "bekle – gör politikası" olarak açıklanmıştır.[565]

1948'deki uluslararası savaşa, beş Arap ülkesi doğrudan taraf olmuş, savaşı kazanan taraf ise İsrail olmuştur.[566] İç savaşın İsrail'in kurulmasıyla bitmesi

---

[559] Oral Sander, *Siyasi Tarih: 1918…*, ss. 265-267.
[560] Mahmut Akkor, *a.g.m.*, s. 11.
[561] Levent Kalyon, *a.g.m.*, s. 19.
[562] John J. Mearsheimer, "Kissing…", s. 25.
[563] Oral Sander, *Siyasi Tarih: 1918…*, s. 300.
[564] Türel Yılmaz, *a.g.e.*, s. 6.
[565] Veli Sırım, "Türkiye - Orta Doğu Ülkeleri Arasındaki İlişkilerde Filistin Meselesinin Yeri", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, 2019, s. 358.
[566] John J. Mearsheimer, "Kissing…", ss. 25-26.

sonrasında patlak veren ve savaşın ikinci aşaması olarak görünen 1948 Arap – İsrail Savaşı'yla ilgili çalışmaların bazılarında Arap ülkeleri içinde Irak'a yer verilmemiştir. Bunun nedeni olarak görece çok az ve sınırlı bir destek vermiş olması düşünülmüştür. Ayrıca savaşın Araplar tarafından kazanılamamasının nedenleri arasında her birinin kendi siyasal çıkarına odaklanması, sayıca az olmaları, koordinasyon eksiklikleri gösterilmiş ve Yahudiler için bu savaşın ölüm – kalım ya da var olma mücadelesi olduğu belirtilmiştir.[567]

Türkiye'nin İsrail'i tanıma sürecinde NATO'ya girişinin kolaylaşacağını düşünmesi etkin olmuş[568] ve kısa süre içinde, Türkiye ile İsrail arasındaki ilk diplomatik ilişki 4 Temmuz 1950'de imzalanan Ticaret ve Ödeme Antlaşmaları ile sağlanmıştır.[569] Aynı yıllarda Türkiye, İsrail'e Arap ülkeleri boykot uygularken tarım ürünleri ve hammadde sağlamış, 1952'de ikili ilişkiler büyükelçilik düzeyine çıkartılmıştır.[570] 1949 ile 1956 arasında İsrail'in dış ilişkilerindeki odak noktası Asya'ya dönmüş ve Ortadoğu'nun çevre ülkeleriyle (Türkiye ile İran) ilişki kurmuştur.[571]

1950'li yıllarda Türkiye ile Irak arasında güvenlik konulu ve bir pakt amaçlı ilişkilerin sürdürülmesi, İsrail'de Türkiye'nin Arap – İsrail sorununa dönük politikalarının değişebileceği gerekçesiyle endişeyle karşılanmıştır.[572] Hâlbuki iki kutuplu sistemde tarafsız bir dış politikanın olanaksız olduğunu düşünen Türkiye, NATO üyeliğini dış politikasının birincil önceliği haline getirmiş, bunu başardığında da bölgesel güvenlik ittifaklarının kurulmasını gündemine almıştır.[573] Aynı yıllarda İsrail, ABD ile SSCB arasındaki rekabette tarafsız kalmış, ancak Soğuk Savaş tüm

---

[567] William L. Cleveland, *a.g.e.*, ss. 296-297.
[568] Gencer Özcan, *Türkiye İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi*, TESEV, 2005, s. 16.
[569] Türel Yılmaz, *a.g.e.*, s. 9.
[570] Derviş Fikret Ünal, *a.g.e.*, s. 101.
[571] Benyamin Neuberger, "Israel's Relations with the Third World (1948–2008)", Working Paper No: 5, 2009, the S. Daniel Abraham Center, https://www.tau.ac.il/humanities/abraham/publications/israel.pdf, (22.12.2018), s. 16.
[572] Türel Yılmaz, *a.g.e.*, s. 11.
[573] Mehmet Fahri Danış, "Türk Dış Politikasında Karar Alıcıların Orta Doğu Algısı: 1957-1958 Krizleri", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, 2018, s. 102.

Ortadoğu'ya yayılıp Sovyetler çoğu Arap devletine askeri destek vermeye başlayınca, ABD yanlısı bir tutum izlemiştir.[574]

1956'da Süveyş Kanalı'yla ilgili ortaya çıkan sorunun yeni bir Arap – İsrail savaşına yol açması karşısında Türkiye'nin tutumu, bölgedeki istikrarsızlığın Mısır kaynaklı olması yönünde şekillenmiş, İsrail'deki büyükelçisini geri çekerek ilişkileri maslahatgüzar seviyesine düşürmüştür.[575] 1956 Kasım'da büyükelçisini geri çeken Türkiye'ye tepki olarak, İsrail ise Türkiye'deki büyükelçisini izleyen ay geri çekmiştir.[576] Diğer yandan Türk büyükelçi, İsrail Dışişleri Bakanlığı'na giderek bu durumun bir taktik politikası olduğunu ifade etmiştir.[577] 1956'daki bu savaşta Fransa ile Birleşik Krallık, Mısır'a saldırıda bulunmuş, savaşın ardından askerlerini çekmiş, İsrail ile Gazze Şeridi ve Akabe Körfezi'yle ilgili olarak, 1967'deki savaşa zemin hazırlayan taleplerde bulunmuştur.[578] Bu savaşın bölgedeki belki en önemli sonucu, 1881'den bu yana Mısır üstünde etkin olan Birleşik Krallık'ın bu etkisini kaybetmesi ve Süveyş Kanalı'nın tam anlamıyla Mısır'a geçmesi şeklinde yorumlanmıştır.[579] Ayrıca bir diğer ayrıntı ise, Süveyş Krizi ile birlikte bölgedeki etkinlikleri görece azalan Fransa ve Birleşik Krallık'a karşın dönemin ABD Başkanı Dwight D. Eisenhower bölgeye askeri müdahalede bulunmayı meşrulaştırmıştır.[580] Bu durumun günümüze dek uzadığı ve günümüz askeri ve siyasi ilişkilerindeki belirleyicilerden biri olduğu kabul edilebilir.

1956 Süveyş Krizi sonrası, 1957'de Türkiye ile Suriye karşı karşıya gelmiştir. Suriye'nin Türk sınırını alışık olunandan daha yoğun şekilde silahlandırması, ABD'nin askeri bir operasyon yapamayacağını ancak Türkiye'ye silah desteği sağlayacağını bildirmesi üzerine Türkiye, Suriye sınırındaki birliklerini

---

[574] William L. Cleveland, *a.g.e.*, s. 392.
[575] Türel Yılmaz, *a.g.e.*, ss. 13-15.
[576] Derviş Fikret Ünal, *a.g.e.*, s. 106.
[577] Gencer Özcan, "Türkiye İsrail Yakınlaşmasında İlk Onyılın Ardından", *Beş Deniz Havzasında Türkiye,* Derleyenler: Mustafa Aydın ve Çağrı Erhan, Siyasal Kitabevi, Ankara 2006, s. 325.
[578] Oral Sander, *Siyasi Tarih: 1918…*, ss. 303-304.
[579] Oral Sander, *Siyasi Tarih: 1918…*, s. 304.
[580] Mehmet Fahri Danış, *a.g.m.*, s. 103.

güçlendirmeye başlamıştır.[581] 1958'de iki ülke arasında Çevre Paktı imzalanmıştır. Sekiz yıl yürürlükte kalan bu anlaşma uyarınca İsrail'den Türkiye'ye tarım alanında yardımlar sağlanmış, askeri görüşmeler yapılmıştır.[582]

Bu yıllarda iki ülke arasındaki ilişkiler sekteye uğramış olsa da, stratejik işbirliğinin geliştiği, İran'la beraber Arap milliyetçiliğine ve Sovyet etkisine dönük resmî olmayan bir işbirliğine girişildiği tespit edilmiştir.[583] Her ne kadar İsrail ikili görüşmeleri kamuoyuna sunma isteğinde olsa da, Araplar'ın olası tepkisinden ötürü Türkiye'nin isteğiyle görüşmeler gizli tutulmuştur.[584] Özellikle istihbarat alanında iki ülkenin işbirliğine girişmesi ve olası tepkilerden çekinildiğinden uçak arızası gerekçe gösterilerek içinde dönemin İsrail başbakanı, dışişleri bakanı gibi üst düzey isimleri bulunduran uçağın Ankara'ya inişi ve dönemin başbakanı Adnan Menderes ile görüşülmesi bu noktada önemli bir örnek olmuştur.[585] 1955 yılında yaşanan 6-7 Eylül Olayları sırasında Türkiye'de 20,000'i aşkın Yahudi yaşadığı ifade edilmiş ve bu olaylar sonrasında bir kısmı Türkiye'den göç etmek zorunda kalmıştır.[586] İnsani anlamdaysa 1958'de Irak'ta yaşanan katliamdan kaçan Yahudiler Türkiye tarafından kabul edilmiş ve İsrail'e geçişleri sağlanmıştır.[587]

2.3.2. 1960 - 1975 Yılları Arası Politik ve Ekonomik İlişkiler

27 Mayıs 1960 tarihinde Türkiye'de ordu yönetime el koymuştur. Bundan birkaç hafta önce, 1 Mayıs'ta Adana'dan kalkan ABD uçağının SSCB hava sahasında Ruslar tarafından düşürülmesi[588] U-2 Uçak Krizi, Soğuk Savaşın bu yıllarının da çalkantılı olacağının sinyalini vermiştir. 1960'lı yılların ortasından itibaren Türkiye'nin dış politikasındaki değişim süreci ise şöyle ifade edilmiştir:

---

[581] Latif Pınar, *Neorealist Kuram Çerçevesinde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası (2002 – 2012)*, (Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Doktora Tezi), Edirne 2014, ss. 130-131.
[582] Umut Uzer, "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Bunalım", *Ortadoğu Etütleri*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2011 Ocak, s. 143.
[583] Türel Yılmaz, *a.g.e.,* s. 21.
[584] Gencer Özcan, *a.g.e,* s. 21.
[585] Türel Yılmaz, *a.g.e.,* s. 22.
[586] Derviş Fikret Ünal, *a.g.e.,* s. 105.
[587] Türel Yılmaz, *a.g.e.,* s. 62.
[588] Nurettin Gülmez - Bülent Tahancı, "Soğuk Savaş Dönemi Çekişmelerinden Bir Örnek: U-2 Uçak Krizi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 28, Bahar 2014, s. 232.

> "(…) *ekonomik sorunlarına çözüm bulabilmek, değişen uluslararası ortama uyum sağlayabilmek ve Kıbrıs konusunda gereksinim duyduğu diplomatik desteği bulabilmek*"[589]

1964'te, Kıbrıslı Türklere dönük saldırılar karşısında dönemin başbakanı İsmet İnönü'nün beklediği desteği alamaması, diplomatik girişimlerinde bir sonuç vermemesi, adaya bir harekâtı gerekli kılmıştır.[590] ABD ise, dönemin devlet başkanı olan Lyndon B. Johnson'un imzasıyla bir mektup (Johnson Mektubu) göndermiş ve Türkiye'yi harekâta kalkışmaması yönünde ağır şekilde uyarmıştır. 5 Haziran 1964 tarihli bu mektup sonrası Türkiye'nin ABD ile olan ilişkileri olumsuz yönde etkilenmiştir.[591] Bir diğer ifadeyle Ankara, ABD ile müttefik olmanın dış politikasındaki her soruna bir çözüm olmayacağını anlamıştır.[592] Türkiye ise, Arap ve Müslüman ülkelerin desteğini arama durumunda kaldığı için, Filistin konusuna yönelmiş ve 1967 ile 1973 yıllarında gerçekleşen savaşlarda ABD'nin İsrail'e yardım etmesini önlemek için İncirlik Üssü'nü kullanmasına izin vermemiştir.[593]

2.3.2.1. 1967 Altı Gün Savaşı

1967'de gerçekleşen Altı Gün Savaşı, Suriye'de egemen olan Baas Partisi'nin Mısır'ı yetersiz görmesi üstüne Mısır'ın Tiran Boğazı'nı İsrail gemilerine kapatması, BM Güvenlik Konseyi'nin ortak bir karar alamaması ve İsrail'in sayıca Arap ordularının üstün olduğu gerekçesiyle sürpriz bir saldırı yaparak düşmanı etkisiz kılma fikriyle yaşanmıştır.[594] Haziran'da yaşanan savaştan birkaç ay önce de aslında şiddetli çarpışmalar olmuş ve ilk kez taraflar arasında savaş uçakları da kullanılmaya başlanmıştır.[595]

---

[589] Gencer Özcan, *a.g.e,* s. 23.
[590] Ahmet Gülen, "İnönü Hükümetleri'nin Kıbrıs Politikası (1961-1965)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 50, Güz 2012, ss. 408-409.
[591] Muzaffer Ercan Yılmaz, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk - Rus İlişkileri", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 13, 2010, s. 28.
[592] Jacob Abadi, "Israel and Turkey: From Covert to Overt Relations", *The Journal of Conflict Studies*, Cilt: 12, Sayı: 2, 1995, s. 110.
[593] Umut Uzer, *a.g.m.,* s. 144.
[594] Oral Sander, *Siyasi Tarih: 1918…*, ss. 535-536.
[595] Abdullah Torun, "Altı Gün Savaşı: Sebepleri ve Sonuçları Açısından Ortadoğu'da Bir Dönüm Noktası", *Akademik Orta Doğu*, Cilt: 6, Sayı: 1, 2011, s. 111.

Altı gün içinde Ürdün Irmağı'nın batısında kalan Filistin manda yönetimiyle beraber Mısır'dan Sina Yarımadası İsrail tarafından ele geçirilmiştir.[596] Ayrıca Suriye egemenliğinde olan Golan Tepeleri başta olmak üzere İsrail açısından savunması daha kolay bir sınıra ulaşılmış, Arap ülkelerinin geneli ABD'yle olan ilişkilerini kesmiş ve SSCB savaşa taraf olan Arap ülkelerine büyük oranda askeri destek sunmuştur.[597] Altı gün içinde üç devleti yenen İsrail için bu savaş bir zafer, Arap dünyası için ise utanç olarak tarif edilmiştir; çünkü mağlup tarafların kaybettikleri çok sayıdaki askeri araç gereç dışında, ekonomik ve stratejik değeri yüksek olan toprak parçaları da İsrail eline geçirilmiştir.[598] Ayrıca İsrail'in elde ettiği bu zafer uzun vadede ve psikolojik olarak bir sorun da oluşturmuştur. Şöyle ki Batı Şeria, Gazze Şeridi ve Golan Tepeleri'nin bu savaşla birlikte İsrail'in denetimine geçmesi, onu işgalci bir konuma taşımış, yönetimi altına bir milyon civarı Filistinli Arap girmiştir.[599] Savaşın ardından Türkiye'nin duruma yaklaşımı uluslararası siyasette İsrail'in savaş öncesindeki sınırlarına çekilmesi yönünde gelişmiş; ancak bu önerdiği eski sınırlar içinde de güvenle yaşayabilmesini savunmuştur.[600]

1969 yılında İslamiyet için önem barındıran ve kutsal kabul edilen Mescit-i Aksa'nın yakılmasını takiben, Türkiye, İslam Konferansı Örgütü'ne katılma kararı almıştır.[601] 1970 yılı, Araplar arasındaki veya bir başka ifadeyle egemenlik mücadelesindeki rekabetin ortaya çıktığı bir olaya tanıklık etmiştir. Kara Eylül olarak bilinen, Ürdün güçlerinin sivil ya da silahlı ayrımı yapmaksızın ülkedeki Filistinli mültecilerin kamplarına yaptığı harekât on gün sürmüştür ve bunun temelinde yatan ülkedeki silahlı grupların Ürdün'ün egemenliğini görmezden gelip kendilerince karar almaları olmuş, dört sivil uçağın kaçırılıp patlatılması tehdidi olayları başlatmıştır.[602]

---

[596] Bernard Lewis, *Ortadoğu: İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi*, Çeviren: Selen Y. Kölay, Arkadaş, Ankara 2005, s. 425.
[597] Oral Sander, *Siyasi Tarih: 1918…*, ss. 536-537.
[598] William L. Cleveland, *a.g.e.*, ss. 376-377.
[599] William L. Cleveland, *a.g.e.*, ss. 383-384.
[600] Gencer Özcan, *a.g.e*, s. 26-27.
[601] Damla Aras, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları", *Beş Deniz Havzasında Türkiye,* Derleyenler: Mustafa Aydın ve Çağrı Erhan, Siyasal Kitabevi, Ankara 2006, s. 290
[602] William L. Cleveland, *a.g.e.*, s. 401.

12 Mart 1971'de Türkiye'de askeri bir müdahale yaşanmış ve 1971-73 yıllarında ara rejim süreci yaşanmıştır.[603] Bu müdahaleden kısa bir süre sonra, İsrail'in İstanbul Başkonsolosu Efraim Elrom, 17 Mayıs 1971'de THKP-C (Türkiye Halk Kurtuluş Partisi Cephesi) tarafından kaçırılmış ve altı gün sonra bir dairede ölü olarak bulunmuştur.[604] Filistinliler ile Türkiye'ye dönük birer tehdit kabul edilen terör örgütlerinin üyeleri arasındaki yakınlaşma sıklıkla İsrail tarafından Türkiye'ye anımsatılmış ve bu durum ikili işbirliklerine zemin hazırlamıştır.[605] İsrail'in istihbarat teşkilatı olan MOSSAD (İstihbarat ve Özel Operasyonlar Enstitüsü), Lübnan ve İspanya'da bulunan Filistin kamplarında eğitim gören bu örgütler hakkında çalışmalar yapmıştır.[606]

2.3.2.2. 1973 Yom Kippur Savaşı

1973'teki Yom Kippur Savaşı (Ekim Savaşı) Araplar açısından diplomatik yollarla geri alınamayan topraklara tekrar sahip olma arayışı sonucu Mısır ve Suriye'nin sürpriz saldırısıyla başlamış, ilk haftanın ardından İsrail kaybettiği yerleri almıştır.[607] Yom Kippur Savaşı İsrail'in kaybedebileceği bir savaş olarak, İsrail'in güvenlik algılarıyla tehdit değerlendirmelerini etkilemiş[608] ve İsrail açısından bir dönüm noktası olmuştur. Öte yandan Türkiye, 1974'te gerçekleştirdiği Kıbrıs Barış Harekâtı'nda Araplar'dan sınırlı bir destek görmüş ve beklediği desteği bulamamıştır.[609]

2.3.2.3. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı

Türkiye, 1960'lı yıllarda Kıbrıs'a müdahale etmek istemiş, dönemin ABD Devlet Başkanı Lyndon B. Johnson tarafından kaleme alınan ve Johnson Mektubu olarak bilinen uyarı sonucu 1959'da Zürih'te imzalanan Garanti Antlaşması'yla

---

[603] Barış Ertem, "12 Mart 1971 Askerî Müdahalesi Sonrası Ara Rejim ve Türkiye Siyasetine Etkileri (1971-1974)", *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 14, Nisan 2018, s. 671.
[604] Türel Yılmaz, *a.g.e.,* s. 25.
[605] Gencer Özcan, *a.g.e,* s. 29.
[606] Türel Yılmaz, *a.g.e.,* s. 25.
[607] Oral Sander, *Siyasi Tarih: 1918…*, s. 538.
[608] Zafer Balpınar, *İsrail: Güvenlik Politikasında Süreklilik ve Değişim (1948 – 2008)*, Açılım Kitap, İstanbul 2012, s. 104.
[609] Damla Aras, *a.g.m.,* s. 291.

doğan hakkını[610] gerçekleştirememiştir. Ada'da önce İngilizlere dönük gerçekleşen ayaklanma ve saldırılar, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla Türklere yönelmiş ve Türkiye de garantörlük hakkını kullanarak 20 Temmuz 1974'te Ada'ya müdahale etme durumunda kalmıştır. Asıl harekât ise 14 Ağustos'ta gerçekleşmiş ve ardından (o dönem yaşanan haşhaş ekiminin de etkisiyle) Türkiye'ye bazı yaptırımlar uygulanmıştır. 1978'de son bulana dek ABD, Türkiye'ye silah ambargosu uygulamıştır ve ayrıca bu kararında ABD'de bulunan Rum lobisinin etkisi olduğu belirtilmiştir.[611] Ayrıca İslam ülkeleri genelinde de Türkiye'ye destek olunmadığı anlaşılmıştır. Diğer yandan Libya'dan askeri donanım ve araç gereç yönünde destek alındığına ilişkin söylentiler olsa da, bu bilginin doğruluğu (desteğin olup olmadığı, ABD ambargosuna karşın silah satışının yapılıp yapılmadığı veya hibe) tespit edilememiştir.

1973 Yom Kippur Savaşı ve ardından 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı hem bölgesel, hem de uluslararası siyaseti etkilemiştir. Petrol UPE açısından en baskın sonuç olmuş, ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı ambargo ve Araplar'ın Türkiye'ye destek vermeyişi ise, Türkiye açısından önemli birer ders özelliği taşımıştır.

2.3.3. 1975 - 1992 Yılları Arası Politik ve Ekonomik İlişkiler

1978'de imzalanan Camp David Sözleşmesi uyarınca ABD'nin girişimleriyle Mısır ve İsrail arasında 1979'da bir barış anlaşması imzalanmış; ancak özellikle Arap ülkeleriyle Doğu Bloğunun üyelerince olumsuz karşılanmıştır.[612] Sonrasındaki gelişmeler ışığında anlaşılmıştır ki bu sözleşme ve barış anlaşması, İsrail ile Mısır arasındaki sorunu çözmüş olsa da, bölgede çok taraflı bir olumlu ya da olumsuz katkısı olmamıştır. 1979'da Ankara'daki Mısır Büyükelçiliği'ne Filistinli bir grubun baskın yapması sonrasında FKÖ'nün (Filistin Kurtuluş Örgütü) desteğiyle sorun

---

[610] Konu edilen antlaşmanın ikinci maddesinin ilk paragrafı şöyledir: "*Yunanistan, İngiltere ve Türkiye, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin 1'nci maddede belirtilen taahhütlerini kaydederek, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını, ülke bütünlüğünü, güvenliğini ve anayasanın temel maddeleri ile oluşan durumu (state of affairs) tanırlar ve garanti ederler.*" T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Garanti Antlaşması (Zürich, 11 Şubat 1959)*, http://www.mfa.gov.tr/garanti-antlasmasi-_zurich_11-subat-1959_.tr.mfa (06.03.2018)

[611] Oğuz Çelikkol, "Lobiler ve ABD Dış Politikası", http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/oguz-celikkol/lobiler-ve-abd-dis-politikasi-40769989, (21.03.2018)

[612] Oral Sander, *Siyasi Tarih: 1918…*, ss. 544-545.

çözülmüştür.[613] Öncesinde, örgütün talebine uzak durulmasının nedenleri ise şöyle aktarılmıştır:

> "*FKÖ'nün kamplarını Türkiye'den kaçanlara açması, Yunanistan ve Güney Kıbrıs ile yakın ilişkiler içinde olması, Türkiye'nin Kıbrıs'tan çekilmesini öngören BM kararlarını desteklemesi*"[614]

1980'de İsrail'in Kudüs'ü başkent olarak duyurması karşısında Türkiye İsrail'i kınamış ve ardından buradaki başkonsolosluğunu kapatmıştır.[615] Aynı yıl diplomatik ilişkilerini ikinci kâtiplik düzeyine çekmiştir.[616]

1980 Eylül'de Türkiye'de yönetimin askeri darbe ile el değiştirmesi karşısında Türkiye'nin uluslararası alanda düştüğü yalnızlık, kendisini Arap dünyasına yakınlaştırmış ve böylelikle İsrail'den uzak durulmuştur.[617] Ayrıca İran'da yaşanan devrimin sonucu olarak ABD'nin Ortadoğu politikaları da belirleyici olarak gösterilmiştir.[618] Bu dönem, mesafeliden öte, soğuk olarak tanımlanmıştır.[619] Hatta İsrail'in, Libya tarafından finanse edilen ve Filistin kamplarında eğitilen, genellikle Türk diplomatlarını hedef alan ASALA (Gizli Ermenistan Kurtuluş Örgütü) Terör Örgütü konusunda Türkiye'ye getirdiği yardım önerisi kabul edilmemiştir.[620] Dönemin cumhurbaşkanı olan Kenan Evren, Arap devletlerine gerçekleştirdiği seyahatlerde bölgenin istikrarsızlığından İsrail'i sorumlu tutmuştur.[621] Yalnız, belirtmek gerekir ki, 1970'li yılların sonunda SSCB'nin Afganistan'ı işgali ve İran'da yaşanan devrimin, Türkiye ile İsrail ilişkilerinin iyileşmesinde etkin olduğu görüşü[622] de tespit edilmiştir.

---

[613] Gencer Özcan, *a.g.e,* s. 34.
[614] Gös. Yer.
[615] M. Hakan Yavuz, "İkicilik (Duality): Türk-Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu (1947-1994)", *Türk Dış Politikasının Analizi,* Derleyen: Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul 1994, s. 249.
[616] Türel Yılmaz, *a.g.e.,* s. 18.
[617] Türel Yılmaz, *a.g.e.,* s. 25.
[618] Gencer Özcan, *a.g.e.,* s. 36.
[619] Muzaffer Ercan Yılmaz, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye - İsrail İlişkileri", *Akademik Orta Doğu*, Cilt: 4, Sayı: 2, 2010, s. 51.
[620] Türel Yılmaz, *a.g.e.,* s. 25.
[621] Ayça Eminoğlu, "Tarihsel Süreçte Türkiye İsrail İlişkilerinin Değişen Yapısı", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 15, 2016, s. 93.
[622] Derviş Fikret Ünal, *a.g.e.,* s. 122.

1982'de İsrail, Lübnan topraklarına girmiştir. Lübnan'ın bir kenti olan Zahle'ye yakın konuşlanan Ermeni terör örgütlerinin kamplarına girileceğini duyurarak, Türkiye'yi de operasyona davet etmiş ve üst düzey bazı teröristler öldürülmüştür.[623] Buradaki FKÖ kamplarını hedef alan harekât sonucu Lübnan'ın güneyi 2000 yılına dek İsrail, kuzeyiyse Suriye denetimine geçmiştir.[624] ASALA ve Ermeni konusuna ilişkin bir başka görüşü ise Mim Kemal Öke paylaşmıştır. 1982 tarihli köşe yazısının sonuç kısmında şu görüşe yer vermiştir:

> "*Kudüs'teki Ermeni ruhban okulunda Türk düşmanlığıma ders müfredatlarına kadar sokulduğu, öğrencilerin ise serbestçe Ermenistan gösterileri yaptığı, Taşnak ve Hınçak örgütlerinin burada da üstlendiği bilinen gerçekler arasındadır. Bütün bunlara karşın, İsrail'in Ermeni teröristlerin FKÖ ile işbirliğini açığa çıkartmaktaki gayretkeşliği bellidir. Bazı gözlemcilere bakılırsa, İsrail, yaratılmak istenen Ermeni sorununu Arap-Türk yakınlaşmasını engelleyecek bir etken olarak görmektedir.*"[625]

1983'te başbakanlık görevine seçilen Turgut Özal, İsrail ile Filistin arasında denge politikası izlemeye başlamıştır.[626] 1985'te, dönemin Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu, İsrail uçaklarının Tunus'ta bulunan FKÖ kamplarını bombaladığını öğrenince, öncesinde kabul ettiği İsrailli muhatabıyla olan toplantıyı BM'de geri çevirmiştir.[627] İsrail ve Filistin ya da İsrail ve Arap ilişkilerine karşın, farklı gelişmeler yine de Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerin iyileşmesine doğrudan veya dolaylı olarak katkı sağlamıştır. 1986'da İstanbul'da bir sinagoga saldırı düzenlenmesi, ASALA ile Filistinli örgütlerin işbirliği, FKÖ'nün Güney Kıbrıs'ta etkinliğini sürdürmesi, Türk istihbarat ve güvenlik birimlerinin İsrail'le yakınlaşması konusunda etkin olmuştur.[628]

1987 ile 1993 yılları arasında İntifada ve 2000 ile 2005 yılları arasında İkinci İntifada gerçekleşmiştir. 9 Aralık 1987'de Gazze'de İsrail ordusuna ait bir aracın

---

[623] Türel Yılmaz, *a.g.e.*, ss. 26-27.
[624] Özge Özkoç, "Kronik: Lübnan Savaşı Üzerine", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 61, Sayı: 3, 2006, s. 310.
[625] Mim Kemal Öke, "İsrail ve Ermeni Terörü", *Milliyet*, 4 Eylül 1982, s. 2.
[626] Türel Yılmaz, *a.g.e.*, s. 29.
[627] Türel Yılmaz, *a.g.e.*, s. 31.
[628] Gencer Özcan, *a.g.e.*, ss. 42-43

yaptığı kaza sonucu dört Filistinlinin ölmesi ve daha fazlasının yaralanması sonucu protesto düzenlenmiş ve İsrail askeri ateş edip göstericilerin bazısını öldürünce tüm Gazze'de ayaklanma başlamıştır.[629] Ayaklanmanın uluslararası ilişkilerdeki İsrail görünümünü olumsuz etkileyebilecek olması, ekonomik ve askeri yöntemlerle denetim altına alınamaması, maliyetin yüksek olması, sivil direnişin bastırılması konusunda İsrail güçlerinin deneyimsiz oluşu, tek yol olarak siyasi adımları göstermiştir.[630] 1988'de Ürdün'ün Batı Şeria üstündeki yetkilerini bıraktığını açıklaması ve Filistin Kurtuluş Örgütü'nün 1967 tarihli 242 sayılı BM Güvenlik Konseyi Kararı'nı[631] tanıması sürece yeni bir sayfa açmıştır.[632] İlk intifadanın hem İsrail, hem de Filistin açısından bir diğer önemi ise, yeni bir aktörün ortaya çıkması olmuştur. Aynı süreçte, Filistinli Müslüman Kardeşler, HAMAS (İslami Direniş Hareketi) ismiyle ortaya çıkmış ve daha ılımlı olan Fetih Hareketi'nden (El-Fetih)[633] ayrışmıştır.[634]

1990 Ağustos'ta başlayıp ertesi yıl Mart'a dek devam eden Körfez Savaşı'nda ABD'nin Irak'la ilgili tutumu, ülkenin kuzeyini[635] havadan koruma kararlılığı, Filistin'le karşılaştırıldığında farklılık göstermiş ve Araplar tarafından bu çelişki fark edilmiş, sürecin sonunda Madrid'de bir barış konferansı düzenleneceği ABD tarafından duyurulmuştur.[636] Bu savaşın nedenleri arasında uluslararası ekonomik düzenin sağlanması ve ABD çıkarları olsa da, ayrıca İsrail'in dönemin Irak yönetiminden korunması da bir gerekçe olarak sunulmuştur.[637] Ayrıca dönemin

---

[629] William L. Cleveland, *a.g.e.*, s. 521.
[630] Peter Mansfield, *a.g.e.*, s. 444.
[631] Bu karar İsrail'in 1967'de yaşanan Altı Gün Savaşı ile ele geçirdiği topraklardan çekilmesini, devletlerin toprak bütünlüğüne saygı duyulmasını ve mülteci sorununa adil bir çözüm bulunmasını içermektedir. (BM Enformasyon Merkezi, *Üçüncü Bölüm: Filistin Meselesi ve Birleşmiş Milletler*, http://www.unicankara.org.tr/filistin/3.html, (24.01.2018))
[632] Peter Mansfield, *a.g.e.*, s. 445.
[633] Tam adı Filistin Ulusal Kurtuluş Hareketi olan El-Fetih bir siyasi parti olup 1959'da kurulmuştur. 1964'te kurulan Filistin Kurtuluş Örgütü'yle kimi zaman aynı anlamda kullanılmıştır. Aslında FKÖ'nün içinde farklı örgütler bulunmaktadır ve El-Fetih bunlardan birisidir.
[634] Sami Zariç, "Filistin'in Özgürlük Mücadelesinde Hareket'ül Mukavemet-ul İslamiyye (İslami Direniş Hareketi-HAMAS)", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 84, Aralık 2018, s.289.
[635] Kürtler için 36ncı paralelin kuzeyi ve Şiiler için 32nci paralelin güneyi dışında Irak ordusu diğer alanda havada ve karada serbest bırakılmıştır.
[636] Peter Mansfield, *a.g.e.*, ss. 489-490.
[637] Oktay Caferoğlu, "Küresel Ekonomik Sistem ve ABD'nin Orta Doğu Politikası: 1991 ve 2003 Irak Müdahalesi", *V. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi Bildiriler Kitabı II*, Derleyenler: Ümit Güneş, Eyüp Sami Yavaş, İstanbul, 2016, s. 121.

cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nda Mihver Devletleri'ne son anda savaş ilan etmesinde geçerli olan gerekçelerle, Irak'taki koşulları da bildiği için, ABD'nin yanında yer alacağına dönük bir anekdot bulunmuştur.[638] Ek olarak İsrail ile diplomatik yakınlaşmada bu süreçte sağlanmış ve genel olarak ekonominin çıkarlarına dönük eyleme geçildiği ifade edilmiştir.[639]

30 Ekim 1991'de gerçekleşen konferans, İsrail'in asker bulundurduğu Suriye, Lübnan, Ürdün ve Filistin'den askerlerini çekmesi yönünde masaya oturduğu önemli bir gelişme olmuştur.[640] Ayrıca bu konferans, ABD ile SSCB'nin birlikte başkanlık ettiği ve konunun ilk kez uluslararası boyutta ele alındığı bir barış girişimi özelliğini taşımıştır.[641] Türkiye açısındansa hem İsrail, hem de Filistin'le büyükelçilik düzeyinde diplomatik ilişkilerin başlayabilmesine zemin hazırlamıştır. Arap dünyasının Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığın sorunları ve Kıbrıs konusunda duyarsız kalmasına karşın Türkiye, İsrail ve Arap dünyası arasında denge politikası izlemeyi sürdürmüş ve Aralık 1991'de uzun süredir ikinci kâtiplik düzeyinde gerçekleşen temsilini büyükelçiliğe yükseltmiştir.[642] Ayrıca kapatılan Kudüs başkonsolosluğu tekrar açılmış ve Filistin ile de büyükelçilik düzeyinde diplomatik ilişkilerini sürdürmeye başlamıştır.[643]

2.3.4. 1992 - 2002 Yılları Arası Politik ve Ekonomik İlişkiler

1991 Madrid sonrasında 1993'te Oslo'da da İsrail ve Filistin arasındaki ilişkilerin barışçıl şekilde tekrar düzenlenmesine dönük bir dizi toplantı gerçekleştirilmiştir. İlk anlaşmada karşılıklı tanınma üstüne gelişmeler yaşanmış ve ardından Oslo I şeklinde anılan Filistin Özerkliği Üzerine İlkeler Deklarasyonu ile barışa giden sürecin önemli bir adımı atılmıştır.[644] 1994'te Yaser Arafat Gazze'ye dönüp başbakan seçilmiş, takip eden yıllarda Batı Şeria'nın yaklaşık yarısı ve Gazze

---

[638] Bernard Lewis, *Tarih Notları…,* s. 369.
[639] Alexander Murinson, *Turkey's Entente with Israel and Azerbaijan in the Post - Cold War Era: State Identity, Transnational Networks and Security in Fluctuating Zones of Influence, 1992 - 1995*, (University of London, School of Oriental and African Studies, Doktora Tezi), 2008, s. 98.
[640] Peter Mansfield, *a.g.e.*, s. 491.
[641] BM Enformasyon Merkezi, *Beşinci Bölüm: İntifada ve Barışa Doğru Yeni Adımlar, 1987 – 2003*, http://www.unicankara.org.tr/filistin/5.html, (12.02.2018)
[642] Türel Yılmaz, *a.g.e.*, ss. 36-37.
[643] Türel Yılmaz, *a.g.e.*, s. 37.
[644] William L. Cleveland, *a.g.e.*, s. 551.

Şeridi'nin tümü denetimi altına alınmıştır.[645] 1994'te ayrıca Ürdün'le de bir barış yapılmıştır.[646] Bu dönem ikili ilişkilerin olumlu yönde seyrettiği bir süreç olmuş; ancak Kasım 1995'te dönemin İsrail Başbakanı İshak Rabin'in aşırı sağcı bir İsrailli tarafından öldürülmesi sonraki dönemi olumsuz etkilemiştir.[647] Bölgedeki gelişmeler, aslında bu suikast olayına dek olumlu yönde gelişmiş ve Türkiye için de benzer bir durum gelişmiştir.

Soğuk Savaş döneminde Türkiye, bir NATO üyesi olarak özellikle güvenlik politikalarında Batı yanlısı bir tutum sergilemiş; ancak Ege ve Kıbrıs'ta yaşanan gelişmeler sonucunda kendi güvenlik politikalarını da belirlemek durumunda kalmıştır.[648] Bu gelişmeyse Türkiye'yi denge politikası yürütmeye teşvik etmiştir. Her iki devlet için bir diğer gelişmeyse, bölgelerinde kendilerini tehdit altında hissetmeleri ve böylece yakınlaşmaları[649] olağan bir sonuç olmuştur.

1990'lı yıllar iki ülke arasındaki stratejik, politik ve ekonomik ilişkilerin büyük ivme kazandığı bir dönem olmuş ve karşılıklı ziyaretlerle yeni anlaşmalar bu dönem yoğunluk kazanmıştır.[650] 1992 Haziran'da iki ülke arasında Turizm Alanında İşbirliği Antlaşması imzalanmış ve izleyen dönemde İsrail'den Türkiye'ye turizm önemli derecede artmıştır.[651] Ayrıca vurgulamak gerekir ki, 1990'lı yılların başında başlayan ikili ilişkilerin iyileşme sürecinde Türkiye açısından belirleyici olarak sunulan gelişmelerden biri, Arap – İsrail barış görüşmeleri şeklinde ifade edilmiştir.[652] Öte yandan çeşitli nedenlerle iki kez ertelenen ve Kasım 1993'te

---

[645] Peter Mansfield, *a.g.e.*, s. 493.
[646] Bernard Lewis, *Tarih Notları…,* s. 241.
[647] BM Enformasyon Merkezi, *Beşinci Bölüm…*
[648] Kemal Kirişçi, "The Future of Turkish Policy Toward the Middle East", *Turkey in World Politics: An Emerging Multiregional Power*, Derleyenler: Barry Rubin, Kemal Kirişci, Lynne Rienner Publishers, 2001, s. 93.
[649] Muzaffer Ercan Yılmaz, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye – İsrail…", s. 53.
[650] Efraim Inbar, "The Strategic Glue in the Israeli - Turkish Alignment", *Turkey in World Politics: An Emerging Multiregional Power*, Derleyenler: Barry Rubin, Kemal Kirişci, Lynne Rienner Publishers, 2001, s. 115.
[651] Türel Yılmaz, *a.g.e.*, s. 89.
[652] İlhan Güllü - Miraç Yazıcı, "Describing Turkey - Israel Relationships with its Trade Dimension", *International Journal of Economics, Commerce and Management*, Cilt: 4, Sayı: 10, Ekim 2016, s. 106.

gerçekleşen dönemin dışişleri bakanı Hikmet Çetin'in İsrail ziyareti, ikili ilişkilerdeki Arap etkisinin kırıldığı şeklinde yorumlanmıştır.[653]

1994'e dek ikili ilişkilerde yaşanan yakınlaşma, diplomatik ve ekonomik alanda olmuş; ancak devamında siyasi ve askeri alanlarda da işbirliğine yanaşılmıştır.[654] 1994'te ilk kez başbakan düzeyinde (Tansu Çiller) İsrail'e ziyaret düzenlenmiş ve böylelikle ikili ilişkilerin yeni bir boyut kazandığı değerlendirilmiştir.[655] 1996'da iki ülke arasında Askeri Eğitim ve İşbirliği Antlaşması, Savunma Sanayii Antlaşması ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması imzalanmıştır.[656] Şubat 1996'da imzalanan ikili ilişkilerdeki ilk askeri işbirliği olan anlaşmayla İsrail Türkiye'nin Suriye, İran ve Irak'la olan sınırlarında güvenliğine yardım edeceğini taahhüt etmiş, karşılıklı olarak orduların etkileşime geçmesi, birbirlerinin hava sahalarında pilotlarının eğitim uçuşları yapabilmesi, özellikle terör konusunda istihbarat paylaşımının sağlanması gibi konularda anlaşmaya varılmıştır.[657]

1996'da imzalanıp aşamalı olarak belirli ürünlerde tarafların ihracatını kolaylaştıran ve 1997'de yürürlüğe giren "Türkiye Cumhuriyeti ile İsrail Devleti Arasında Serbest Ticaret Alanı Anlaşması"[658] sonraki yıllarda gerçekleşen dış ticarete bir temel olarak görünmüştür. Bu anlaşmayla en geç 2000 yılına dek bir serbest ticaret alanının kurulmasını öngörmüştür.[659] Yine 1996'da imzalanıp Türkiye'de 1998'de yayınlanıp yürürlüğe giren ve 1999'da uygulamaya konulan "Türkiye Cumhuriyeti ile İsrail Devleti Arasında Gelir Üzerinden Alınan Vergilerde Çifte Vergilendirmeyi Önleme ve Vergi Kaçakçılığına Engel Olma Anlaşması"[660] bir tür tamamlayıcı anlaşma olarak dikkat çekmiştir. İsrail'in sulama sistemleri ve tohum

---

[653] Gencer Özcan, *a.g.e,* s. 49.
[654] Muzaffer Ercan Yılmaz, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye – İsrail…", s. 55.
[655] Gencer Özcan, *a.g.e,* s. 50.
[656] Türel Yılmaz, *a.g.e.,* ss. 39-40.
[657] Sergey Minasian, "Israel, Turkey: Military - Political and Military - Technical Cooperation (Regional Security Problems)", *Central Asia and the Caucasus*, Cilt: 1, Sayı: 25, 2004, s. 63.
[658] "Karar Sayısı: 97/9566", *T. C. Resmi Gazete*, Sayı: 23053 (Mükerrer), 18 Temmuz 1997, s. 1.
[659] Türel Yılmaz, *a.g.e.,* s. 93.
[660] "Karar Sayısı: 98/11047", *T. C. Resmi Gazete*, Sayı: 23351, 24 Mayıs 1998, s.1

ıslahı gibi konularda sahip olduğu ileri teknoloji Türkiye açısından işbirliğini özendiren konulardan biri olmuş ve 1997'de çeşitli anlaşmalar imzalanmıştır.[661]

Her ne kadar öncesinde bu anlaşmalar eleştirilmiş olsa da, Refah Partisi ile Doğru Yol Partisi tarafından oluşturulan koalisyon hükûmeti döneminde, görüşmeleri önceden başlamış olan elliyi aşkın askeri uçağın iyileştirilmesine (geliştirilmesi) dönük anlaşma onaylanmıştır.[662] 1990'lı yıllar, öncesi dönemlere göre ilişkilerin en iyi olduğu dönem olarak betimlenebilir. Özellikle 1993'te dönemin dışişleri bakanı Hikmet Çetin'in İsrail ve dönemin cumhurbaşkanı Ezer Weizman'ın Türkiye ziyaretleri bulundukları görevler açısından ilkleri barındırmıştır.[663]

Bölge ülkelerinin tepkilerine karşın 1998'de ABD ile birlikte Doğu Akdeniz'de ortak bir tatbikat gerçekleştirilmiş ve buna karşılık olarak Rusya, Suriye ve Yunanistan'ın da bir başka tatbikat yapabileceği gündeme gelmiştir.[664] Bu tatbikat ikili yakınlaşmanın doruk noktası olarak betimlenmiş, ardından Ekonomik İşbirliği Anlaşması imzalanmış; ancak Abdullah Öcalan'dan ötürü Suriye ile yaşanan gerilim sırasında İsrail'in Suriye sınırındaki askeri birliklerinin sayısını azaltıp ortak bir tatbikattan çekilmesi ilişkilerde aşağı dönük bir kırılma yaşanmasına neden olmuştur.[665]

1999 yılında İsrail'de Arap ülkeleri ve İran'la barış görüşmelerini tekrar başlatacağını bildirerek İsrail dış politikasının değişeceği izlenimini veren Ehud Barak başbakan olmuş ve izleyen yıl Türkiye, ABD'nin de baskısıyla ihalesiz kararlaştırdığı tankların iyileştirilmesi işini askıya almıştır.[666] 1999'da hem Türkiye, hem de İsrail birbirleriyle olan iyi ilişkilerin İsrail ile Arap devletleri (Suriye özelinde) arasındaki ilişkilerden bağımsız olduğunu aktarmıştır.[667]

2000'de, İsrail ile Suriye arasındaki barış görüşmelerinde Fırat ve Dicle'nin sularının konu edilmemesi şartıyla, Türkiye ile İsrail arasında su hakkında

---

[661] Türel Yılmaz, *a.g.e.,* ss. 90-91.
[662] Türel Yılmaz, *a.g.e.,* ss. 40-41.
[663] M. Hakan Yavuz, *a.g.e.,* s.256
[664] Türel Yılmaz, *a.g.e.,* ss. 85-86.
[665] Muzaffer Ercan Yılmaz, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye – İsrail…", s. 57.
[666] Türel Yılmaz, *a.g.e.,* ss. 114-115.
[667] Gencer Özcan, *a.g.e,* s. 93.

görüşmeler de yapılmış, aynı yıl özel sektör eliyle içme suyu ihraç edilmiştir.[668] Su konusuyla ilgili ayrıntılar, ilgili başlıkta ayrıca verilmiştir. 2000'de İsrail'in Suriye olan görüşmeleri Golan Tepeleri'nden çekilmesi talebinden ötürü bir sonuca ulaşamamış; ancak İsrail ile Lübnan arasındaki görüşmeler olumlu sonuçlanmış ve İsrail, Lübnan'ın güneyinde konuşlu askerlerini geri çekmiştir.[669] Aynı yıl içinde ayrıca dönemin dışişleri bakanı olan İsmail Cem İsrail'i ziyaret etmiş, Filistin konusunda aşırı güç kullanımının sonlandırılması yönünde çağrıda bulunmuş ve barışın inşası yönünde dönemin cumhurbaşkanı olan Süleyman Demirel'le birlikte son derece aktif olmuştur.[670]

1987 ile 1993 arasında olan ilk İntifada sonrası, ikincisi 2000 ile 2005'te yaşanmıştır. İkinci İntifada Ariel Sharon ve beraberindeki güvenlik güçlerinin Harem-i Şerif'i ziyareti sonrasında patlak vermiş[671] ve yaşanan gelişmeler İsrail açısından savaşa yakın bir durum olarak kabul görmüştür.[672] İkinci İntifada'nın çıkış noktası olarak gerek İsrail denetimi altında bulunan Batı Şeria ve Gazze'ye Yahudi yerleşimciler için konutlar yapılması ve baskının artması, gerekse Yaser Arafat ve Filistin yönetiminin İsrail'le ilişkilerindeki başarısızlığı da gösterilmiştir.[673] Arafat'ın bir bodrumda mahsur bırakılıp yönetimin eksiltilmesi, HAMAS ve İslami Cihat gibi yapılanmaların mülteci kamplarındaki hareketliliğini hızlandırmıştır.[674] İntifada ismi verilen olaylar, özellikle Altı Gün Savaşı sonrası Filistin Kurtuluş Örgütü'nün öneminin ve yönteminin değişmesiyle oluşmuş, öncesindeki yabancı ülkelerdeki eylemler yerine bölgede direniş göstermeyi öncelikli kılmıştır.[675] Türkiye, Filistinli grupların intihar saldırılarına yanıt olarak nokta operasyonlar gerçekleştiren İsrail'i eleştirmiş ve uluslararası alanda Filistin yanlısı bir tutum sergilerken İsrail'le olan ilişkilerini de sürdürmeyi başarmıştır.[676]

---

[668] Türel Yılmaz, *a.g.e.,* ss. 104-108.
[669] Hürriyet, *1947'den Bu Yana İsrail Suriye İlişkileri*, http://www.hurriyet.com.tr/dunya/1947den-bu-yana-israil-suriye-iliskileri-175466, (15.04.2018)
[670] Türel Yılmaz, *a.g.e.,* ss. 138-139.
[671] Zafer Balpınar, *a.g.e.,* s. 310.
[672] Zafer Balpınar, *a.g.e.,* s. 312.
[673] William L. Cleveland, *a.g.e.,* s. 563.
[674] Peter Mansfield, *a.g.e.,* s. 508.
[675] Bernard Lewis, *Ortadoğu: İki Bin…,* s. 426.
[676] Gencer Özcan, *a.g.e,* s. 94.

2.3.5. 2002 - 2012 Yılları Arası Politik ve Ekonomik İlişkiler

2000'li yıllardaki İsrail ile ikili ilişkiler, önceki dönemlerde olduğu gibi farklı gelişmelerden etkilenmiştir. İç ve dış gelişmeler dışında, öncelikli olarak şu nedenler sıralanmıştır:

> "*Abdullah Öcalan'ın yakalanması ile PKK'nın etkisinin azalması, Suriye ile ilişkilerin düzelmesi, 1999 depremi ve Yunanistan'la ilişkilerin düzelmesi ve İran'da (...) devrim ihracı söyleminin yumuşaması…*"[677]

Koşulların bu yeni yüzyılda değişmesi, iki ülke arasındaki ilişkilerin görünümünü de etkilemiştir. Özellikle 2002'de yapılan genel seçimleri kazanan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti) dış politikada farklı seçeneklere yönelmesi, bu konuda belirleyici bir başka kaynak olmuştur. Yine bu dönemde, 1990'lı yıllardan farklı olarak, Türkiye açısından ikili ilişkileri belirleyici olarak sivil siyasal yönetimin daha etkin olduğu belirtilmiştir.[678] İkili ilişkilerin 1990'lı yıllara göre kötüleşmesinin nedenleri ayrıca şöyle açıklanmıştır:

> "(…) *uluslararası ve bölgesel sistemde değişiklikler (...) Türkiye'nin iç ve dış politikadaki ihtiyaçlarının ve tehdit algılamasının değişmesine paralel olarak Türkiye'nin (...) Tehdit algılamasından çıkar - merkezli politikaya geçiş...*"[679]

ABD'nin Irak'ı işgal sürecinin başladığı Mart 2003 sonrası, Nisan'da dönemin başbakan yardımcısı ve dışişleri bakanı olan Silvan Shalom Türkiye'yi ziyaret etmiştir.[680] Dönemin Irak yöneticisi Saddam Hüseyin'in İsrail tarafından bir tehdit olarak görünmesi, bir ay önce, 1 Mart Tezkeresi olarak bilinen tezkerenin az bir farkla kabul görmemesi birlikte göz önünde bulundurulduğunda, ikili ilişkilerde ABD ile Irak kadar, iç politik aktörlerinde belirleyici olduğu anlaşılmıştır. Savaş sonrası Kuzey Irak'taki PKK Terör Örgütü'nün varlığı ve ayrıca Türkiye'nin bu yeni

---

[677] Ali Balcı, "Türkiye'nin Dış Politikası ve İsrail: 1990'lar ve 2000'lere İlişkin Bir Karşılaştırma", *Ortadoğu Etütleri*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2011, s. 126.
[678] Ali Balcı, *a.g.m.,* s. 131.
[679] Serhat Erkmen, "1990'lardan Günümüze Türkiye - İsrail Stratejik İşbirliği", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 2, Sayı: 7, Güz 2005, s. 168.
[680] Derviş Fikret Ünal, *a.g.e.,* s. 188.

süreçte Suriye, İran, Sudan gibi devletlerle ilişkilerini iyileştirme arayışı, İsrail'le olan stratejik ilişkileri doğrudan olmasa da etkilemeye başlamıştır.[681]

Mayıs 2004'te Gazze'de bulunan bir mülteci kampında düzenlenen gösteriye İsrail'in tank ve helikopter kullanarak yanıt vermesi üstüne siviller ölmüş ve bu durum Türkiye'de yoğun olarak eleştirilmiştir.[682] Nisan 2005'te İsrail, Türkiye'nin BM Güvenlik Konseyi üyeliğini desteklediğini duyurmuş ve izleyen ay, dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan İsrail'i ziyaret etmiştir.[683] 2006 Temmuz'da, sekiz İsrailli askerin öldürülüp ikisinin de rehin alınması üzerine 33 gün süren 2006 Lübnan Savaşı (2006 İsrail – Hizbullah Savaşı) yaşanmış ve kesin bir sonuç alınamadan bitmiştir.[684]

2007, Türkiye'nin İsrail ile Filistin arasında bir uzlaştırıcı olabilmesi ya da tarafları yatıştırabilmesi adına önemli bir gelişmeye tanıklık etmiştir. Kasım 2007'de, aynı gün içinde dönemin hem İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres, hem de Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas TBMM'de genel kurula dönük barış konulu konuşmalar yapmıştır.[685]

2008 Ekim'de, İsrail'deki Beerşeba belediyesinin yapmış olduğu bir meydana Atatürk ismini vermesi ve altında Türkçe, İbranice, İngilizce olarak Atatürk'ün sözlerinin yer aldığı bir büst yerleştirmesi genel olarak olumsuz yönde değerlendirilen bu dönemde dikkat çekici bir ayrıntı olmuştur.[686] 2008 Aralık'ta ayrıca dönemin İsrail Başbakanı Ehud Olmert Türkiye'ye gelip Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'la ikili ilişkiler, Gazze, Filistin'le

---

[681] Banu Eligür, "Türk-İsrail İlişkilerindeki Kriz (Aralık 2008—Haziran 2011): Ortaklıktan Düşmanlığa", http://acikerisim.baskent.edu.tr/bitstream/handle/11727/1841/Turk_Dis_Politikasi_Acisindan_Bati_ile_iliskiler.pdf, (11.03.2018), ss. 1-2.
[682] Gencer Özcan, *a.g.e,* ss. 99-100.
[683] Derviş Fikret Ünal, *a.g.e.,* s. 194.
[684] BBC, *2006: Lebanon War*, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/7381389.stm, (07.03.2018)
[685] CNN Türk, *Peres ve Abbas'tan TBMM'de Barış Mesajı*, https://www.cnnturk.com/2007/turkiye/11/13/peres.ve.abbastan.tbmmde.baris.mesaji/404511.0/index.html, (15.04.2018)
[686] "Atatürk Square named in Israel", *Voice of Atatürk*, Kış 2009, s. 9.

barış süreci ve Suriye'yle olan barış sürecinde Türkiye'nin yardımı gibi konuları görüşmüştür.[687]

2008 – 2009 Gazze Savaşı (Dökme Kurşun Harekâtı), Gazze'den atılan el yapımı HAMAS füzelerine karşı meşru müdafaa gerekçesiyle 27 Aralık'ta başlamış ve 22 gün sürmüştür.[688] Mısır'ın ateşkes önerisinin iki tarafça kabulüyle son bulan savaşa tepki veren ülkelerden biri de Türkiye olmuş ve hem söylemlerle İsrail eleştirilmiş, hem BM kanalından, hem de bölge ülkeleriyle diplomasi kanalından savaşın durdurulmasına dönük adımlar atılmıştır.[689] Gazze'den atılan füzelerden sorumlu olanların cezalandırılması gerektiği; ancak İsrail'in orantısız bir güçle yanıt vererek uluslararası hukuka aykırı davrandığı tespit edilmiştir.[690] Ocak 2009'da Şimon Peres, Dünya Ekonomik Forumu'nda Dökme Kurşun Operasyonu'nu savunmuş ve aynı oturumda bulunan dönemin Türkiye Başbakanı Erdoğan buna tepki göstererek oturumu terk etmiştir.[691] Kamuoyuna Davos Krizi ya da "one minute" (bir dakika) şeklinde yansıyan bu olay, Türkiye'ye eğitim için gelen Iraklı bir grup öğrenci üstündeki araştırmaya göre Türkiye'nin bir güç odağı olması yönünde önemli bir gelişme olarak yorumlanmıştır.[692]

İki ülke arasındaki ilişkiler, 2010 yılının ilk ayında alçak koltuk krizinden etkilenmiş ve ardından 31 Mayıs 2010 tarihinde Gazze'ye giden altı gemiye İsrail güçlerince yapılan müdahale sonrası tümüyle bozulmuş ve her iki tarafın birbirlerine ilişkin söylemleri sertleşmiştir.[693] Alçak koltuk krizi, İsrail'in dışişleri bakan yardımcısının Türkiye'nin Tel Aviv büyükelçisini çağırıp gazetecilerin önünde daha alçak bir koltuğa oturtup masada Türk bayrağı olmamasına ve gülümsemediklerine

---

[687] BBC Türkçe, *Ehud Olmert Türkiye'den Ayrıldı*, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2008/12/081223_olmertturkey.shtml, (15.04.2018)
[688] Turgut Turhan, "Uluslararası İnsancıl Hukuk ve İsrail'in Gazze Harekatı", *İ. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 41, Ekim 2009, s. 162.
[689] Veysel Ayhan, "Orta Doğu Ülkelerinin Türk Dış Politikasına Bakışı: Gazze Savaşı Bağlamında Bir Analiz", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 17, 2008, ss. 33-34.
[690] Turgut Turhan, *a.g.m.*, s. 165.
[691] T. G. Fraser – A. Mango – R. McNamara, *a.g.e.*, s. 387.
[692] Salih Uçak, "Irak'ta Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenen Öğrencilerin Türkiye, Türkler ve Türkçe Algısı", *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Cilt: 12, Sayı: 14, Bahar 2017, s. 499.
[693] Sibel Turan – Armağan Örki, "Türkiye İsrail İlişkilerinde…", s. 20.

dikkat çekmesiyle gerçekleşmiş, Türkiye'nin başarılı tutumuyla İsrail özür dilemiş ve olay atlatılmıştır.[694]

Alçak koltuk krizinden kısa bir süre sonra ikili ilişkileri daha kötü şekilde etkileyecek bir başka gelişme yaşanmıştır: Mavi Marmara. Uygulama, Gazze'ye yardım götüren gemilerin önce Aşhot Limanı'na çekilip incelenmesi, sonra malzemelerin Gazze'ye sevk edilmesi şeklinde belirlenmiş ve öyle uygulanmıştır; ancak altı gemi limana gitmeyi kabul etmemiş ve Mavi Marmara olarak anılan olay gerçekleşmiştir.[695] Bu olay ilk kez Türk vatandaşlarının İsrail tarafından ateşli silahlarla öldürülmesi özelliğini taşıdığından ayrı bir önem barındırmış ve ikili ilişkilerde büyük rol oynamış Ehud Barak tarafından emredilmesi de dikkate değer bir ayrıntı olarak görülmüştür.[696]

Mavi Marmara olayının gelişimiyle ilgili "*bunun barışçı bir gösterinin ötesine geçmemesi konusunda kesin söz*" alındığı, durumun İsrail'e aktarıldığı ve ölümlerin yaşanmasıyla konu olan STK'nın değil, Türkiye'nin saygınlığının olumsuz etkilendiği aktarılmıştır.[697] Olay sonrası Türkiye'nin İsrail'den beklentileri İsrail'in Türkiye'den özür dilemesi, öldürülen dokuz vatandaşın ailelerine tazminat verilmesi ve Gazze'ye uygulanan ambargonun kaldırılması şeklinde belirtilmiştir.[698] Dönemin İsrail Savunma Bakanı Avigdor Liberman, Türkiye'den resmî bir özür dilenmeyeceği yönünde bir duruş sergilemiş ve bu tutumu Türkiye'nin tepkisini çekmiştir.[699] Haziran'da Türkiye konuyu BM Güvenlik Konseyi'ne taşımış olsa da resmî bir sonuç elde edilememiş, Ağustos'ta BM'de kurulan komisyonca hazırlanan rapordaysa İsrail'in aşırı ve gereksiz güç kullandığı, ölen sivillerin ailelerine tazminat ödenmesi gerektiği ve pişmanlık açıklaması yapması gerektiği vurgulanmıştır.[700] BM tarafından Temmuz 2011'de açıklanan Palmer Raporu, "*taraflar arası ilişkilerin*

---

[694] Ayça Eminoğlu, *a.g.m.,* s. 98.
[695] T. G. Fraser – A. Mango – R. McNamara, *a.g.e.,* s. 387.
[696] Gencer Özcan, "Aynalar Galerisi: Türkiye - İsrail İlişkilerinde Yansımalar, Yanılsamalar ve Gerçekler, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 2, Sayı: 18, Haziran 2010, s. 37.
[697] Mehmet Ali Birand, "Ankara, İsrail ile Kavgayı Söndürmek İstiyor", http://www.hurriyet.com.tr/ankara-israil-ile-kavgayi-sondurmek-istiyor-15734336, (09.04.2018)
[698] Eldar Hasanov, "Mavi Marmara Sonrası Türkiye İsrail İlişkileri", Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi ORMER Perspektif Serileri, No: 6, Kasım 2014, s. 1.
[699] Ilai Z. Saltzman, "Honor as Foreign Policy: The Case of Israel, Turkey, and the Mavi Marmara", *International Studies Review*, Cilt: 17, Sayı: 2, Haziran 2015, ss. 254-255.
[700] Ayça Eminoğlu, *a.g.m.,* s. 99.

diplomatik yollardan nasıl normale döndürülebileceğine"[701] dönük temenniler içermiştir. Ayrıca her ne kadar kendisini bir yargı organı olarak görmese de, tıpkı bir karar makamı şu tespitte bulunmuştur:

> "*Gazze ablukasının uluslararası hukuka uygun olduğu ve İsrail askeri kuvvetlerinin yardım konvoyuna müdahalesinin meşru müdafaa niteliğinde olduğu…*"[702]

BM Genel Sekreterliği'ne sunulmadan önce ABD'li bir gazeteye sızdırılan raporun ikili ilişkileri olumsuz yönde etkilediği de ayrıca aktarılmıştır.[703] İki ülke arasındaki ilişkilerde bir başka dolaylı gelişme ise 2011'de olmuştur. İsrail'in Ankara büyükelçisinin gönderildiği günün ertesinde, ABD tarafından NATO adına İran'a dönük kurulacak füze sistemine izin verilmiştir.[704] 2011'deki diğer gelişmeler ise hem Mavi Marmara, hem de İsrail – GKRY işbirliği temelinden doğmuştur. İsrail'in GKRY ile Kıbrıs Adası açıklarında başlatmayı düşündüğü doğalgaz sondaj çalışmalarına tepki verilmiş ve ayrıca dönemin dışişleri bakanı olan Ahmet Davutoğlu, diplomatik ilişkilerin seviyesinin düşürülmesi gibi bir dizi yaptırım uygulanacağını belirtmiştir.[705] 2012 Kasım'da İsrail tarafından Türkiye'nin eleştirdiği Bulut Sütunu Operasyonu gerçekleşmiş ve izleyen hafta Türkiye ile İsrail'in diplomatları İsviçre'de sonucu 2013'te ortaya çıkan bir dizi görüşmelere başlamıştır.[706]

2.3.6. 2013 – 2017 Yılları Arası Politik ve Ekonomik İlişkiler

2010'da yaşanan Mavi Marmara Krizi sonrası normalleşme sürecinin başlaması üç yılı bulmuştur. İlk adım 2013'te, dönemin İsrail Başbakanı Benjamin

---

[701] Yusuf Aksar, "Birleşmiş Milletler Palmer (Mavi Marmara) Raporu ve Uluslararası Hukuk", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 9, Sayı: 33, Bahar 2012, s. 37.
[702] Gös. Yer.
[703] Mehmet Şahin, "Türkiye-İsrail İlişkileri: Zoraki İttifak Çöktü", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 3, Sayı: 33, Eylül 2011, s. 25.
[704] Banu Eligür, *a.g.m.*, s. 18.
[705] Ayça Eminoğlu, *a.g.m.*, s. 100.
[706] Habertürk, *Dünden Bugüne Türkiye-İsrail İlişkileri*, http://www.haberturk.com/yazi-dizisi/haber/1262938-dunden-bugune-turkiye-israil-iliskileri, (15.04.2018)

Netanyahu'nun telefonla Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ı arayarak özür dilemesiyle atılmıştır.[707] Böylelikle ikili ilişkilerde normalleşme süreci başlamıştır.

2014 Mart'ta ilişkilerin normalleşme sürecine girdiği net şekilde anlaşılmış ve Türkiye'nin Gazze'de yaptırdığı hastaneye malzeme götürülmesine izin verilmiştir.[708] 2014 Temmuz'da İsrail'in gerçekleştirdiği 2014 İsrail – Gazze Çatışması (Koruyucu Hat Operasyonu) da olumsuz bir etkide bulunmuştur. 2000'i geçkin Filistinlinin yaşamını yitirdiği ve 51 gün süren çatışmalar, bir yılı geçkin süre sonunda İsrail içinde de çeşitli tartışmalara neden olmuştur.[709] Türkiye, TİKA vasıtasıyla bölgeye gıda ve ilaç yardımında bulunmuştur.[710]

2016 Mart'ta İstanbul'da DEAŞ (DAEŞ, IŞİD) tarafından bir saldırı eylemi gerçekleşmiştir. Eylem sonucu terörist dışında dört kişi yaşamını yitirmiş ve 12'si yabancı olmak üzere 37 kişi yaralanmıştır.[711] Terörist dışında yaşamını yitirenlerden biri İran ve üçü İsrail vatandaşıyken, yaralıların da bir kısmını İsrail dahil farklı devletlerin vatandaşları oluşturmuştur.[712] Olay sonrası Türkiye'ye gelen İsrailli dış işleri diplomatı, gösterilen işbirliğinden ötürü teşekkür edip politik hedefler için terörün bir araç olarak kullanılmasını eleştirmiş, iki devletin teröre karşı birlikte savaştığını ve bölgesel tehditleri paylaştığını ifade etmiştir.[713]

2016 Haziran'da ikili ilişkilerin normalleşme süreci tam anlamıyla başlamıştır. Roma ve Ankara'da düzenlenen basın toplantıları sonunda uzlaşı sağlandığı belirtilmiş, Benjamin Netanyahu bunun İsrail açısından stratejik bir öneme sahip olduğunu ve bölgedeki istikrarın devamı açısından önemli görüldüğünü

---

[707] Sibel Turan – Armağan Örki, "Türkiye İsrail İlişkilerinde…", s. 20.
[708] Eldar Hasanov, *a.g.m.*, s. 3.
[709] Sputnik Türkiye, *İsrail'in Gazze Raporu Yayınlandı: Netanyahu ve Ya'alon, Savaşı Önlemek İçin Adım Atmadı*, https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201703011027436263-israil-gazze-2014savas-netanyahu-yaalon/, (12.03.2018)
[710] Eldar Hasanov, *a.g.m.*, s. 5.
[711] Al Jazeera Türk, *2016'daki Bombalı Saldırılar*, http://www.aljazeera.com.tr/haber/2016daki-bombali-saldirilar, (16.04.2018)
[712] Elif Altın - Esra Can Sinav, "Turistlerin İçinde Kendisini Patlattı: 5 Ölü, 7'si Ağır 39 Yaralı", http://www.gazetevatan.com/turistlerin-icinde-kendisini-patlatti-5-olu-7-si-agir-39-yarali-926417-gundem/, (16.04.2018)
[713] Bahar Bakır, "İsrail'den Türkiye'ye Teşekkür", http://www.haberturk.com/gundem/haber/1213438-israilden-turkiyeye-tesekkur, (21.04.2018)

belirtmiştir.[714] 28 Haziran'da "Türkiye Cumhuriyeti ile İsrail Devleti Arasında Tazminata İlişkin Usul Anlaşması" onaylanarak işbirliğine bağlı kalınarak altı maddede uzlaşı sağlanmıştır.[715] Bu anlaşma, yakınlarını kaybeden ailelere İsrail tarafından 20 milyon ABD Doları ödeme yapılmasını, İsrail adına hareket edenler ile İsrail vatandaşlarının Mavi Marmara ile ilgili Türkiye'deki hukukî ve cezaî talebe ilişkin tümüyle muaf tutulacağını kabul etmiştir.[716]

15 Temmuz 2016 tarihinde Türkiye'de yönetimi ele geçirme üzere bir darbe kalkışması yaşanmıştır. FETÖ/PDY (Fetullahçı Terör Örgütü / Paralel Devlet Yapılanması) isimli terör örgütü mensubu kişilerin sızmış oldukları ordu, polis gücü, yargı ve medya gibi farklı ağlar üstünden gerçekleştirmeye kalktıkları girişim kısa süre içinde bastırılmış ve yabancı medyanın da yoğun ilgisini çekmiştir. İsrail de dahil olmak üzere birçok devlet Türk demokratik yaşamının devamı konusunda desteklerini bildirmiş, Türkiye'de dönemin hahambaşı olan İsak Haleva ve hem Türkiye'deki hem de İsrail'deki Türk Yahudileri darbe karşıtı tutum sergilemiştir.[717] Haziran'da başlayan normalleşme sürecinden kısa bir süre sonra yaşanan darbe kalkışmasının ardından, Netanyahu, Türkiye ile bir uzlaşı sürecini kabul etmiş olduklarını ve Türkiye'deki gelişmeden bağımsız olarak bu sürecin devam edeceğini tahmin ettiğini belirtmiştir.[718] Diğer yandan 15 Temmuz'da yaşananlarla ilgili olarak İsrail'in bu konuyla ilgisi olduğu yönünde bazı görüş ve yorumlar da tespit edilmiştir. Bunlardan biri basına şöyle yansımıştır:

> *"(...) Akıncı Hava Üssü'ndeki eylemlere ilişkin davada tanık olarak yazılı beyanda bulunan eski Hava Kuvvetleri Komutanlığı Personel Başkanı*

---

[714] Barak Ravid, "Israel and Turkey Officially Announce Rapprochement Deal, Ending Diplomatic Crisis", https://www.haaretz.com/israel-news/israel-and-turkey-officially-announce-rapprochement-deal-1.5401944, (19.03.2018)
[715] "Karar Sayısı: 2016/9145", *T. C. Resmi Gazete*, Sayı: 29826, 9 Eylül 2016, ss. 1-2.
[716] Gös. Yer.
[717] Cem Utkan, "Strength and Resilience of Turkish Demokracy", http://www.jpost.com/Opinion/Strength-and-resilience-of-Turkish-democracy-463060, (19.03.2018)
[718] Reuters, *Israel Expects Reconciliation with Turkey to Remain on Course*, https://www.reuters.com/article/us-turkey-security-israel/israel-expects-reconciliation-with-turkey-to-remain-on-course-idUSKCN0ZX0CP, (19.03.2018)

Tümgeneral Cevat Yazgılı, davanın bir numaralı sanığı Akın Öztürk'ün, gözaltında bulunduğu sırada, "İsrail bizi sattı" dediğini (...)"[719]

Basına yansıyan ve adlî süreçle ilişkili bir başka görüş ve sav bulunamamıştır. 15 Temmuz'un İsrail ile ilişkisine dönük yine kamuoyuna yansımış bir başka tez ise Türk dış politikasıyla ilgili olmuştur. Darbe kalkışmasının zamanını sorgulayan ve olasılıkları değerlendiren bir metinde, Türkiye'nin Rusya ve İsrail ile ilişkilerinde yeni bir sayfa açmasının ve normalleşme (veya iyileşme) sürecinin başlamasının terör örgütünü rahatsız etmiş olabileceği üstünde durulmuştur.[720] Şu noktada darbeye kalkışan terör örgütünün "*Amerikan menfaatleriyle bağdaştırılması, karşılıklı işbirliği ekseninin kurulması ve Gülen'in ABD'de*"[721] tutuluyor olması dikkate değer bir ayrıntı olarak görünmüştür. Terör örgütünün ilk sıradaki ismi olan kişinin Rusya'nın dengelediği ve İsrail'in en güçlü müttefiklerinden biri olan devlet tarafından korunuyor olması ilginç bulunmuştur.

Türkiye, Suriye'nin kuzeyinde kalan ve DEAŞ ile PKK (Suriye'deki kolu olan YPG) denetiminde bulunan topraklara müdahalede bulunmuştur. Operasyon, olası tehditlere dönük olarak değil, zaten bir tehdit oluşturan hedeflerin vurulmasına dönük hazırlanmış ve Ağustos'ta Fırat Kalkanı Operasyonu ismiyle başlamıştır.[722] Operasyonun başlamasını takip eden süreçte dünya kamuoyunda olduğu gibi İsrail'de de farklı görüşler oluşmuştur. Operasyonun İsrail'i birçok açıdan etkilediğini savunan, ABD'nin bölgedeki gücünü zayıflattığını ifade eden ve mevcut Şam yönetiminin elini güçlendirebileceğine işaret eden bir görüş tespit edilmiştir.[723] Operasyona dönük bu olumsuz görüşe karşın İsrail'in devlet olarak tavrı Türkiye'yi destekleme yönünde oluşmuştur. İsrail Büyükelçiliği Maslahatgüzarı Amira Oron,

---

[719] Tanju Özkaya - Zafer Fatih Beyaz, "'Akın Öztürk, 'İsrail Bizi Sattı' Dedi'", https://aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/akin-ozturk-israil-bizi-satti-dedi/910492, (19.03.2018)

[720] Murat Yetkin, "Kim Yaptı? Neden Şimdi? Ve Başka Sorular", http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/murat-yetkin/kim-yapti-neden-simdi-ve-baska-sorular-40151769, (19.03.2018)

[721] Süleyman Özmen, "BOP (Büyük Ortadoğu Projesi) Kapsamında Orta Doğu Üzerinde Uygulanan Planların Genel Bir Analizi", *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 10, Aralık 2017, s. 46.

[722] Sibel Turan – Örki, Armağan, "Türkiye'nin Terörle Mücadelede Yerinde Vurma Stratejisi*", III. IBANESS Kongreler Serisi*, Derleyenler: Dimitar Kirilov Dimitrov vd., Edirne, 2017, s. 1718.

[723] Herb Keinon, "Diplomacy: How Turkey's Advance into Syria Impacts Israel", http://www.jpost.com/Middle-East/Diplomacy-How-Turkeys-advance-into-Syria-impacts-Israel-466672, (18.03.2018)

Türkiye ile hemfikir olduklarını ve desteklediklerini, Suriye krizinin çözümü konusunda yararlı bir eylem olduğunu belirtmiştir.[724]

İsrail ile Türkiye'nin normalleşme sürecinin diplomasiye yansıyan en önemli sonucu, büyükelçi atamaları olmuştur:

> "*2016 Kasım'da Kemal Ökem ve Eitan Naeh, yaşanan olaylar sonrası büyükelçilerini geri çeken iki devlet tarafından tekrar büyükelçi olarak atanmıştır.*"[725]

2017 yılına iki devlette büyükelçilik düzeyinde ilişkiyle başlamıştır. Hem Türkiye'nin çok yönlü terörle mücadelesi, hem de Suriye'de yaşananlar ikili ilişkilerin olabildiğince üst düzeyde gerçekleşmesini gerekli kılmıştır.

2017'de ikili ilişkilerde işbirliğine dönük adımlar atılmıştır. Dönemin Kültür ve Turizm Bakanı Nabi Avcı, Şubat'ta, Mavi Marmara Olayı sonrası İsrail'e ilk bakan düzeyinde ziyareti gerçekleştirmiş, bir dizi etkinliğe katılmış ve İsrailli mevkidaşıyla görüşmüştür.[726] 2017'de en dikkat çekici gelişmeler doğalgaz konusu çevresinde gelişmiştir. İsrail'in Türkiye Büyükelçisi Eitan Naeh, Mart'ta, ticaret hacminin iki katına çıkabileceğini belirtmiş ve Kıbrıs sorununun çözülmesi durumunda kazan – kazan oluşabileceğini ve Türkiye'ye boru hattının bağlanabileceğini aktarmıştır.[727] Bölge ülkelerinin öncelikli tercihi Avrupa pazarı olmuştur. 2017 Nisan'da Türkiye'de bulunan bir İsrailli yetkili de Türkiye'ye boru hattıyla ihracatın İsrail için uygun olduğunu söylemiş ve İsrail gazının birkaç yıl içinde Türkiye'ye ulaşabileceğini belirtmiştir.[728] Öte yandan ise İtalya, Yunanistan, GKRY ve İsrail arasında Aralık 2017'de Kıbrıs Adası'nın güneyinden İtalya'ya uzanacak ve maliyeti altı milyar avroyu bulacak olan bir boru hattı projesi için imza

---

[724] Dilara Zengin - Ebru Şengül, "İsrail'den Türkiye'ye Cerablus Desteği", https://aa.com.tr/tr/dunya/israilden-turkiyeye-cerablus-destegi/635036, (18.03.2018)
[725] Sibel Turan – Armağan Örki, "Türkiye İsrail İlişkilerinde…", s. 22.
[726] Yıldız Aktaş, "Bakan Avcı, İsrail Turizm Bakanı Levin'le Görüştü", https://aa.com.tr/tr/turkiye/bakan-avci-israil-turizm-bakani-levinle-gorustu-/742884, (28.04.2018)
[727] Ece Göksedef, "İsrail'le Hedef 8 Milyar Dolar", http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/israille-hedef-8-milyar-dolar, (28.04.2018)
[728] Nuran Erkul - Ebru Şengül, "'İsrail Gazı 2 veya 3 Senede Türkiye'de Olabilir'", https://aa.com.tr/tr/ekonomi/israil-gazi-2-veya-3-senede-turkiyede-olabilir/806532, (28.04.2018)

atılmıştır.[729] Şimdilik göründüğü kadarıyla projeye ilişkin olumsuz bir gidişat tespit edilememiştir; ancak olası bir sıkıntı durumunda Türkiye'nin de içinde bulduğu bir başka seçeneğin gündeme gelmesi olasılıklar içindedir.

2017 Aralık'ta, 120 sandalyeli İsrail parlamentosunda (Knesset) 11 vekili bulunan Yeş Atid'in kurucusu ve genel başkanı olan Yair Lapid, anlaşıldığı kadarıyla İsrail muhalefeti içinde en sert Türkiye karşıtı söylemi gerçekleştirmiştir. Recep Tayyip Erdoğan'ın İsrail'in sivilleri vurması üzerine terörist devlet benzetmesine yanıt olarak 2016'da Türkiye'yle uzlaşı sağlamanın diplomatik bir hata olduğunu, bağımsız bir Kürt devletinin kurulması ve sözde Ermeni soykırımının tanınması gereğini söylemiştir.[730] 2017'nin son ayları, ilk birkaç ayın tersi yönde gelişmiştir. Bu yaşananları, ABD'nin Ocak 2017'de devlet başkanı seçilen Donald Trump'ın bölgeyle ilgili kararı da olumsuz yönde etkilemiştir. 1995'ten bugüne her ABD devlet başkanı büyükelçiliğin Tel Aviv'den Kudüs'e taşınmasını ertelemiş; ancak Aralık 2017'de Donald Trump, Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıdığını duyurmuştur.[731] Bu kararın duyurulması sonrasında Türkiye'nin ABD'den daha çok İsrail'e dönük söyleminde sertleşme yaşanmış; ancak ikili ilişkilerin bu konudan dolayı kopamayacağı da tahmin edilmiştir.[732]

---

[729] Michele Kambas, "Greece, Italy, Israel and Cyprus Back Natgas Pipeline to Europe", https://www.reuters.com/article/energy-mediterranean-natgas/greece-italy-israel-and-cyprus-back-natgas-pipeline-to-europe-idUSL8N1O537F, (24.03.2018)

[730] Marissa Newman - Raphael Ahren, "Reconciliation with Turkey was a Mistake, Lapid Says", https://www.timesofisrael.com/reconciliation-with-turkey-was-a-mistake-lapid-says/, (28.04.2018)

[731] BBC Türkçe, *ABD Başkanı Donald Trump, Kudüs'ü İsrail'in Başkenti Olarak Tanıdı*, http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42258773, (30.04.2018)

[732] Hüseyin Hayatsever, "'Türkiye-İsrail İlişkilerinde, Geçici Isınmadan Sonra Buz Devrine Geri Dönülüyor'", https://tr.sputniknews.com/turkiye/201712181031454923-turkiye-israil-iliskilerinde-gecici-isinmadan-sonra-buz-devrine-geri-donuyor/, (30.04.2018)

3. İKİLİ İLİŞKİLERİN BELİRLEYİCİLERİ VE KURAMSAL DEĞERLENDİRME

Önceki bölümde kronolojik olarak ele alınan olaylar ve gelişmelerde belirleyiciliği olan konular bu bölümde ele alınmış, "nasıl?" ve "neden?" sorularına yanıt aranmaya çalışılmıştır. Ayrıca realist UPE açısından değerlendirilmesi bu bölümde gerçekleştirilmiştir.

Soğuk Savaş döneminde her iki ülke de kendisini Ortadoğu coğrafyasının demokratik ve Batı kutbunda olan aktörleri olarak görmüş ve yakınlaşmaları bu doğrultudaki çıkarları gereği oluşmuştur.[733] Aslında çıkarları gereği ilişkilerini iyileştirmeleri ve işbirliğine yanaşmaları, özellikle 1990'lı yıllarda doruğa ulaşmış ve Türkiye açısından, farklı tiplerde ve farklı ideolojilerde kurulan her hükûmet ilişkileri olumlu yönde devam ettirmiştir. Zaman içinde "*güvenlik odaklı bir ilişki çok yönlü ve çeşitlenmiş bir işbirliği ilişkisine*"[734] dönmüş ve böylelikle yapısal realistlerin aktardığı şekilde sınırlı da olsa bir işbirliği doğası oluşturulmuştur.

Şüphesiz ilişkilerin bir takım belirleyicileri de olmuştur. Kimi zaman etkinliği artan bu konularda devletlerin uzlaştığı da ayrıştığı da tespit edilmiştir. Bu belirleyicilerin özelliklerini, zaman içindeki değişimlerini incelemek, realist UPE bağlamında yorumlayabilme amacıyla gerekli görülmüştür. Ele alınan olay ve durumlar belirlenirken, UPE disiplininin alan ve sınırlarına dikkat edilmiş ve ikili ilişkilerde varlığı kısa bir dönem bile olsa önemli görülen gelişmeler alt başlıklar şeklinde hazırlanmıştır.

3.1. Ortadoğu Devletleri, Bölgesel Olaylar ve Terör

Ortadoğu'da bölgesel bir hegemon devletin ya da başat gücün olmayışı sürdürülebilir bir barışın sağlanmamasındaki etkenlerden biri olmuştur. Böylece devletler birbirlerine kendi politikalarını dayatamamış ve onları kendi istekleri

[733] Derviş Fikret Ünal, *a.g.e.,* s. 250.
[734] Gencer Özcan, *a.g.e,* s. 125.

doğrultusunda ikna edememiştir.[735] Bölge devletlerinin dinsel, mezhepsel, etnik, ideolojik farklılıkları ile ulusal çıkarlarının birbirlerininkiyle çakışması, yıllarca aralarında gerilim ve kimi zaman çatışma ve savaş çıkmasına neden olmuştur. Tüm bu yaşananlar, bazıları arasında işbirliğini zorunlu kılmış ve tarihin farklı dönemlerinde paktlar, ittifaklar gözlenmiş, tümünün birbirleriyle olan ilişkilerini etkilemiştir. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri Soğuk Savaşın ilk yıllarında gözlenmiştir. Cezayir'deki gelişmelerin (Fransız sömürgeciliğine karşı hareketler) de etkisiyle uluslararası aktörlerin politikaların şu niteliği kazanmıştır:

> "*ABD ve İngiltere'nin Ortadoğu politikası, 1950'lerin ortasına gelindiğinde giderek Fransa ve İsrail'in çıkarlarıyla çelişir, hatta çatışır bir nitelik…*"[736]

Bu noktada SSCB ise bir başka denge noktası olmuş; ancak zamanla tüm işbirliklerinde değişimler yaşanagelmiştir. Hatta henüz İsrail kurulmadan önce de Türk dış politikasının bölgeye dönük oluşumunda Batı etkisi olmuştur. Bölgenin İngiltere ve Fransa gibi devletlerin koruması altında bulunuyor olmasından ötürü, Türkiye'nin bölgeye dönük politikaları etki altında kalmıştır.[737]

Birinci Dünya Savaşı'nın sonucunda 26 yıl Fransız egemenliğinde kalan Suriye, 1946'da bağımsızlığını kazanmış ve Türkiye'nin en uzun kara sınırı olan ülke olmuştur.[738] Suriye'nin Türkiye toprakları üstündeki beklentileri, Türkiye açısından ikili ilişkilerini etkileyen etmenlerden biri olmuştur. 1990'lı yıllarda başlayan İsrail ile Suriye arasındaki barış görüşmeleri, "İsrail ile barış yapmış bir Suriye dikkatini ve gücünü Türkiye'ye" yönlendirebilir gerekçesiyle Türkiye açısından kaygı verici bir gelişme olarak görünmüştür.[739] Bu dönemde Suriye'nin Türkiye ve İsrail ilişkilerine olan etkisi, Hatay ve Golan üstünden açıklanmış ve "düşmanımın düşmanı dostumdur" atasözüyle tasvir edilmiştir.[740] Suriye'nin Türkiye'nin Hatay ili üstündeki hedefleri ve PKK'ya ev sahipliği yapması, Türkiye'nin ulusal güvenliği

[735] Anoushiravan Ehteshami, *a.g.m.*, s. 35.
[736] Çınar Özen - Nuri Yeşilyurt, *a.g.m.*, s. 116.
[737] Veli Sırım, *a.g.m.*, s. 356
[738] Coşkun Topal, "Suriye İç Savaşı ve Uluslararası Düzen", *KTÜ SBE Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 9, 2015, s. 118.
[739] Türel Yılmaz, *a.g.e.*, s. 44.
[740] Efraim Inbar, *a.g.m.*, s. 116.

için birer risk ve tehdit oluşturduğundan bu süreç önem barındırmıştır. İsrail ile Türkiye'nin iyi ilişkiler geliştirmesi, Hafız Esad yönetimi altındaki Suriye'de iki güçlü devlet tarafından kuşatılmış olma hissini canlı tutmuş ve nihayetinde PKK'nın yöneticisi ülkeden çıkartılmıştır.[741] Hafız Esad döneminde Suriye'nin, İsrail'in bölgede güçlenmesini önleme isteği uzun dönemli bir strateji olmuş[742] ve ikili ilişkilerini uzun süre etkilemiştir. Realist UPE açısından Suriye, iki devletin ilişkilerinde uzun bir süre itici güç olmuş ve ulusal güvenlik alanında işbirliğinin sağlanmasını etkilemiştir.

1990'lı yıllarda çevre ülkelerden gelen güvenlik tehdidi, Türk yazınına "iki buçuk savaş stratejisi" olarak geçen bir kavramı da kazandırmıştır. "Barış istersen savaşa hazır ol" deyimiyle güçlendirilen bu stratejide, Yunanistan ve Suriye ile PKK'nın Türkiye'ye dönük etkinlik ve isteklerine dikkat çekilmiştir.[743] Bu süreçte, İsrail'in izlediği tampon bölge stratejisi Türkiye tarafından PKK için düşünülmüş ve bu konuda 1995'te İsrailli uzmanlar tarafından bilgi alınmıştır.[744] Anlaşılacağı üzere, bölgedeki devlet ve terör örgütlerinin Türkiye'ye dönük tehdidi karşısında, Türkiye, Batı bloğunun bir parçası olarak İsrail ile işbirliğine gitmiştir. Yine 1990'lı yıllarda ikili ilişkilerin iyileşmesinde etkin olan aktör ABD olmuş ve her ne kadar İsrail bunu gizleme gereği duymasa da, Türkiye'nin yaklaşımı bu doğrultuda oluşmamıştır.[745]

İsrail'in Irak'ta yaşayan Kürtlerle olan bağlantısının 1930'lu yıllara dek uzadığı belirtilmiş ve bunun nedenlerinden biri olarak vaat edilen topraklar üstünde kurulu olan, iki önemli düşman, Irak ile Suriye gösterilmiştir.[746] 1950'li yılların sonu ve 1960'lı yıllarda İsrail'in Iraklı Kürtlere Bağdat yönetimine karşı silah ve eğitim desteği sağladığı da ifade edilmiştir.[747]

---

[741] Türel Yılmaz, *a.g.e.,* s. 149.
[742] Özlem Tür, "Israel and the Syrian Crisis – Between Keeping the Status Quo and Demanding Change", *Ekonomi, İşletme, Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2015, s. 91.
[743] Şükrü Elekdağ, "İkibuçuk Savaş Stratejisi", *Milliyet*, 2 Aralık 1994, s. 20.
[744] Türel Yılmaz, *a.g.e.,* s. 81.
[745] Gencer Özcan, *a.g.e,* s. 63.
[746] İhsan Şerif Kaymaz, "Emperyalizmin "Kürt" Kartı", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt: 1, Sayı: 1, Kış 2007, s. 168.
[747] Serkan Yanal, "Yahudi ve Iraklı Kürt İlişkilerinin Tarihsel Analizi", *İsrailiyat*, Sayı: 2, 2018, s. 125.

Türkiye açısından PKK, dış ilişkilerinin ve güvenlik politikalarının belirleyicilerinden biri olmuştur. 1990'lı yıllarda Türkiye ve İsrail arasındaki yakınlaşma sürecinde, PKK birçok ölümlü saldırı gerçekleştirmiştir. 1994'te başlayıp dört yıl süren Kuzey Irak'taki iç savaşta güç edinen terör örgütü, ayrıca İran ile Suriye'den de destek bulmuş[748] ve hem Hatay, su sorunu gibi diğer etmenler, hem de İsrail'in de kendi gerekçelerinden ötürü Suriye ortak düşman olmuştur. Realist UPE açısından terör örgütlerinin aslında başka devlet veya devletler tarafından araç olarak kullanıldığı bu örnek üstünden okunmaya elverişlidir.

İkili ilişkilerdeki bir başka ayrışmaysa 2017 yılında Kuzey Irak'ta yapılan halk oylaması konusunda yaşanmıştır. Türkiye'nin bölgeyle ilgili politik yaklaşımlarından hem sivil yönetim, hem de ordu tarafından benimseneni, Kuzey Irak'ın bağımsızlığının Türkiye'yi de etkileyeceği ve bölgede PKK'nın varlığı ile şekillendirilmiştir.[749] Arap Baharı öncesinde Kuzey Irak'a 1500 Türk şirketin yatırım yaptığını belirten Yaşar Süngü ise, şu verileri paylaşmıştır:

> "*Türk müteahhitlerin yaptığı yatırımlar 30 milyar doları aştı (...) siyasi karışıklıkların ardından 300 Türk şirketi faaliyetlerine son verirken (...) Kuzey Irak'ın tüm ihtiyaçlarının yüzde 70'i Türkiye'den sağlanıyor (...)*"[750]

2017 Eylül'de bölgede yapılan ve "Kürdistan Bölgesi ve bölge idaresinin dışında kalan Kürdistanlı yörelerin bağımsız devlet olmasını istiyor musunuz?" sorusunun sorulduğu halk oylaması, Türkiye ile birlikte Irak ve İran için de olumsuz bir gelişme olmuştur. Suriye zaten bir iç savaşla meşgul olduğu için, onun tepkisi üst perdeden görülememiştir. Irak'ın doğrudan, diğer üç devletinse dolaylı olarak toprak bütünlüğünü tehdit eden bu durumun nedenlerinden biri derebeylik (feodalizm) düzeni olmuştur. Irak'la ilgili bir çalışmada, bölgenin genelinde görülen aşiretçiliğin toprak reformu gibi adımlar atılmasına karşın bitirilememesi, bireylerin aşiret kimliğinin (aidiyetinin) de bulunması ve bu aşiretlerin bazı kollarının diğer

---

[748] Gencer Özcan, *a.g.e,* s. 52.
[749] Serhat Erkmen, "İç Etkenler Açısından Türkiye'nin Kuzey Irak Politikasının Dönüşümü", *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 72, Kış 2015, s. 172.
[750] Yaşar Süngü, "Kuzey Irak Ekonomisinin Can Damarı Türk Şirketleri", https://www.yenisafak.com/yazarlar/yasarsungu/kuzey-irak-ekonomisinin-can-damari-turk-sirketleri-2040326, (09.03.2018)

devletlerde yaşadığı belirtilmiştir.[751] Diğer yandan bölgedeki Araplar'dan farklı bir devletin varlığını kendi güvenlik çıkarlarına uygun gören ve bunu destekleyen bazı İsrailli siyasilerin demeçleri kamuoyuna yansımıştır.

İsrail ile İran ilişkileri mevcut rejimler döneminde düşmanca şekillenmiştir. Şahlık dönemi boyunca, Batı ile iyi ilişkilerin devamı, İsrail'le olan sorunları geriye itmiştir.[752] Hatta 1960'lı yıllardan başlayarak İran, İsrail'in en önemli petrol tedarikçisi olmuştur.[753] 1979'daki devrim ise, ikilinin ilişkilerini neredeyse tümüyle kopartmıştır. Günümüzde İran'ı İsrail açısından en tehlikeli düşman olarak gösteren neden, nükleer silah almaya en yakın ülke olması olarak sunulmuştur.[754] İki ülkenin coğrafi olarak birbirine yakın, ideolojik olarak uzak olmaları bu konuda her ikisinin de kendince haklı paya sahip olduğunu göstermektedir. 1980'li yıllarda İran'ın başlatmış olduğu askeri kalkınma politikaları İsrail tarafından bir tehdit olarak görülmemiş olsa da, 1990'lı yılların ortalarında İsrail'in güvenlik politikalarında İran'ın yeri bir tehdit olarak oluşmuştur.[755] İkilinin ilişkilerine dönük bir başka tespit ise, aşırıcı Sünniliğin hem İran, hem de ABD tarafından benzer şekilde algılanmasından ötürü, İsrail için bir endişe kaynağı olarak gösterilmesi olmuştur.[756] Bununla, aşırıcılık konusunda aynı ya da benzer duyarlılık gösteren ABD ve İran'ın yakınlaşması açıklanmıştır. Bir başka ifadeyle, İsrail, ABD'nin İran'la, aşırıcılık konusunda işbirliği yapıp yapmayacağını kendi çıkarları gereği sorgulamıştır.

İran açısından İsrail'in güvenlik gündemine alınmasıysa, 2003'te Irak'ta Saddam Hüseyin'in etkisiz hâle getirilmesiyle olmuştur.[757] Öte yandan İran ile Türkiye'nin ilişkileri, öncellerinde de olduğu gibi inişli – çıkışlı bir yol çizmiş ve dönemin gereklerine göre şekillenmiştir. İsrail'i İran'ın düşmanı olarak tanımlayan

---

[751] Serhat Erkmen, "Irak'ta İşgal Sonrası Siyasal Yaşam ve 2010 Parlamento Seçimleri", *Ortadoğu Etütleri*, Cilt: 2, Sayı: 3, Temmuz 2010, s. 115.
[752] Haydar Oruç, "Stratejik Ortaklıktan Radikal Söyleme Evrilen İlişkiler Örneği: 1979 Sonrası İsrail - İran İlişkileri", *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 2, 2016, s. 4.
[753] Haydar Oruç, *a.g.m.,* s. 9.
[754] Walt, Stephen M. – Mearsheimer, John, *İsrail Lobisi ve ABD Dış Politikası,* Çeviren: Elif Ocak, Zodyak Kitap, İstanbul 2014, s. 69.
[755] Dalia Dassa Kaye - Alireza Nader - Parisa Roshan, *Israel and Iran: A Dangerous Rivalry*, RAND Corporation, 2011, s. 21.
[756] Erjada Progonati, "The Balkan Region as a New Target for the Iranian - Israeli Political Rivalry", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, 2017, s. 201.
[757] Dalia Dassa Kaye - Alireza Nader - Parisa Roshan, *a.g.e.,* s. 23.

Doster, Türkiye'yi ise rakibi olarak belirtip küresel ve bölgesel aktörlerle olan ilişkilerindeki farklılığa, jeopolitik, stratejik ve ekonomik rekabetin yaşandığına değinmiştir.[758] Ek olarak 1979 İran Devrimi ile toplumu Müslüman ve kendisi laik olan Türkiye ve devlet ideolojisi İslam üstüne şekillendirilen İran arasındaki rekabetin İran'ın zayıflatma ve Türkiye'nin savunma siyasetine yönelmesine neden olduğu da belirtilmiştir.[759] İran'ın PKK ile onun İran yapılanması ve/veya kolu olan PJAK ile anlaşması, Türkiye'ye geçişleri desteklemiş olması ya da görmezden gelmesi, Türkiye'yi zayıflatma yönündeki adımlardan en somutu olarak görülebilir. Diğer yandan İran'ın bu tutumu, adı geçen terör örgütünün İran'ın da toprak bütünlüğüne tehdit olmasından ötürü, son yıllarda zayıflamıştır. Buna ek, İran ekonomisinin zayıflaması, kendisinin de Türkiye gibi farklı mezhep ve etnik kökenleri barındıran ayrışık bir toplum yapısına sahip olması, bölgedeki karışıklıklara daha fazla odaklanması gibi gerekçeler de gösterilebilir.

Özellikle 1990'lı yıllarda devletler arasındaki ilişkilerde etkin olan bir başka unsursa Rusya olmuştur. Ermenistan, İran ve Rusya yakınlaşmasına tepki olarak Türkiye, Azerbaycan, İsrail ve Gürcistan yakınlaşması görülmüş ve Rusya'yı kendisi için risk kabul eden Özbekistan'da bu dörtlü yakınlaşmaya eklenmiştir.[760] Kuşkusuz bu dengelemede ABD'nin de varlığı olağandır. Ortadoğu'nun durumu, Kafkaslar ve Orta Asya ile Türkiye açısından önemi olan ve ileride ele alınacak Kıbrıs Adası dışında Balkanlar'da bu denklemde yer edinmiştir. Balkanlar, geniş açıda ABD, AB (veya bazı AB üyeleri) ve Rusya için önem barındıran ve ayrıca Türkiye, İsrail, İran, Suudi Arabistan gibi bölgedeki ya da bölgenin yakınındaki ülkeler için de dikkat çeken bir coğrafya olmuştur. Kısaca değinmek gerekirse Bulgaristan Türklerinin uğradığı asimilasyon ve şiddet Türkiye için ve ayrıca bölgedeki yeni kurulan devletler üstünde hegemon olabilme arayışı hem bölgedeki devletler, hem küresel güçler açısından politika hazırlarken dikkate değer görülen bir durum yaratmıştır. 2000'li yıllarda Türk dış politikasının belirleyicilerinden biri olan Ahmet Davutoğlu'nun stratejik derinlik yaklaşımı, Osmanlı'nın egemenliğini yitirmesiyle

[758] Barış Doster, "Bir Bölgesel Güç Olarak İran'ın Ortadoğu Politikası", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 4, Sayı: 44, Ağustos 2012, s. 49.
[759] H. Akın Ünver, "İslamcı Söylemde Değişen İran Algısı ve Türk - İran İlişkilerinin Geleceği", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 5, Sayı: 52, Nisan 2013, s. 64.
[760] Serhat Erkmen, "1990'lardan Günümüze Türkiye…", s. 163.

ortaya çıkan boşluğun çatışmalara neden olduğunu ve Türkiye tarafından bu boşluğun giderilebileceğini savunmuştur.[761]

İsrail'in Arap dünyasına güvenlik eksenli yaklaşımı 1950'li yıllarda David Ben-Gurion'un ismiyle de anılan Ben-Gurionizm ile şekillenmiş ve bu ilke doğrultusunda herhangi bir saldırıya maruz kalındığında bundan daha büyük, orantılı olmayan bir karşı saldırı yapılması fikri savunulmuştur.[762] Bu tutum, saldırgan realizmle de örtüşmektedir. Güvenlik konusunda taviz vermesi tarihi boyunca pek görülmemiş olan İsrail, Aralık 2010'da Tunus'ta başlayan ve Ortadoğu'nun geneline yayılan ve 2018 itibariyle devam eden Arap Baharı karşısında Türkiye'ye göre daha edilgen bir tutum almıştır. İsrail, ayaklanmaların özellikle ilk üç yılında gelişmeleri izlemekle yetinmiştir.[763]

Toplumlarının çoğu Müslüman olan ülkeler arasında kimi zaman mezhepsel sıkıntılar yaşanmıştır. Özellikle Sünni ve Şii mezhepçiliği bu açıdan güçlü bir örnektir. Diğer yandan İsrail'e karşı oluşan bölgesel muhalefet, iki mezhep arasındaki keskin kutuplaşmanın önünde de bir engel oluşturmuştur.[764] Bölgedeki Suudi – İran çekişmesi, hem bu iki ülkeyi, hem de diğer uluslararası aktörleri farklı adımlar atmaya itmiştir. Arap, Yahudi, Kürt üçgenindeki en dikkat çekici ayrıntılardan biriyse 1972'de başlayan Irak Kürt Ayaklanması ile gözlenmiştir. 1973'te başlayan Yom Kippur Savaşı'na Irak ordusu, ayaklanmayla ilgilendiği için katılamamış, Suriye ordusunun ise bir kısmı ülkenin kuzeydoğu bölümünde bulunduğundan yeterince etkin olamamıştır.[765] 2000'li yıllardan itibaren ise bölgedeki dengeler ve olayların seyri tekrar değişmeye başlamıştır. İsrail ile Filistin barış sürecinin tıkanması, Irak'taki savaş ve çatışma durumunun vekâlet savaşına dönüşmesi, radikal dinci örgütlerin bölgede zemin bulması gibi gelişmeler ve Arap

[761] Yasin Avcı, "Türk Dış Politikasının Stratejik Derinlik Revizyonunda Balkanlar", *BEÜ Akademik İzdüşüm*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2017, s. 111.
[762] William L. Cleveland, *a.g.e.*, s. 392.
[763] Özlem Tür, *a.g.m.*, s. 97.
[764] Burak Gümüş, *a.g.m.*, s. 79.
[765] İhsan Şerif Kaymaz, *a.g.m.*, s. 171.

Baharı'nın sonucunda bölgedeki güç dengesinin değişimi bu bağlamda dikkate değer gelişmeler olmuştur.[766]

1980'li yılların başında özellikle ASALA Terör Örgütü'ne dönük Türkiye'ye yardım ve destek önerilerinde bulunan İsrail'in, bu terör örgütünün zarar görmesinde payı olabileceği anlaşılmıştır. 1970'li yıllarda Arap devletlerinin yanında yer alan ancak Kıbrıs Barış Harekâtı'nda umduğunu bulamayan Türkiye için İsrail'in yakınlaşmasına olumlu yanıt vermekte kendi çıkarı için doğru görülmüştür. Diğer yandan ASALA'nın PKK'ya dönüştürülmüş olup öncekinden de acımasız yöntemlere başvurması, Türkiye'nin güvenlik çıkarları için İsrail'le işbirliğine yanaşmasının nedenlerinden biri olmuştur. PKK'nın başında bulunan kişinin yakalanarak Türkiye'ye getirilmesinde CIA dışında MOSSAD'ın da katkısı olduğu yönündeki tez[767] bu açıdan anlamlı bulunmuştur.

3.2. Kıbrıs

İkili ilişkilerin belirleyiciliği konusunda Kıbrıs Adası'nın iki etkisi önemli görülmüştür. Biri, bu başlıkta ele alınan siyasi ve askeri etkisi olup diğeri takip eden başlıkta aktarılmıştır.

1570'te Osmanlı topraklarına katılan Kıbrıs'ta Müslüman Türkler ile Ortodoks Rumlar 1821'e dek barış içinde yaşamıştır.[768] Mora Ayaklanması, Kıbrıs'ta yaşayan Rumlar açısından bir umut olmuş, Enosis fikri doğrultusunda eylemlere başlamalarını sağlamış, çeşitli önlemler alınmış; ancak 1830'da Yunanistan Osmanlı tarafından tanınınca Enosis fikirleri tekrar Ada'da filizlenmiştir.[769]

1878'de, Ada'nın yönetimi Ruslar'ın Osmanlı'dan aldığı toprakları geri vermesini takiben iade edileceği şartıyla Birleşik Krallık'a verilmiştir.[770] Ada'nın Birleşik Krallık yönetimine girmesiyle, üst seviyelerdeki Türk memurlarının yerini

---

[766] Serhat Erkmen, "Ortadoğu'da Kilitlenen Güç Mücadelesi ve Yeni Çatışma Olasılığı", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 5, Sayı: 52, Nisan 2013, s. 73.
[767] Gencer Özcan, *a.g.e,* s. 58.
[768] Dilek Yiğit Yüksel, "Kıbrıs Türk Milli Mücadelesi (1914-1958)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 18, 2009, s. 162.
[769] Turgay Bülent Göktürk, *Enosis'in Doğuşu ve Düşünceden Eyleme Geçişi – 1931 İsyanı*, Gazimağusa, 2009, ss. 7-9.
[770] Turgay Bülent Göktürk, *a.g.e.,* ss. 10-11.

Rumlar almıştır.[771] 1914'te I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı'nın Almanya'nın yanında yer alması gerekçesiyle Londra tek taraflı olarak Kıbrıs'ı egemenliği altına aldığını duyurmuş, ardından 1915'te de Ada'daki Osmanlı uyruklarını kendi uyruğuna geçtiğini bildirmiştir.[772]

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında, Türk Kurtuluş Savaşı'nı destekleyen Kıbrıs Türkleri ile uluslararası koşullar gereği ilişkiler ancak kültürel seviyede gerçekleşebilmiştir.[773] 1931'deki ayaklanmaya, Ada'daki köylerin ortalama %30'u katılmıştır.[774] Yunanistan desteğiyle gerçekleşen ayaklanmada Türkler ile Rumların birlikte hareket edebileceğinden çekinen sömürge yönetimi Türkiye'den getirilen ders kitaplarını Türk köylerinde okutmama gibi çeşitli önlemler almıştır.[775]

1960'ta iki toplumlu bir cumhuriyet kurulmuş ve Rumların Enosis, Türklerin Taksim fikirleri yasaklanmıştır.[776] 1963'te ortaya çıkan ve Akritas Planı olarak bilinen Türkleri ortadan kaldırıp Yunanistan'a bağlanmayı savunan plan sonucunda toplu kıyımlar, saldırılar ve cinayetler gerçekleşmiştir. Böylelikle Ada'da Türklere dönük saldırılar sürmüştür. NATO içinde müttefik olunan Yunanistan'ın olayları desteklemesi, desteği aranan ABD'nin ise tarafsızlık politikası izlemesiyle Yunanistan'ı ve Kıbrıslı Rumları cesaretlendirmesi Türkiye'nin dış politikasını etkilemiştir.[777]

Kıbrıs konusu kronolojik anlamda iki evreden oluşmuştur: İlki, 1960 sonrası dönemde Türkiye'nin Batı'dan göremediği destekle yüzünü Ortadoğu'ya dönmesi şeklinde tarif edilebilir. İkincisi ise Kıbrıs Barış Harekâtı sürecinde bu defa da Ortadoğu'dan göremediği destektir. 1965, uluslararası sistemdeki durum açısından bir dönüm noktası oluşturmuştur. 1965 Aralık'a kadar Kıbrıs konusu BM'de görüşülmüş; ancak Türkiye'nin istemediği herhangi bir sonuç ya da karar

---

[771] Dilek Yiğit Yüksel, *a.g.m.,* s. 163.
[772] Zafer Çakmak, "Kıbrıs'tan Anadolu'ya Türk Göçü (1878-1938)", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 36, 2008, ss. 206-207.
[773] Dilek Yiğit Yüksel, *a.g.m.,* s. 166.
[774] Turgay Bülent Göktürk, *a.g.e.,* s. 54.
[775] Dilek Yiğit Yüksel, *a.g.m.,* s. 167.
[776] Hasan Duran, "BM ve AB Çerçevesinde Kıbrıs Sorununa Güncel Bir Bakış", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Sayı: 21, 2008, s. 122.
[777] Veli Sırım, *a.g.m.,* s. 359.

çıkmamıştır.[778] 18 Aralık 1965'te oylamaya sunulan ve Türkiye'nin isteklerine uygun oy veren ülkeler sadece ABD, Pakistan, İran, Arnavutluk ve Libya olmuştur.[779]

Türkiye'nin Arap devletlerine dönük olumlu politikalarının aksine, Arap dünyasının Türkiye'nin Kıbrıs politikalarını desteklememe tutumu, Türkiye'yi 1980'li yıllardan itibaren yeni arayışlara itmiştir.[780] 2000'li yıllara gelindiğinde ve 2010 sonrası süreçte dengeler bölgede tekrar değişmiştir. İsrail'in Azerbaycan'la olumlu yönde gelişmiş ve Türkiye, İsrail'in Güney Kıbrıs ve Yunanistan'la olası bir stratejik ortaklık adımı gerekçesiyle Azerbaycan – İsrail ilişkilerine olumsuz bir tepki göstermemiştir.[781]

Kıbrıs konusunun Türkiye için üç önemli özelliği bulunmuştur: Birincisi, İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş'la birlikte yanında yer aldığı Batı'nın desteğini görmemiştir. İkincisi, sıklıkla desteklediği Arap veya Müslüman ülkeler (söylentiye göre Libya dışında) Türkiye'yi yalnız bırakmıştır. Türk ya da Müslüman kimliğini sıklıkla vurgulayan devletlerin tümü, ne 1975'te kurulan Kıbrıs Türk Federe Devleti'ni, ne de 1983'te duyurulan KKTC'nin bağımsızlığını tanımamıştır. Üçüncüsüyse, UPE disiplinin ortaya çıkmasında itici bir güç olan petrol ambargosu gibi, hem petrol, hem de silah konusunda kendi için farklı seçenekler bulması zorunlu olmuştur. Türk dış politikasında Kıbrıs konusunun gösterdiği bir başka manzara ise hem Batılı dostlarınca, hem de Ortadoğu'daki ortak değer ve tarihe sahip olduğu ülkelerce yalnız bırakılmış olmasıdır ve bu kendi ayakları üstünde durabilme arayışının belki en önemli göstergelerinden biri olmuştur. Realist UPE açısından düşünüldüğünde, Türkiye kendi ulusal güvenliği ve çıkarları için politika oluşturmaya çabalamış ve tezde ele alınan tüm dönemlerde bunun uğraşısını vermiştir. Hem enerji alanında, hem askeri anlamda kendi kendine yeterlilik

[778] Mehmet Gönlübol - A. Halûk Ülman, "Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı 1945 – 1965", *Ankara Üniversitesi SBF Dergis*i, Cilt: 21, Sayı: 1, 1966, s. 145.
[779] Gös. Yer.
[780] Türel Yılmaz, *a.g.e.,* s. 53.
[781] Murat Ülgül, "İsrail - Azerbaycan Stratejik Ortaklığı ve Türkiye - İsrail İlişkilerine Etkileri, 2009 – 2015", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 16, 2016, s. 111.

konusunda politika oluşturmaya çalışması realist UPE açısından olağan ve beklenen bir durum olmuştur.

Kıbrıs konusunun İsrail ile Türkiye ilişkilerindeki bir başka konumuysa Doğu Akdeniz'deki doğalgaz rezervleriyle ilgilidir. Bu konu ise burada değil, izleyen bölümde incelenmiştir. Bir başka ifadeyle Kıbrıs'ın ikili ilişkilerdeki yeri iki açıdan önemlidir. İlki, burada değinilen Ada sakinleriyle ilgili boyutu, diğeriyse ilgili başlıkta değinilen coğrafi konumudur.

3.3. Doğu Akdeniz Doğalgazı

Dünya enerji politikalarının temel unsurlarından biri olarak doğalgaz, özellikle enerji görüşmelerinde kilit bir rol üstlenmiş ve taraflar arasındaki ikili ya da çok taraflı görüşmeleri belirleyen önemli bir unsur olmuştur.[782] Doğu Akdeniz'deki doğalgaz rezervleri her iki ülke için önem barındıran bir konu olmuştur:

> "*Türkiye açısından önemi, doğalgaz ihtiyacının yarısından fazlasını Rusya'dan temin etmek yerine, kendisine farklı seçenekler yaratmak ve Doğu Akdeniz doğalgazının Avrupa'ya naklinde bir liman görevi görerek yarar sağlamaktır. İsrail için enerji konusu nakil maliyetlerini düşürebilmek üzerine şekillenmiştir.*"[783]

Dünya petrolünün yarısından fazlasını üreten Ortadoğu ve Afrika ülkeleri olmasına karşın, bunun yaklaşık dörtte üçünü Kuzey Amerika, Batı Avrupa ve Japonya tüketmektedir.[784] Fosil yakıtlar, tükenmekte oldukları için değerlerini arttırmayı sürdürmektedir. Bu bağlamda doğalgazın çıkarılması, dağıtılması ve ekonomik yarar sağlanmasına atfedilen önem daha iyi anlaşılmaktadır. Ek olarak vurgulanması gereken nokta 1970'li yıllardakine benzer bir petrol krizi ya da benzeri bir enerji sıkıntısının yaşanmayacağı yönündedir. Herhangi bir ambargo veya fiyatlardaki yapay artırım karşısında, enerji kullanımı görece daha yüksek olan

---

[782] Guzel Nurieva, "Natural Gas Factor in Israel-TurkeyRussia "Energy Triangle"", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1, 2017, s. 122.
[783] Sibel Turan – Armağan Örki, "Türkiye İsrail İlişkilerinde…", s. 23.
[784] Oral Sander, *Siyasi Tarih: 1918…*, s. 295.

gelişmiş ülkelerde alternatif kaynaklar oluşturulmuş ve bağımlılık düzeyi böylece düşürülmüştür.[785]

2009 ve izleyen yıllarda Doğu Akdeniz'deki doğalgaz bulguları zaten stratejik ve jeopolitik konumu dolayısıyla dikkat çeken coğrafyayı daha da dikkat çekici bir yer durumuna sokmuş ve devlet politikalarının bu noktaya odaklanmasında rol oynamıştır.[786] Türkiye ve İsrail ilişkilerinde belirleyici olan ya da olabilecek konulardan biri de Doğu Akdeniz doğalgaz rezervleri, bunun çıkarımı ve dağıtımı konusu üstüne şekillenmiştir.

Mısır ile birlikte Kuzey Afrika, boru hatları ve LNG (sıvılaştırılmış doğalgaz) ile Avrupa'nın enerji gereksinimini karşılayacak düzeyde olsa da, Rus Gazprom, Avrupa talebini karşılayan önemli bir seçenek olmuştur.[787] İsrail, Türkiye ile ilişkilerinin bozulması sonrasında Yunanistan'la yakınlaşmış ve böylelikle geniş bir münhasır ekonomik bölgede Yunanistan, GKRY ve İsrail uzlaşısı sağlanmıştır.[788] Ekonomik ve jeopolitik bir mal olan doğalgazın bölgedeki geleceğinde ihtilaf konuları (Türkiye ile GKRY ve İsrail ile Lübnan) sıkıntılı görünse de, İsrail - Mısır anlaşması iş çıkarlarının jeopolitikten daha önemli göründüğüne işaret etmiştir.[789] Her şeye karşın bölgedeki rezervlerin paylaşım, çıkarım ve dağıtım işlemine dönük önemli adımlar atılmıştır. Yerin üstünden bir boru hattı Lübnan ve Suriye'yle teknik olarak savaşı devam eden İsrail için, sualtından boru hattı ise Türkiye'nin KKTC payına işaret etmesi ve GKRY'nin de ada genelinde hak iddia etmesinden ötürü birden fazla taraf için sorun olmuştur.[790] Bölgede Filistin, Suriye, Lübnan gibi başka aktörlerin de varlığı olsa da, İsrail ile Türkiye ilişkilerini bu bağlamda daha çok etkileyen konu Türkiye'nin İsrail'in sahasından nakil yapma isteği; ancak bunun

---

[785] Oral Sander, *Siyasi Tarih: 1918…*, s. 490.
[786] Osman Tekir, "Doğu Akdeniz Doğal Gaz Kaynaklarının Paylaşım Sorunu ve Bölgesel ve Küresel Politikalara Etkileri", *T. C. İnönü Üniversitesi İİBF Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi IV Küresel Siyasette Yeni Yönelimler Bildiriler Kitabı*, Derleyenler: Ahmet Karadağ vd., Malatya, 2017, s. 993.
[787] Rauf Mammadov, "Israel-Egypt Gas Deal: Politics, or Business as Usual?", http://www.mei.edu/content/article/israeli-egyptian-gas-deal-politics-or-business-usual, (24.03.2018)
[788] Emmanuel Navon, "Israel and the New Geopolitics of Energy", http://jiss.org.il/en/navon-israel-new-geopolitics-energy/, (24.03.2018)
[789] Rauf Mammadov, *a.g.m.*
[790] Emmanuel Navon, *a.g.m.*

GKRY tarafından engellenmesi olmuştur.[791] Ayrıca Türkiye'nin endişesi bağlamında Türkiye'nin doğu - batı yönlü boru hatlarına sahip olup enerji konusunda bir köprü veya merkez olma stratejisi ve bu doğrultuda enerji güvenliği konusunu öncelikli tutması da gösterilmiştir.[792] Realist UPE açısından bölgedeki enerji konusu dikkate alındığından Türkiye'nin sınırlı da olsa işbirliğine yanaştığı ve bu yönde adım attığı görülmüştür.

3.4. Ticaret ve Turizm

1980'de Türkiye'de neoliberal kararların alınması ve aynı yıllarda tüm Dünya'da enerjinin değerinin anlaşılması Türkiye ile beraber tüm devletlerin yeni bir arayışa kalkmasına neden olmuştur. 1980'li yıllarda iki devlet ilişkilerinde yeni bir döneme girilmiş ve 1990'lı yıllarda bu süreç tamamlanmıştır.

ABD'de bulunan Yahudi lobisi, İran doğalgazının dış dünyaya ulaşmaması adına Bakü – Tiflis – Ceyhan Boru Hattı'nı (BTC Boru Hattı) desteklemiş, Ermeni ve Rum lobilerinin karşısında yer almıştır.[793] Hazar Havzası'nın çeşitlilik sağlaması dikkate alındığında BTC Boru Hattı'na İsrail'in de destek olması anlaşılmaktadır.[794]

Su, Türkiye açısından Ortadoğu'ya dönük bir avantaj sağlamıştır. Diğer yandan diplomasiyle atlatılabilecek bazı tartışmalara da yol açmıştır. 1990'da Manavgat Çayı Su Temin Projesi bölge ülkelerinin su gereksinimine yanıt olarak hazırlanmış; ancak daha önce sunulan Barış Suyu Projesi'nde olduğu gibi bazı Arap ülkelerince tepkiyle karşılanmıştır.[795] Proje, Aralık 1998'de tamamlanmıştır.[796] Buna karşın proje işletilememiştir. Farklı kanallardan Türkiye, İsrail'e 1,209,146 ABD Doları karşılığı 8275 ton içme suyu ihraç etmiştir.[797] Su konusu, ikili ilişkilerde diğer konuların daha gerisinde kalmıştır; ancak Ortadoğu geneli düşünüldüğünde, uzun

---

[791] BBC Türkçe, *Kıbrıs'taki Doğalgaz Gerginliği Hakkında Bilinmesi Gerekenler*, http://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-43061162, (24.03.2018)
[792] Bezen Balamir Coşkun, "Arap Baharının Gölgesinde İsrail-Filistin Sorunu ve Türkiye-İsrail İlişkileri", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 4, Sayı: 42, Haziran 2012, s. 33.
[793] Türel Yılmaz, *a.g.e.,* s. 51.
[794] Serhat Erkmen, "1990'lardan Günümüze Türkiye…", s. 163.
[795] Türel Yılmaz, *a.g.e.,* s. 104.
[796] Gencer Özcan, *a.g.e,* s. 109.
[797] Anadolu Ajansı, *Türkiye 69 Ülkeye Su Sattı*, http://aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiye-69-ulkeye-su-satti/181297, (22.02.2018)

vadeli bir belirleyici olduğu düşünülebilir. İçilebilir su kaynaklarının sınırlı oluşu ve paylaşımlarıyla ilgili durum, tarım ürünleri ve insanoğlunun geleceği hakkında önemli bir soru işaretidir ve yakın tarihte farklı coğrafyalarda silahlı çatışmalara da neden olmuştur.[798] En az içme suyu ticareti kadar dikkat çeken bir başka gelişmeyse kum satışında gözlenmiştir. 2017'nin son aylarında kamuoyuna yansıyan bilgilere göre, plajların genişletilip sahillerdeki kayaların korunması amacıyla Türkiye'den kum ithal edilmesi ve bir hassas döküm üretimi yapan firmanın da Türkiye Ekonomi Bakanlığı'na kırmızı kum alma isteğiyle başvuruda bulunduğu belirtilmiştir.[799]

1980 yılı Türkiye ekonomisi açısından iki önemli gelişmeye tanıklık etmiştir. Bunlardan tezin bu bölümüyle doğrudan ilgisi olan, 24 Ocak Kararları olarak anılan gelişmedir. Neoliberal bir girişim olarak tanımlanan 24 Ocak Kararları, nüfusunun çoğu kırsalda yaşayan ve tarımla ilgilenen Türkiye'de sanayinin geliştirilmesi ve dış ticaretin canlandırılmasını temel almış, tarımsal kalkınmayı ihmal etmiş ve kimi ulusal hedeflerden uzaklaşılmasına neden olarak gösterilmiştir.[800] Öte yandan ihracata dönük sanayileşme stratejisinin ihracatı arttırma yönünde başarılı olduğu da tespit edilmiştir.[801] Bununla birlikte 1980'de ihracatın ithalatı karşılama oranı %36.8 iken, sonraki yıl %52.6 olmuş ve ihracat %28.7 oranında artarken, ithalat %56 oranında artmıştır.[802]

1992 yılında Türkiye'nin toplam ticaretinin büyük kısmı OECD (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü) üyeleriyle gerçekleşirken, ihracatının yaklaşık %20'si İslam ülkeleriyle gerçekleşebilmiştir.[803] İsrail'in Türkiye üstünden Orta Asya'ya ihracat yapması, elektronik, otomasyon ve savunma sanayi gibi alanlarda bölgesinin

---

[798] Ertan Efegil - Elif Çolakoğlu, "Dünya Genelindeki Su Sorununa Genel Bakış ve Sınıraşan Suların Paylaşımı Konusu", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2, 2010, s. 359.
[799] İsrail'deki Türkiyeliler Birliği, *İsrail Denizine Türk Kumu!,* https://www.turkisrael.org.il/single-post/2017/11/13/İsrail-denizine-Türk-kumu, (25.02.2018)
[800] Şinasi Öztürk - Fethi Nas - Ergün İçöz, "24 Ocak Kararları, Neo-Liberal Politikalar ve Türkiye Tarımı", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 2, 2008, ss. 16-17.
[801] Şennur Sezgin, "Türkiye'de 1990 - 2006 Yılları Arasında Dış Ticaret -Ekonomik Büyüme İlişkisi", *Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, , Cilt: 11, Sayı: 22, 2009, s. 181.
[802] TÜİK, *Yıllara Göre Dış Ticaret,* http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=621, (26.02.2018)
[803] Türel Yılmaz, *a.g.e.,* s. 50.

en gelişmiş ülkesi olması, iki ülkenin ticareti açısından önemli tespitler olmuştur.[804] İkili ticaretin miktarı bir yana, her iki devleti de etkileyen bir başka durum, bulundukları konum olmuştur:

"(…) *dünya enerji ve ticaret jeopolitiğinde merkezi yer işgal eden İran Körfezi, Hazar Denizi, Kızıl Deniz ve Süveyş Kanalı'nın Doğu Akdeniz'in hinterlandında bulunduğu unutulmamalıdır."*[805]

Doğu Akdeniz'in içbölgesinde (hinterland) bulunan coğrafi noktalar, enerji yollarının güvenliği kadar, ticaret yollarının güvenliği açısından da önemlidir. Ürün ve hizmete kolay erişim açısından, yüksek nüfuslu bölgelerin birbirine yakın olması da bir diğer noktadır.

Tezin ilk bölümünde realist UPE disiplininin ticarete ve ekonomiye yaklaşımına kuramsal çerçeveden yaklaşılmıştır. İkili ilişkileri 21. yüzyıl bakış açısından yorumlayabilme adına da bazı veriler burada paylaşılmıştır. İster savunmacı, ister saldırgan olsun, askeri yatırımlar başta olmak üzere devletlerin ekonomik üstünlüklerini sağlayabilme adına dışsal gelirlere de ihtiyaç duyduğu bilindiğinden, bu rakamlar değerli görülmüştür. Tablo 3'te belirli yıllarda Türkiye'nin İsrail'e gerçekleştirdiği ihracat (Türkiye İhracatı), İsrail'den yapılan ithalat (İsrail İhracatı) ve İsrail'e giden Türkiye vatandaşları (Türk Turist) ile Türkiye'den çıkış yapan İsrail vatandaşları (İsrailli Turist) gösterilmiştir.

[804] Türel Yılmaz, *a.g.e.,* s. 50.
[805] Volkan Ş. Ediger - Balkan Devlen - Deniz Bingöl Mcdonald, Levant'ta Büyük Oyun: Doğu Akdeniz'in Enerji Jeopolitiği", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 9, Sayı: 33, Bahar 2012, s. 86.

Tablo 3: Dış Ticaret ve Turist Verileri

	Türkiye İhracatı (Bin ABD Doları)[806]	İsrail İhracatı (Bin ABD Doları)[807]	Türk Turist[808]	İsrailli Turist[809]
2008	1,935,235	1,447,919	10,683	454,765
2009	1,522,436	1,074,727	11,956	252,041
2010	2,080,148	1,359,639	12,099	93,265
2011	2,391,148	2,057,314	4,860	81,715
2012	2,329,531	1,710,401	5,099	87,951
2013	2,649,663	2,417,955	20,016	129,414
2014	2,950,902	2,881,262	13,482	172,823
2015	2,698,139	1,672,501	27,327	205,897
2016	2,955,545	1,385,605	16,855	240,515
2017	3,409,532	1,505,074	22,179	316,407

Türkiye'nin İsrail'e gerçekleştirmiş olduğu ihracat oranı 2009'daki %1.5 seviyesinden 2017'de %2.2'ye yükselmiş ve 2017'de hem parasal değer, hem de oransal anlamda İsrail onuncu ülke konumuna yerleşmiştir.[810] İsrail ile olan dış ticaretteki önem, yapılan iki anlaşmalardan başka ayrıca İsrail'in üçüncü taraflarla yapmış olduğu anlaşmalarla da artmıştır. Şöyle ki, Türk şirketlerin İsrail'e yaptıkları ihracat ürünlerine %35 oranında ek girdi İsrail'de yapıldığında ABD'ye vergisiz ihraç gerçekleştirebilme olanağı bulunmaktadır.[811] Yani Türkiye'den ham veya yarı mamul olarak İsrail'e giden ürün, orada kısmen de olsa işlem gördükten sonra ABD'ye vergisiz ihraç edilebilmektedir. 2008 yılından 2009'a geçildiğinde Türkiye'nin ihracat ve ithalat rakamlarıyla gelen İsrailli turist sayısındaki düşüş için, 2008'de gerçekleşen ekonomik kriz bir gerekçe olarak gösterilebilir. Ayrıca 2009'da Dünya Ekonomik Forumu'nda yaşanan olayın da etkisi olabileceği düşünülmüştür.

[806] TÜİK, *Ülkelere Göre Yıllık İhracat (En Çok İhracat Yapılan 20 ülke),* http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1545, (25.02.2018)
[807] TÜİK, *Ülkelere Göre İthalat, 1996 – 2017,* http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=625, (27.02.2018)
[808] TÜİK, *Gidilen Ülkelere Göre Yurt Dışına Giden Vatandaşlar,* http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1611, (26.02.2018)
[809] TÜİK, *Milliyetlerine Göre Çıkış Yapan Ziyaretçi Sayısı,* http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1610, (26.02.2018)
[810] TÜİK, *Ülkelere Göre Yıllık İhracat…*
[811] İlhan Güllü - Miraç Yazıcı, *a.g.m.*, s. 113.

Diğer yandan, takip eden yıllarda dış ticaret verilerinde dikkat çekici bir kırılmaya rastlanılmamıştır.

Ticaretteki ivme, yapılan bir dizi anlaşmaya bağlıdır. Örneğin 1996 ve 1997'de sırasıyla İsrail'den yapılan ithalat rakamları 192,000,000 ve 233,000,000 ABD Doları civarındayken[812], 2000'li yıllarda ihracatta ithalatta büyük oranda artmıştır. Ayrıca tam rakamlar tespit edilememiş olsa da, askeri alandaki ticaretin de önemli bir orana sahip olduğu düşünülmüştür. Gerek yapılan alımlar, gerekse araç ve gerecin güncellenmesi konusunda 1990'lı yıllarda ve 2000'li yılların başında İsrail'le yakın ilişkiler gerçekleşmiştir.

Turizm verilerinde de diplomatik gelişmeler ve küresel ya da bölgesel ekonomik durumun yansımış olabileceği tespit edilmiştir. Örneğin tabloda değinilmeyen 2007 yılında 42,312 kişi İsrail'e gitmişken, ertesi yıl ancak çeyreğinin gitmiş olması dikkat çekici bir kırılmadır.[813]

3.5. İsrail ve Yahudi Lobiciliği

ABD'de bulunan Yahudi lobileriyle olan iletişim, 1980'li yıllarda ABD'de bulunan Ermeniler'in sözde soykırıma dönük girişimleri üstüne başlamıştır.[814] Lobilerin ABD'de güçlü olmasının nedeni olarak, Amerikan Yahudilerinin ülkenin ekonomik, kültürel, politik yaşamında önemli yerlerde olması gösterilmiştir.[815] Farklı görüş ve bakış açılarına sahip olan Yahudi lobileri, İsrail'in güvenliği ve gereksinimleri üstünde birleşerek eyleme geçebilen, ABD'de Yahudilerin hakları için çabalayan yapılanmalardan oluşmuştur.[816]

İsrail'de bazı üst düzey yetkililer sözde Ermeni soykırımının tanınmasına ilişkin görüş paylaşmış olsalar da, özellikle ABD'de bulunan Yahudi lobileri Türkiye lehine çeşitli girişimlerde bulunmuştur.[817] Bu noktada İsrail diasporası (kopuntu) ile

---

[812] TÜİK, *Ülkelere Göre İthalat, 1996 – 2017…*
[813] TÜİK, *Gidilen Ülkelere Göre…*
[814] Türel Yılmaz, *a.g.e.,* s. 61.
[815] Uğur Burç Yıldız, "The Influence of the European Friends of Israel on the Members of the European Parliament", *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, Cilt: 13, Sayı: 4, 2014, s. 4.
[816] Oğuz Çelikkol, "Lobiler ve ABD…"
[817] Türel Yılmaz, *a.g.e.,* ss. 110-112.

Yahudi diasporası arasındaki farka değinmekte gerekli bulunmuştur. İki grup arasındaki farklardan biri olarak, Yahudilerin İsrail'e bağlılık duyması, ancak kimi politika ve oluşumları da eleştirmeleri gösterilmiş[818] ve Yahudiler açısından önceliğin İsrail değil, Yahudiler ve onların güvenlikleri, değerleri, kültürleri olduğuna değinilmiştir.[819]

3.6. Filistin ve Kudüs

Filistin ve Kudüs konuları genellikle birlikte anılıyor ya da kimi zaman bir isim diğerinin yerine kullanılıyor olsa da aralarında anlam yükleme ve yorumlama açısından farklar vardır. Bunlardan vurgulanması gereken, Filistin konusunda bölge sakinlerinin ön planda tutulduğu ve bireysel haklarının güvence altına alınması olmuştur. Diğer yandan Kudüs ise bölge insanlarından öte, üç büyük dinin inananlarınca ortak olarak kutsal kabul edilen bir yerdir. Buna bağlı olarak tek bir dinin merkeziymiş gibi gösterilmemesi ve buraya farklı dinlerden olanların seyahat ve ibadet haklarının tam anlamıyla yerine getirilmesine dönük zemin oluşturulması gereği yönünde söylemler oluşturulmuştur. Kısacası Filistin konusu toplumsal ve siyasal bir zeminde ele alınırken, Kudüs konusu toplumsal, siyasal ve dinsel bir zemin üstünde gelişmiştir. Tüm bunlara ek olarak Filistin'in sınırları, bağımsızlığı ve Kudüs'ün siyasal durumu birbirleriyle de ilişkilidir, iç içe geçmiş bir durumdadır.

Filistin direnişine dönük İsrail'in tutumu genel olarak benzer ayrıntılardan oluşan politikaları beraberinde getirmiştir. Örneğin 1967'deki silahlı direnişe dönük olarak toplu cezalandırma ve direnişin olduğu kentin yıkılması emri dönemin İsrail Savunma Bakanı Moshe Dayan tarafından verilmiştir.[820] İsrail'in söz konusu coğrafyaya ilgisinde temel aldığı nokta tarihsel süreçte belirmiş olup toprakların vaat edilen ve inançlarınca kutsal kabul edilen topraklar olduğudur; ancak Araplar, Yahudilerin sonradan geldiği, nüfus özellikleri gözetildiğinde toprakların onlara ait olamayacağı tezini savunmaktadır.[821] Aslında iki toplum arasındaki çatışma ve savaşların çıkış noktası olarak bu ayrışma görünmektedir; ama bölgenin diğer Arap

[818] Gabriel Sheffer, "Loyalty and Criticism in the Relations between World Jewry and Israel", *Israel Studies*, Cilt: 17, Sayı: 2, Yaz 2012, s. 78.
[819] Gabriel Sheffer, *a.g.m.*, ss. 81-82.
[820] Zafer Balpınar, *a.g.e.*, s. 94.
[821] Karel Valansi, *The Crescent Moon and the Magen David*, Hamilton Books, 2018, ss. 15-16.

ülkeleriyle İsrail arasında gerçekleşen savaşların nedeni olarak bu durum başlı başına belirleyici olmamıştır. Filistinli göçmenler konusunda 1948'den günümüze uzanan ve taraflar arasında uzlaşının sağlanamadığı bir sorun bulunmaktadır. Filistinli mültecilerin İsrail'e dönüşü, İsrail tarafından bir güvenlik riski olarak kabul görmektedir.[822] Nüfus yapısının Yahudiler aleyhine değişebileceği bir olasılık bulunduğundan, ayrı ayrı sınırlar içinde yaşanılması beklenmektedir. 2018'de İsrail parlamentosunca görüşülen, devletin dinsel ve etnik bir kimliğe kavuşturulmasına dönük yapılan çalışmalarda da bu olasılığın etkisi olduğu düşünülebilir.

Kudüs ve Filistin konusunda Türkiye, yerel aktörlerle ilişkilerini uzun süredir devam ettirmiştir. 2000'li yılların başına dek FKÖ önemli bir aktör olarak görünmüştür. 1967 Altı Gün Savaşı'nı takip eden süreçte FKÖ'nün Filistin'i temsil eden bir yapı olması sonucu, İsrail'le ikili ilişkilerde FKÖ'de bir etken olmuştur.[823] 2005'te kabul edilen Kahire Bildirisi, Yaser Arafat'ın sürekli geri çevirdiği HAMAS'ın siyasal sürece eklenmesini sağlamış ve izleyen yıl yapılan seçimlerde seçmenin tutumu El-Fetih karşısında bir seçenek olan HAMAS'a yönelmiştir.[824] HAMAS'ın siyasal bir aktör olarak yerini alması, izleyen süre içinde üçüncü tarafların genelinin ve İsrail'in tepkisine neden olmuş, siyasal, ekonomik ve askeri sorunlar tekrar baş göstermiştir.[825] İsrail'in Filistinlilere dönük sert politikalarının HAMAS ve benzeri köktenci grupların elini güçlendirdiği ve İsrail açısından daha güvenli bir alan yaratamadığı görüşü de belirlenmiştir.[826]

2000'li yıllarda Türkiye'nin İsrail'e olan politikalarının belirleyicileri arasında İsrail'in Araplarla ve Filistin'le olan ilişkisiyle ABD'nin Ortadoğu politikası ve Türkiye seçmeni gösterilmiş, Türkiye - Filistin ilişkileri ayrıca Türkiye - İsrail ilişkileri şeklinde yorumlanmıştır.[827] Türkiye'nin bu yıllarda Ortadoğu'ya dönük politikalarının daha etkin olmaya başlaması, bölgedeki farklı gelişmelerin etkisiyle ülkeler üstündeki etkinliğini artırmasına olanak tanımıştır.[828] Ayrıca Türkiye – İsrail

[822] Zafer Balpınar, *a.g.e.*, s. 466.
[823] Gencer Özcan, *a.g.e*, s. 28.
[824] Peter Mansfield, *a.g.e.*, s. 588.
[825] Peter Mansfield, *a.g.e.*, s. 589.
[826] Walt, Stephen M. – Mearsheimer, John, *a.g.e.*, s. 75.
[827] Burak Gümüş, *a.g.m.*, s. 82.
[828] Peter Mansfield, *a.g.e.*, ss. 617-.618.

ilişkilerinde belirleyiciliği olan ve daha önce bahsedilen Araplarla ilgili gelişmeler gibi, Filistin özelinde de bazı yol ayrımları yaşanmıştır. Özellikle ASALA ve PKK terör örgütlerine bağlı teröristlerin FKÖ ya da ona yakın grupların kamplarında eğitilmesi önemli bir ayrıntıdır.

Bölgede Filistin'in varlığı ve getirmiş olduğu Batı Şeria ve Gazze Şeridi gibi konular özel bir konumdayken, Kudüs konusu da ayrı bir konum oluşturmuştur. BM Genel Kurulu, Kasım 1947'de şehrin kendi himayesinde ayrı bir yapıya sahip olmasını öngörmüş, 1967'de şehir İsrail denetimi altına girince her şey değişmiş ve Yahudi yerleşimleri günümüze dek artmıştır.[829] Eski Şehir, 1948 ile 1967 arasında Ürdün'ün egemenliğinde olmuş ve bu süreçte "*Tüm milliyetlerden Yahudilere ve tüm dinlerden İsraillilere giriş*"[830] izni verilmemiştir. 2009'da Dünya Ekonomik Forumu'nda yaşananlar ve ardından gerçekleşen Mavi Marmara Olayı, bir dönüm noktası olarak yorumlanmaya uygun bulunmuştur. On yıl kadar önce birbirlerinin en güçlü bölgesel müttefiki olan[831] iki devlet peşi sıra yaşanan olaylar sonucu yol ayrımına girmiştir. Bu yol ayrımını pekiştiren olayların en azından birini de Kudüs oluşturmuştur.

İsrail, başkent olarak Kudüs'ü belirlemiştir; ancak bu durum BM üyelerinin çoğu tarafından kabul edilmemiştir. İsrail'de, 1990'lı yıllarda olası görünen barış çalışmaları sürecinde bile, Kudüs'le ilgili yeni düzenlemelere karşı durulacağı görülmüştür.[832] ABD, 1995 Kudüs Büyükelçilik Yasası ile kısaca her egemen ulusun uluslararası hukuk ve geleneğe göre kendi başkentini belirleyebileceğini ve 1950'den beri şehrin başkent olduğunu belirlemiş ve ABD başkanı tarafından büyükelçiliğin Kudüs'e taşınabileceği sonucuna ulaşmıştır.[833] Sunulan bu sonuç yıllarca ertelenmiş ve ancak 2017'de tekrar söyleme kazandırılmıştır. 2018'de de eyleme dökülmüştür.

---

[829] BM Enformasyon Merkezi, *Onikinci Bölüm Kudüs'ün Statüsü*, http://www.unicankara.org.tr/filistin/12.html, (12.02.2018)
[830] Bernard Lewis, *Tarih Notları…,* s. 255.
[831] Ali Balcı - Tuncay Kardaş, "The Changing Dynamics of Turkey's Relations with Israel: An Analysis of 'Securitization'", *Insight Turkey*, Cilt: 14, Sayı: 2, 2012, s. 100.
[832] Zafer Balpınar, *a.g.e.*, s. 471.
[833] U.S. Federal Legislative Information, Jerusalem Embassy Act of 1995 (Public Law 104-45), 1995 ss. 398-400.

3.7. İç Unsurlar

Her iki devlette, çevrelerinde bulunan monarşi ve dikta yönetimlerinden ayrı olup yönetim şekilleri belli aralıklarla düzenlenen seçimlerle sağlanmıştır. Liberal ideoloji ile liberal kurumların varlığının barışçıl bir dış siyaset sağlayacağını savunan demokratik barış kuramı, gerek Türkiye ve İsrail'in ikili ilişkilerinde, gerekse bölgedeki diğer devletlerin birbirleri ya da küresel aktörlerle olan ilişkilerinde mutlak bir barış getirmemiştir. Buna bağlı iki neden bulunmuştur: İlki, bölge ülkelerinin tümünde liberal ideoloji ve/veya liberal kurumlar bulunmamaktadır. Monarşiyle yönetilenler olduğu gibi, belli bir zümrenin (topluluğun) yönetimde olduğu ya da seçimlerin göstermelik olduğu devletler bu kuramın doğrudan dışında kalmıştır. Hem Türkiye, hem de İsrail, bu birinci nedende sıralanan üç gerekçeye dahil edilmemiştir. İsrail ile Türkiye açısından bu kuramı saf dışı bırakan unsur, siyasal partiler ile söylemleri ve bir sonraki seçimde tekrar egemen olabilme arayışıdır.

> "*İsrail siyasetindeki tek belirleyici etken sağ-sol ekseni olmayıp ülkede mevcut çeşitli çatışma ve ayrışmalar sonucunda pek çok farklı ideolojiye sahip siyasal parti ortaya çıkmaktadır. Siyonist olan - siyonist olmayan, Aşkenaz - Sefarad, dinci - laik, yerleşik-yeni göçmen çekişmeleri ve Arap-Yahudi çatışması ülkede pek çok siyasal hareketin doğmasına neden olmuştur.*"[834]

Genel olarak İsrail'deki siyasal partilerde olduğu gibi, benzer bir ayrışma Türkiye'deki siyasal partilerde de bulunmuştur. Ocak 1980'de kabul edilen ve Türkiye'yi neoliberalizm ile tanıştıran kararlar ve Eylül 1980'de gerçekleşen askeri darbe, Türkiye'yi hem siyasal, hem de ekonomik anlamda yeni arayışlara itmiştir. İsrail'in dış politikalarının oluşumunda da içsel etkiler tespit edilmiştir: *"(...) savunma ve güvenlik alanında aşırı ölçüde merkezileşmiş bir karar alma süreci*"[835] aslında diğer devletlerle olan ilişkilerini de etkileyen bir etken olagelmiştir.

Çok partili yaşamın sunduğu farklı görüşler için farklı seçenekler olması demokrasi açısından vazgeçilmezdir; ancak bir siyasi partinin, sonraki seçimde tekrar

---

[834] M. Bürkan Serbest, *a.g.m.,* s. 244.
[835] Gencer Özcan, *a.g.e,* s. 77.

kazanabilme adına hedef kitlesine dönük söylemi ve kimi zaman eylemi olması gerekenden farklı yönde şekillenebilir. Bunun örnekleri 1990'lı yıllarda Türkiye'de yaşanmıştır. Türkiye'de İsrail karşıtı söylemlerin iç politikada etkileyiciliğinin bulunması ve İsrail'de de Recep Tayyip Erdoğan özelinde gösterilen tepkiyle HAMAS karşıtı söylemlerin güçlendirilmesi[836] bu noktada somut bir örnek oluşturmuştur. Neoklasik realizmin iç unsurlara dönük söylemini destekleyici bir başka somut örnek ise 2013'te yayınlanan bir ankette bulunmuştur. Ocak 2009'da yaşanan Davos Krizi'yle ilgili yapılan çalışmada dönemin başbakanı olan Recep Tayyip Erdoğan'ın tepkisini partisine eğilimi olanların ortalama %85'i tamamen doğru olarak yorumlarken, genel içinde bu yanıt ortalama %60 seviyesinde kalmıştır.[837]

Devletlerarasında deprem, yangın, sel gibi doğal afetlerde görülen yardımlaşmalar, kimi zaman diplomatik anlamda da ilerleme kaydedilmesine yardımcı olmuştur. Osmanlı döneminde ve İsrail kurulana kadar geçen süreçte Türkiye'nin Yahudilere yaklaşımı ve toplumlararası yardımlaşmalar daha önce ele alınmıştır. 1948 sonrası insani yardımlaşmalar da, toplumlararası dayanışmanın ve devletlerarası işbirliğinin zeminini oluşturabileceğinden önemli bulunmuştur. 2011'de Van'da yaşanan depreme ilk yardım ekibi gönderen ülke Azerbaycan olmuş ve Yunanistan, Japonya gibi ülkelerle birlikte İsrail de yardım önerisinde bulunmuş ve İsrail'den yedi prefabrik ev bölgeye iletilmiştir.[838] Bu ve benzeri dayanışmalar 1999 Marmara Depremi ile 2016 İsrail yangınlarında da gözlenmiştir. Her ne kadar bu tip yardımlaşmaların ikili ilişkileri doğrudan etkileyebildiği tespit edilememiş olsa da, neoklasik realistlerin önem verdiği iç aktörlerin ikna edilebilmesi ve rıza sağlanabilmesi için bahsedilmeye değer görülmüştür.

Realist açıdan uluslararası bir aktör olarak kabul görmeyen; ancak birer araç olarak tanımlanan hükûmetler arası kuruluşlar ve sivil toplum kuruluşları açısından

---

[836] Murat Ülgül, *a.g.m.,* s. 100.
[837] Emre Erdoğan, "Dış Politikada Siyasallaşma: Türk Kamuoyunun "Davos Krizi" ve Etkileri Hakkındaki Değerlendirmeleri", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 10, Sayı: 37, Bahar 2013, s. 50.
[838] Uğur Ergan, "İsrail'den Jumbo ile 7 Prefabrik", http://www.hurriyet.com.tr/gundem/israil-den-jumbo-ile-7-prefabrik-19095295, (11.03.2018)

en belirgin örneğe Mavi Marmara Olayı ile tanıklık edilmiştir.[839] Bölgeye 2010'da yardım götüren sivil toplum kuruluşu, ismi anılmadan 2016'da Recep Tayyip Erdoğan tarafından şöyle eleştirilmiştir. [840] Gelişmeler incelendiğinde, sivil toplum kuruluşlarının birer politika belirleyici olabildiği veya onları yönlendirebildiği anlaşılmıştır; ancak bu tip örnek oldukça kısıtlı sayıda kalmıştır.

3.8. İkili İlişkilerin Değerlendirilmesi

İsrail, kuruluşundan başlayarak güvensizlik yaşamış ve bunu dış politikasına da yansıtmış olduğundan Türkiye ile ilişkilerinin incelenmesinde realizm kuramına sıklıkla başvurulmuştur.[841] Küresel finans ve ticaret sisteminin getirmiş olduğu yeni şartlar da göz önünde bulundurulduğunda, realist UPE'nin iki ülke ilişkilerini yorumlama konusunda yeterli olduğu kanısına varılmıştır.

Soğuk Savaş döneminde ABD öncülüğündeki Batı bloğunda yer alan Türkiye, en duyarlı olduğu konulardan biri olan Kıbrıs konusunda beklenmedik bir tepkiyle karşılaşmıştır. İttifak ilişkisinin aslında tek taraflı olduğu ve Johnson Mektubu örneğinde olduğu gibi, ABD'nin doğrudan Türkiye'nin kararlarına müdahalede bulunmaya çalıştığı anlaşılmıştır.[842] Ada'ya dönük barış harekâtı sonrasındaki ambargo da bunun bir başka örneği olmuştur.

1960'lı yıllarda Türkiye'nin Arap ve İsrail yaklaşımı denge politikasına uygun olarak yorumlanabilir. Türkiye, Arap yanlısı bir tutum izlemiş ve İsrail'le ilişkilerin kesilmesi yönündeki beklentilere olumsuz yanıt vererek dış politikasında İsrail karşıtlığına yer vermemiştir.[843] Böylelikle bölge devletleriyle ilişkilerini sağlıklı şekilde yürütebilme konusunda bir dış politika bulmaya çalışmıştır. Bunun gerekçesi ise 1950'li yıllardaki gelişmelerde bulunabilir. 1955 yılından itibaren Kıbrıs konusuna ilişkin Türkiye - Yunanistan ilişkilerinde anlaşmazlık belirirken, Bağdat Paktı'na karşı Mısır ile Suriye'nin karşı durması önemli ayrıntılar

---

[839] Gencer Özcan, "Aynalar Galerisi…", s. 38.
[840] İhlas Haber Ajansı, *Erdoğan'dan Mavi Marmara Çıkışı: 'Günün Başbakanına mı Sordunuz?'*, http://www.iha.com.tr/haber-erdogandan-mavi-marmara-cikisi-gunun-basbakanina-mi-sordunuz-570199/, (06.04.2018)
[841] Ayça Eminoğlu, *a.g.m.*, s. 89.
[842] Latif Pınar, *a.g.m.*, s. 34.
[843] Gencer Özcan, *a.g.e*, s. 24.

olmuştur.[844] Türkiye, coğrafi anlamda yakınında bulunan farklı devletlerle ve farklı nedenlerle aynı dönemde sorun yaşadığı için, özellikle bölgeye dönük politikalarını gözden geçirme durumunda kalmıştır. Hâlbuki 1955'e dek geçen süreçte, özellikle Kıbrıs konusuna ilişkin çekingen kaldığı tespit edilmiştir.[845]

İki ülkenin politik kültürü ve seçmenin tercihleri incelendiğindeyse çatışma ortamının ya da bir başka ifadeyle güvenlik konusunun seçmenin kararlarında etkin olabileceği tespit edilmiştir. Örneğin İsrail açısından, 1966 ve 2001 seçimleri öncesinde yaşanan saldırılar, milliyetçi ve muhafazakâr tabanı canlandırmış ve sağ partilerin seçimleri kazanmasını sağlamıştır.[846] Ayrıca İsrail toplumunun tek başına düşmanlara karşı koyamayacağı fikrinin, onları toplumsal dayanışmaya ittiği ve en iyi savunma yönteminin saldırı olarak düşünüldüğü de tespit edilmiştir.[847] Ayrıca toplum veya ele alınan iki ülkenin seçim sistemleri ve rejimleri değerlendirildiğinde seçmenleri üzerinde realist açıdan olmasa da, yumuşak gücün etkinliği belirlenmiştir. Mavi Marmara olayının hemen öncesinde cereyan eden alçak koltuk krizine yol açan televizyon dizisi bu bağlamda güncel bir örnek olarak değerlendirilebilir. Olayların birlikte ele alınıp değerlendirilmesi ve tezin ilk bölümünde değinilen domino etkisi de göz önünde tutulduğunda, alçak koltuk krizinden Mavi Marmara ve ardından Tahran Anlaşması'na değin bir dizi gelişme dikkat çekicidir. Mavi Marmara'nın hemen sonrasında İran'ın nükleer programına yapılan desteğin Tahran Anlaşması'yla resmiyet kazanması Türk dış politikasının yön değiştirmesi şeklinde yorumlanmıştır.[848] Öte yandan ilişkiler realist UPE'nin öngördüğü şekliyle farklı unsurlardan etkilenmeye açık ve devletlerin çıkarları odaklı gelişmiştir. Her iki uluslararası aktör de, olması gerektiği gibi önceliği kendi ulusal çıkarlarına vermiş ve ister araç, ister amaç olsun, güç edinmeye çalışmıştır. Buna karşın gerekli durumlarda işbirliğinin tesis edilebilmesi de her iki devlet için olumlu bulunmuştur. 22 Mart 2013'te Netanyahu'nun Erdoğan'ı aramasını takiben sorunlar hızla çözüme

---

[844] Fahir H. Armaoğlu, "1955 Yılında Kıbrıs Meselesinde Türk Hükümeti ve Türk Kamu Oyu", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 2, 1959, s. 57.
[845] Fahir H. Armaoğlu, "1955 Yılında…", s. 61.
[846] Peter Mansfield, *a.g.e.,* s. 585.
[847] Soyalp Tamçelik, "İsrail Örneğinden Hareketle Uluslararası Güvenlik Değerlendirmelerinde Yeni Bir Kavram: Jeofobi (Geo-Phobia)", *Güvenlik: Kargaşa ve Belirsizlik Çağından Nereye?,* Derleyen: Mehmet A. Okur, KOCAV Yayınları, 2018, s. 123.
[848] Mehmet Ali Birand, *a.g.m.*

yaklaşmış; ancak Türkiye'nin Gazze konusundaki beklentileri mutlak bir çözümü geciktirmiştir.[849]

Bölgedeki savaş ve çatışmaların belli aralıklarla, farklı bölgelerde, farklı amaçlarla cereyan etmesi, bölgenin istikrara kavuşmasında en büyük engel olarak tespit edilmiştir. Osmanlı sonrası İngiliz ve Fransız yetkililerin kendi çıkarlarına uygun olarak belirledikleri yeni sınırlar ile bölge toplumlarının beklenti ve çıkarlarına uymayan dış zorlamalar, [850] bölgedeki egemenliğini arttırma veya sağlamlaştırma arayışında olan devletleri birbirlerine düşürmüştür. Bu durumun İsrail'in penceresinden Türkiye'nin nasıl göründüğüne ilişkin bir katkısı da olmuştur:

> *"(...) düşman Arap rejimleri ile çevrelendiğini hissettiği sürece, Türkiye gibi laik, Batı yanlısı ve de Müslüman ancak Arap olmayan bir ülke ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmış, bu sayede stratejik yalnızlığından kurtulmak istemiştir."*[851]

Batı yanlısı veya İsrail'le barış yapmış ya da tehdit oluştururken bu durumu ortadan kalkmış devletler artık İsrail'in çevresinde bulunmaktadır. Özellikle, yıllarca savaş durumunda kalınan Mısır'la Doğu Akdeniz'deki enerji konusunda işbirliğine gidilmesi bu noktada yakın tarihteki somut bir örneği oluşturmuştur. Kuşkusuz ikili ilişkilerin seyrinde bölgesel olduğu kadar uluslararası şart ve gelişmelerde etkin olmuştur. Bölgede tekrar beliren ABD ile Rusya arasındaki güç mücadelesi, Suudi ve İran mücadelesi ve tüm bunların etkisiyle şekillenip desteklenen vesayet savaşları karmaşık bir tablo oluşturmuştur.[852] Etnik, dinsel, mezhepsel ve ideolojik kargaşanın hüküm sürdüğü bölgede, ABD ve Rusya gibi iki önemli gücün de etkisiyle, ikili ilişkilerde farklı çıkar ve tehdit algılarının oluşumu olağandır. Mavi Marmara Olayı sonrasında İsrail'in Türkiye'yle olan ilişkilerinde İran'ın bir kırmızı çizgi olarak gösterilmesi ve iç savaşın yaşandığı Suriye'de olası bir İran egemenliğinin İsrail

---

[849] Abdulkadir Selvi, "İsrail'le Anlaşmanın Perde Arkası", http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/abdulkadir-selvi/israille-anlasmanin-perde-arkasi-40123057, (09.04.2018)
[850] William L. Cleveland, *a.g.e.*, ss. 585-586.
[851] Ayça Eminoğlu, *a.g.m.*, s. 96.
[852] Oğuz Çelikkol, "Orta Doğu ve Türkiye...", http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/oguz-celikkol/orta-dogu-ve-turkiye-40743263, (21.03.2018)

tarafından risk olarak değerlendirilmesi[853] de bölgesel olayların ikili ilişkilere etkisine bir örnek olarak sunulabilir.

Mansfield, Türkiye'nin 2000'li yıllardaki Müslüman ülkelerle olan ilişkilerinin İsrail'le olan ilişkilerine zarar verdiğini savunmuş ve bu dönemde iki ülkenin birbirlerine dönük yaptırımlarını örnek olarak sunmuştur.[854] Tespitler genel olarak doğru görünse de, tüm veriler incelendiğinde bu sonuca ulaşılması olası değildir. Belki ilişkilerin inişli çıkışlı olduğu ve 2000'li yılların ilk on yılı için inişlerin daha keskin olduğu kabul edilebilir; ancak bu durum aslında iki ülke arasında hep görünen bir durum olmuş ve önünde sonunda ilişkiler tekrar normalleşme veya iyileşme sürecine girmiştir. Realist UPE ile açıklanabilen sınırlı ve geçici işbirliklerinin olması ve gerektiğinde rekabet hâlinde olan devletlerin ilişkilerinin olumsuz yönde gelişmesi olağan bir durumdur. Ayrıca söylemlerle eylemlerin bazen farklı oluştuğu tespiti de yapılmıştır.[855] Bu durum da, Türkiye'nin de çıkarları doğrultusunda hareket ettiğini göstermiştir.

Bununla benzer bir başka tespit ise şöyle ifade edilmiştir:

> *"Bölgede İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan Türk - İsrail ekseninin yerini 2000'li yıllarda - en azından Batılı gözlemcilerin gözünde – Türkiye - Suriye - İran eksenine bırakması ve bunun karşısında İsrail Başbakanı Netanyahu'nun Ağustos 2010'da Atina'ya gerçekleştirdiği ziyaretle birlikte İsrail – GKRY - Yunanistan eksenin ortaya çıkması, Türkiye ve İsrail'in karşıt kamplarda yer almasına yol açmıştır. Eksenleşmenin Mayıs 2010'da Mavi Marmara Baskını ve Ağustos 2011'de Kıbrıs petrol arama krizinden sonra iyice belirginleşmesinin bölgenin istikrarı açısından tehlikeli olacağı (...)"*[856]

Türkiye'nin 24 Ocak Kararları (1980) ile ekonomi ve anamallar üstündeki denetiminin azalması gözlenmiş, stratejik öneme sahip kurumların yabancılara

---

[853] Deniz Kilislioğlu, "Türkiye ve İsrail niçin uzlaşıyor?", https://www.ntv.com.tr/dunya/turkiye-ve-israil-nicin-uzlasiyor,RJjB58GlNk67GEW7beqbRg, (30.04.2018)
[854] Peter Mansfield, *a.g.e.*, ss. 619-620.
[855] Burak Gümüş, *a.g.m.*, s. 92.
[856] Volkan Ş. Ediger - Balkan Devlen - Deniz Bingöl Mcdonald, *a.g.m.*, s. 88.

geçtiği belirtilmiştir.[857] Realist UPE'nin ticaret ve ekonomiye yaklaşımıyla örtüşmeyen bu duruma kimi zaman müdahalelerde bulunulmuştur. Türkiye'nin AB Gümrük Birliği'ne üyeliği de ticaret ve ekonomi açısından Türkiye'nin mutlak çıkarlarını tam olarak yansıtmamaktadır. Bu durum ise şöyle özetlenmiştir:

"Türk ekonomisini daha rekabetçi hale getirdiği, standartlar konusunda çıtasını yükseltip ticaret hacmini arttırdığı ve Türkiye'nin ihracatını daha cazip hale getirdiği açıktır. Ancak AB'nin imzaladığı serbest ticaret antlaşmalarında söz sahibi olmamak Türkiye açısından önemli bir sorun oluşturmaktadır." [858]

Kıbrıs, ekonomi ve enerji konuları birlikte ele alındığında, Ada'daki müzakerelerin seyrini de değiştirmesi beklenen su temini projesinde Güney Kıbrıs'a da verilebileceği ifade edilmiştir. Doğalgaz konusunda dışlanan Türkiye ve KKTC'nin su konusunda olumlu yaklaşımı dikkat çekici ve düşündürücü olmuş ve göründüğü kadarıyla Doğu Akdeniz'deki doğalgaz işbirliğinin dışına itilmiştir. Hâlbuki doğalgaz konusunda dışa bağımlı olan ve bu gereksiniminin önemli bir kısmını sınırlı sayıdaki devletten sağlayan Türkiye'nin çıkarı, Doğu Akdeniz doğalgazına olan talebiyle örtüşmüştür. İsrail açısındansa hem dağıtım maliyetinin düşürülmesi, hem de olası pazarına Türkiye'yi de eklemesi şeklinde anlaşılmıştır. 1990'lı yıllarda Türkiye açısından işbirliğini gerekli kılan etkenlerden biri askeri araç gereçler olurken, takip eden süreçte bir değişim yaşanmıştır. Önceden, Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) dökümündeki araç ve gereçlerin güncellenmesi, yenilenmesi ve gerek duyulanların temini konusunda karşılaşılan sıkıntı, Türkiye'yi kaynak çeşitliliğini arttırma çabasına itmiştir.[859] Bununla birlikte 2000'li ve 2010'lu yıllarda ise su ve doğalgaz konularının etkinliğini artırdığı görülmüştür.

Su hakkında yapılan; ancak doğalgaz için de dolaylı olarak geçerliliği savunulabilecek realist işbirliğine ilişkin bir tespit şöyle yapılmıştır:

"(...) havza çapında bir işbirliği için liderlik yapabilecek başat (hegemon) bir gücün varlığı ve böyle bir işbirliğini oluşturmayı üstlenmesi bu

[857] Ferit Bağcı, "1980 Sonrası Türkiye'de Yabancı Sermaye Hareketleri ve Dış Politikaya Yansımaları", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 9, 2009, s. 121.
[858] Sinem Kocamaz, a.g.m., s. 49.
[859] Gencer Özcan, *a.g.e,* s. 59.

şartların en önemlisidir. (...) sınıraşan su havzalarında işbirliği, ancak havzadaki başat güç şu ya da bu nedenle işbirliğine yaklaşırsa ihtimal dahilindedir. (...) Müzakereler başlasa bile, orta ve aşağı kıyı ülkelerinin pazarlık masasına dezavantajlı bir konumda oturacaklarını iddia ederler..."[860]

Doğu Akdeniz özelinde düşünüldüğünde ise Ortadoğu'nun bölgesel güçlerini de dikkate almak gerekmektedir. Uzlaşı ve ardından işbirliğinin sağlanabilmesi ise ancak bölgesel güçlerin çıkarlarının kesiştiği noktada olası görünmektedir. Her ne kadar Türkiye ve İsrail arasında Doğu Akdeniz doğalgazına dönük bir işbirliği kısa süreli de olsa düşünülürken, diğer uluslararası aktörlerin etkisiyle bu işbirliği tesis edilememiştir.

Türkiye ve İsrail birlikte gözetildiğinde birinin ötekini farklı kaynaklarla bastırabildiği ya da güçlerinin karşılaştırılabilmesi olası görünmemiştir. Su ve doğalgaz kaynakları ele alındığındaysa her ikisinin de birbirini dengeleyebildiği, yani işbirliğine hemen hemen eşit düzeylerde katılabilecekleri anlaşılmıştır. Suriye'deki iç savaş ile getirdiği güvenliksiz ortamı ve Doğu Akdeniz doğalgazının doğu – batı yönlü deniz altından geçen boru hattıyla dağıtım projesi dikkate alındığındaysa su ve doğalgaz konusunda bir işbirliğine en azından kısa dönemde gerek duyulmadığı anlaşılmıştır.

Siyasal partilerin ülkelerinde egemen olduklarında önceden eleştirilen veya eleştirmesi beklenilen politikaları sürdürdüğü de görülmüştür. Bunun Türkiye'den örneği 1990'lı yıllardaki Refah – Yol olarak bilinen koalisyonda görülmüştür. İsrail'deyse bunun örneği olarak 1977'de seçimleri kazanan Likud Partisi yönetiminin Mısır'la barış yapması gösterilmiştir.[861]

Türkiye'nin dış politikasını dönem dönem değiştirmesi ve hatta egemen olan siyasal partilerin bile politikalarını değiştirmesi mutlak surette olumlu ve iyi ya da olumsuz ve kötü şeklinde yorumlanmaya uygun görülmemiştir. En azından

---

[860] Ayşegül Kibaroğlu - Vakur Sümer, "Sınıraşan Nehirlerdeki Su Uyuşmazlıklarına Farklı Yaklaşımlar: Uluslararası İlişkiler Disiplini Ne Sunabilir?", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 3, Sayı: 12, Kış 2007, s. 26.

[861] Bernard Lewis, *Tarih Notları…,* s. 235.

genelleme yapılmasının yanlış olabileceği anlaşılmıştır. Türkiye'nin özellikle 1990'lı yıllarda Orta Asya, Kafkaslar ve Balkanlar'a yönelmesi, İsrail'le ilişkilerini iyileştirmesi, 2000'li yıllardaysa gündemine Ortadoğu'nun geneliyle Afrika'yı eklemesi de görülmüştür. Soğuk Savaş sonrası güvenlik anlayışında yapısal değişikliklere gitmesi, aslında Batılı müttefikleriyle Ortadoğu arasında bir köprü kurabilmesine zemin hazırlamıştır.[862] Daha da önemlisi, çeşitli araçlarıyla kendi çıkarlarını sağlamlaştırabilme olanağı da tanımıştır. Kimi zaman doktrin (öğreti) olarak anılan ve 2000'li yılların bir kısmında Türkiye'de hayat bulan stratejik derinlik yaklaşımı, Türkiye'nin çevre ülkelerle olan ilişkilerinin iyileştirilmesini öngörmüş olsa da, gerçekte tam anlamıyla başarılı olunamamıştır. 2000'li yıllarda gözlenen ve 1990'lı yıllara göre farklılaşan ilişkilerde birden fazla belirleyici olmuştur. TSK'nın kendi kendine yeterlilik konusunda görece daha iyi bir noktaya ulaşması ve ayrılıkçı terör örgütlerine karşı askeri açıdan üstünlük sağlaması iki dönem arasını karşılaştırabilme için uygun bir zemin oluşturmuştur.[863]

Realist UPE'nin birer araç olarak gördüğü hükûmetler arası örgütler ve sivil toplum kuruluşları ikili ilişkilerde kimi zaman yer edinmiştir; ancak uluslararası politikaya ilişkin yazında kendisine büyük önem verilen BM'nin somut bir varlığı tespit edilememiştir. Bunun en dikkat çekici örneği, Mavi Marmara Olayı sonrasında BM tarafından oluşturulan komisyonun hazırlayıp yayınladığı Palmer Raporu ve bu raporun belli bir yaptırım gücünün olmayışıdır. Öte yandan neoklasik realizmin işaret ettiği iç unsurların belirleyiciliği daha etkin olmuştur.

Realist UPE açısından birer uluslararası aktör olarak kabul edilmeyen; ancak devletlerin araç olarak kullanabildiği savunulan terör örgütleri de ikili ilişkilerde kimi dönemlerde etkin olmuştur. İsrail, ASALA konusunda Türkiye ile işbirliğine gitmiştir. Diğer yandan PKK konusunda ASALA'ya göre daha edilgen kaldığı da anlaşılmıştır. FETÖ/PDY tarafından gerçekleştirilen 15 Temmuz darbe kalkışmasına ilişkin olaraksa daha önce yer verilen zamanlama konusunda bazı fikirler edinilmiştir. 15 Temmuz 2016 öncesinde Türkiye, ikili ilişkilerinin diplomatik

[862] F. Stephen Larrabee, "Turkey Rediscovers the Middle East", https://www.foreignaffairs.com/articles/turkey/2007-07-01/turkey-rediscovers-middle-east, (11.03.2018)
[863] Gencer Özcan, *a.g.e,* s. 126.

anlamda son derece kötü olduğu İsrail ve Rusya ile yakınlaşmıştır. Her iki devletle de neredeyse eşzamanlı olarak normalleşme süreçlerine girmiştir. Bu durumun (iki devletten en az biriyle olan yakınlaşmanın) bir başka uluslararası aktörü rahatsız etmiş olabileceği ve terör örgütünün araç olarak kullanılmaya çalışıldığı düşünülmüştür.

İkili ilişkilerde bazı dönemler normalleşme ya da iyileşme süreci olarak isimlendirilmiştir. Realist UPE'nin devlet çıkarlarıyla ilişkili olarak işbirliğini olası seçeneklerden biri görmesi, Türkiye ile İsrail ilişkilerinde de görülmüştür. Bunlardan somut ve daha güncel olanını, İsrail dış politikalarında etkin olan Dore Gold şöyle ifade etmiştir:

> *"(...) Türkiye ve İsrail gibi iki ülke her konuda anlaşamaz. Ama belli temel konulara gelindiğinde, mesela terörle mücadele, bölgesel istikrarı sağlamak... Bu konular, Türkiye'yle bizi birlikte çalışmaya iten konular…"*[864]

Gold, ayrıca normalleşme süreci sırasında da şu görüşü paylaşmıştır:

"(...) Aslında İsrail ve Türkiye'nin çok ortak noktası var. Dünyanın en felaketli bölgesinin sınır komşularıyız; Suriye ve Irak. IŞİD ve bölge ülkelerden gelen farklı tehditlerin altındayız..."[865]

İsrail açısından da Türkiye için de ikili ilişkilerin iyileştirilmesi ve kimi konularda işbirliğine gidilmesi kaçınılmaz olmuştur. Her ne kadar askeri ve ticari rekabet olsa da, ortak kaygılar ve riskler gözetildiğinde açıktan ya da gizliden uzlaşı sağlanması olağan bir durum olarak ortaya çıkmıştır.

İki ülke arasındaki ilişkilerin üçüncü tarafları etkilediği gibi, üçüncü tarafların da iki ülke ilişkilerini etkilediği anlaşılmıştır. Yani ilişkilerin değerlendirilmesinde iki devletin de birbirleriyle ve diğer aktörlerle olan etkileşimi belirleyici olmuştur. Üçüncü taraflar içinde en sık karşılaşılan uluslararası aktör olarak ABD dikkat çekici

---

[864] Nalan Koçak, "Dore Gold: Musul'da Türkiye'nin Çıkarları Var, Anlıyoruz", http://www.haberturk.com/haber/haber/1320921-dore-gold-musulda-turkiyenin-cikarlari-var-anliyoruz, (21.04.2018)

[865] Sputnik Türkiye, *Gold: İsrail ve Türkiye'nin Birbirine İhtiyacı Var*, https://tr.sputniknews.com/turkiye/201605251022954196-israil-turkiye-dore-gold/, (21.04.2018)

bir yer tutmuştur. ABD'nin bölgeye ilişkin politikalarındaysa 1970'li yıllardan itibaren neoliberal yaklaşımın esas alındığı, firmaların serbest piyasa ortamında hareket edebildiği bir sistem öngörüsünden bahsedilmiştir.[866] Dış ticaretin Türkiye ve İsrail arasında büyümeye meyilli olduğu veriler dikkate alındığında anlaşılmıştır. Diğer yandan dış ticaretin rahatlıkla yapılabildiği ülkeler de göz önünde bulundurulduğunda, neoliberal yaklaşım ya da serbest ticaretin savaş ve çatışmayı önleme konusunda yetersiz olduğu görülmüştür. Türkiye ve İsrail özelinde baskın görünen etkenlerden biri olan ABD'nin bölgeye yaklaşımı olmuştur.. ABD, bölgedeki sürdürülebilirliği iki müttefikinin (Türkiye ile İsrail) güvenlik düzenlemesine bağlamıştır.[867] Arap Baharı'ndan ayrı olarak okunması gereken Suriye İç Savaşı'nda Türkiye'nin edindiği konum ve bölge politikaları, ABD'nin İsrail dışında Suudi Arabistan'la olan ilişkileri de değerlendirildiğinde farklı bir yola girildiği izlenimini vermiştir. ABD'nin ikili ilişkilerdeki konumu yeni bir durum olarak görülmemiştir. Soğuk Savaş'tan günümüze dek ABD'nin başlı başına Batı'yı temsil ettiği gibi bir izlenim oluşmuş ve daha önce anılan belirleyici konuların neredeyse tümünde doğrudan veya dolaylı olarak etkisi olduğu düşünülmüştür.

[866] Oktay Caferoğlu, *a.g.m.,* s. 123.
[867] Gencer Özcan, *a.g.e,* s. 62.

4. SONUÇ

Siyaset bilimi ve uluslararası ilişkilerin ekonomi disipliniyle olan sınırlı birleşimi kabul edilebilecek UPE, Dünya'daki siyasal, ekonomik, askeri gelişmeler sonrası ortaya çıkmış ve zamanla kültür, toplumbilimi, uluslararası hukuk gibi konuları da ele alarak harmanlamıştır. UPE, salt siyasetle ilgilenmediği gibi, yalnızca ekonomi veya yalnızca güvenlik konularına da odaklanmamıştır. Hem ele alınan olaylar silsilesi, hem de araştırmacının benimsemiş olduğu kuram, odak noktasını da değiştirmiştir. UPE disiplini, bir veriden çok, birçok verinin ortak çözümlemesine dayandırılan ve böylelikle daha doğru (veya güvenilir) sonuçlar elde edilmesine olanak tanıyan bir disiplin olarak kuramların da yorumlanmasına ve geliştirilmesine olanak tanımıştır.

Devletlerin ekonomiye ve ticarete yaklaşımlarında tarihsel süreç sürekli bir değişim olduğuna işaret etmiştir. Merkantilizmi tercih eden coğrafyalarda serbest ticaret benimsenmiş ve Birinci Dünya Savaşı sonrasında bu görüşün yerine ekonomik milliyetçilik ağırlık kazanmış, İkinci Dünya Savaşı sonrasında tekrar serbest ticarete dönüş gözlenmiştir. Diğer yandan devletlerin veya tümden uluslararası sistemin sıkıntıya girdiği dönemlerde devletler ekonomiye müdahale etmekten vazgeçmemiştir. Kısacası, genel olarak, ekonomik anlamda olumlu gelişmeler yaşandığı sürece ticaretin serbestçe yapılması savunulmuş, diğer koşullardaysa devletin müdahale etmesi gerektiği ortaya çıkmıştır. Uluslararası ticarete yaklaşımda kuramlar arasında somut farklılaşmalar olmuştur.

UPE disiplininde üç ana kuramın temel savları ve farkları, ilgili kaynaktan çevrilerek Tablo 4'te aktarılmıştır. Tablo, kuramların yaklaşımlarının kısaca özeti olarak kabul edilmiştir.

Tablo 4: Uluslararası Politik Ekonominin Geleneksel Üç Kuramdaki Yeri[868]

UPE Konular ve Kuramlar	Realizm	Liberalizm	Marksizm
En Önemli Aktör	Devlet	Bireyler	Sınıflar (Özellikle kapitalist sınıf)
Devletin Rolü	Kaynak tahsisi için ekonomiye müdahale	Mülkiyet haklarını oluşturup uygulamak	Kapitalist sistemin sürdürülebilmesi için kapitalist sınıfa araçlık görevi
Uluslararası Ekonomik Sistemin Görünümü	Çatışma durumu	Uyumluluk durumu	Sömürü düzeni
Ekonomi Politikasının Ana Hedefi	Uluslararası devlet sisteminde ulus devletin gücünü arttırmak	Sosyal refahın tümden artırımı	Refah ve gelirin adil bir şekilde dağılımını teşvik etme

UPE disiplininin yorumlanmasında başvurulan ana akım kuramlar arasında ayrıca siyasal aktörlerin ne olduğu veya nasıl değerlendirildiği konusunda da ayrılık belirlenmiştir. Realistler de liberaller de devleti en önemli aktör olarak kabul ederken, farklılık uluslararası kurumlar gibi konularda kendisini göstermiştir. Örneğin NATO, realistler için güç kullanabilme aracıyken, liberaller için başlı başına bir politika belirleyici olarak yorumlanmıştır. İşlevsellikleri üstüne değerlendirme yaparken de, Birleşmiş Milletler (BM) Barış Gücü'nün 1994'te Ruanda'da ve 1995'te Srebrenitsa'da göstermiş oldukları başarısızlık, realizmin bu tip örgütlere ve araçlarına olan uzaklığını haklı çıkarmıştır. Yapısal liberalizmin yaygınlaştırılabilmesi için, bazı uluslararası kurumlar roller üstlenmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde bu kurumlar liberal yorumla uluslararası politik aktörler olmuştur; ancak bu durum realist bir şekilde yorumlandığında, kurumların hükûmet amaçlarına dönük birer araç olarak kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Benzer bir çıkarım, çokuluslu şirketler için de olasıdır; çünkü liberallere göre çokuluslu şirketler birer aktörken, realistler için birer araçtır.

[868] Thomas Oatley, *a.g.e.*, s. 12.

Çokuluslu şirketlerin uluslararası ilişkilerde bir aktör olup olmadığı konusunda da kuramlar arası farklı yaklaşımlar bulunmuştur. Aslında, çokuluslu şirketlerin her bir devlet için aynı etkileme gücünün olmadığı, bazılarında çeşitli yollarla politika yapılmasına yön verebileceği; ancak aynı şirketin bir başka devletçe yönlendirilebileceği de anlaşılmıştır. Örneğin ucuz işgücü, hammadde, yeni pazar gibi olanaklar bulunduğu hâlde, bir başka aktörün ambargo kararına uymak zorunda kalması, doğrudan bir aktör olarak kabul edilip edilmeyeceklerine dönük soru işaretidir. Bununla birlikte lobicilik etkinliklerinin, ortakların kim olduğu gibi noktalar da dikkate alındığında, kısmen de olsa politikalara bazı yerlerde yön verebilecekleri anlaşılmıştır. Aynı durum sivil toplum kuruluşları için de geçerlidir. Gerçekten kimi durumlarda ulusal politikayı etkileyebilecek gücü barındıran sivil toplum kuruluşları, uluslararası ilişkilerde realistlerin deyimiyle birer araç olarak kullanıma uzak değildir.

Küresel terör örgütleri bir şekilde uluslararası politika hazırlanmasında etkin olmuştur. Bu açıdan ele alındığında birer aktör olarak kabul edilmeleri gerekmiştir; ancak kimi zaman medyaya sızan ya da doğrudan açıklamaları verilen bilgilere göre, tıpkı çokuluslu şirketler gibi yönlendirilmeye açık olup olmadıklarıdır. Diğer bir deyişle, bir takım amaçlar için desteklenip desteklenmedikleridir. Bununla ilgili bir diğer konu ise, küresel ve ulusal terör örgütleri dışında, birkaç devleti hedef alan, daha bölgesel bir niteliği olan, başka devletlerce açıktan ya da gizliden desteklenen örgütler olmuştur. Örneğin doğrudan iki devletin sınırlarını değiştirmeye kalkışmış, birçok ülkede eylemlerini gerçekleştirmiş, farklı siyasal amaçları olan ülkeleri bir ya da iki grup hâlinde kümelenmelerini sağlamış bir terör örgütü küresel ölçekte kabul edilebilir. Aynı coğrafyada olup eylemlerini sadece bu coğrafyada gerçekleştiren, bulunduğu ülkeye göre farklı isimler kullanan bir başka terör örgütünün küresel mi, yoksa ulusal mı kabul edileceği ise tartışmalıdır. Terör örgütlerinin bir şekilde desteklendiği, birbirlerine veya hedef ülkelere dönük araç olarak kullanılabilecekleri düşünüldüğündeyse uluslararası ilişkilerde bir aktör sayılamayacakları anlaşılmaktadır.

Olması gerekenle değil, var olanın açıklanmasıyla ilgilenen realist kuramın UPE disiplinindeki konumunun anlaşılması, klasik realizm, yapısal realizm ve

neoklasik realizmle olasıdır. Devletin güç edinimi için göreli kazancı temel alması, yapılan işbirlikleri ve ittifak ilişkilerinde de kazancın gözetilmesi, ikili veya çoklu ilişkilerde kimin ne olduğuyla değil, hangi seçeneğin daha mantıklı olduğuyla ilgilenilmesi, savaş ve çatışma riskinin azaltılması için bir dengeleme sistemine ya da egemene gerek duyulması şeklinde özetlenmesi doğru olacaktır.

Tezdeki olay incelemesi Türkiye ve İsrail ilişkileri olduğundan realizmin daha doğru sonuçlara ulaştırabileceği düşünülmüştür. Öncelikle tezde sınırlı (kısıtlı bir yıl aralığı) bir süre ele alınmamış; onlarca yıl içinde değişen ulusal (hükûmet değişikliği gibi), bölgesel (bölgede yaşanan savaş ve terör gibi), uluslararası (anlaşmalar, ekonomik krizler gibi) koşullar da göz önünde bulundurulmuştur. Bu bağlamda realist UPE'nin durum incelemesi ve çözümlemesi yapma konusunda en yetkin olmasa bile, yeterli olacağı sonucuna varılmıştır. Sonuçta liberalizm ve Marksizmin tüm süreci tüm yönleriyle ele almasında geleceğe dönük varsayımlar da dikkate alınması gerektiğinden, böyle bir varsayım yapmaktan kaçınılmış, yalnızca olan durumun genel geçerliliği sınanmaya çalışılmıştır. Geniş bir süre aralığı ele alındığı için de, genel sonuçlar elde edilebilmesine odaklanılmıştır.

Realist Uluslararası Politik Ekonomi Kuramı Bağlamında Türkiye – İsrail İlişkileri, iki devlet arasında inişli çıkışlı bir ilişki olduğunu göstermiştir. Her şeye karşın, olması gerektiği gibi, iletişim her zaman sürmüş ve etkileşim devam etmiştir. Devletler, kendi açılarından her zaman haklı gerekçelere sahip olmuş, kendi çıkar ve amaçlarını da diğerlerininkinden üstün tutmaya çalışmıştır. Bunlar da, dayanılan kuram açısından özel şartlar dışında hemen her devlet için olağan birer durumdur. Devletler önce kendi ulusal çıkarlarını gözetme durumundadır.

Realist görüşler olması gereken düzen ve sistem yerine olanın incelenmesini esas aldığından, yaşanılanların yorumlanması aşamasında olabildiğince farklı yaklaşımlar ele alınmıştır. Böylelikle görece doğru olan sonuca ulaşma şansı aranmıştır. Realist UPE çerçevesinde devletlerin önce kendi çıkarlarını esas almaları, bu çıkarlar doğrultusunda işbirliğine gitmeleri ya da işbirliğini bırakmaları, her anlamda birbirleriyle rekabet etmeleri, diğer yandan toplumlarını ikna edebilmek için farklı söylem ve araçlar geliştirmeleri olağan karşılanmıştır.

UPE ve özellikle neoklasik realizm, iki devlet arasındaki ilişkiyi belirleyici farklı etkenlerden bahsetmiştir. İkili ilişkilerin seyrinde gerçekten de dönemsel olarak değişiklik gösteren ana konular oluşmuştur. Bu konular, dönemsel olarak değişmesinin yanı sıra, iki devlet politikaları ve amaçları doğrultusunda da özgün bir gelişme seyretmiş, aynı dönemde her iki ülkede de farklı bir belirleyici konu ortaya çıkmıştır.

Osmanlı döneminde Avrupa'da baskı ve şiddete uğrayan Yahudiler hoşgörüyle karşılanmış ve Cumhuriyet döneminde de bu hoşgörü politikasına devam edilmiştir. Bu süreçlerde ise toplumlar arasında kültürel bir etkileşim olduğu anlaşılmıştır. Diğer yandan İsrail'in kurulmasıyla birlikte farklı gelişmeler ortaya çıkmıştır. Tezin konusu ve kapsamı gereği değinilmemiş olsa da, Türkiye'deki Yahudiler ile İsrail'deki Türkiye'den göçen Yahudiler kimi zaman zor durumda kalmıştır. İkili ilişkilerde ise döneme ve koşullara bağlı olarak birtakım değişiklikler olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında SSCB'nin Türkiye üstündeki amaçları göz önünde bulundurulduğunda Türkiye, Batı Bloğu içinde yer almış ve bu durum dolaylı olarak İsrail ile ilişkilerini de etkilemiştir. 1956'daki Süveyş Kanalı kaynaklı krizde Türkiye, Mısır'ın da bu sorunda payı olduğunu belirtmiş; ancak İsrail'le de ilişkilerini geçici süreyle askıya alma durumunda kalmıştır. Bu ve sonraki İsrail – Arap mücadelelerinde Türkiye'nin tutumu denge politikasıyla örtüşmüştür. Hem Suriye tehdidi, hem de Sovyetler ve İran, Türkiye'nin İsrail'le ilişkilerini koparmamasında birer neden olmuştur.

1964'te Kıbrıs konusu Türkiye'nin dış politikasında belirleyici bir başka odak noktası olmuştur. ABD'ye güvenmeme konusunda haklı gerekçelerini pekiştirmiş olan Türkiye, Arap dünyasının desteğini aramak durumunda kalmış ve ABD'nin İncirlik Üssü'nü belli tarihlerde belli amaçlar için kullanmasını önlemiştir. Diğer yandan 1960'lı yılların sonunda, özellikle 1967 Altı Gün Savaşı sonrası hem İsrail'in hem de Türkiye'nin tehdit olarak algıladığı terör örgütlerinin aynı yerlerde bulunuyor olması Türkiye – İsrail ilişkilerinin iyi bir zemine oturtulması yönünde etkileyici olmuştur.

1973 Yom Kippur Savaşı ve 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı hem bölgesel, hem de uluslararası siyasette etkileyici sonuçlar doğurmuş; petrol krizi UPE ve enerji politikaları açısından, ABD'nin Türkiye'ye ambargo uygulaması ve Araplar'ın da beklenen desteği Türkiye'ye vermemesi Türk dış politikası açısından çıkarımlar edinilmesini sağlamıştır. Realist UPE açısından düşünüldüğünde Türkiye'nin kendi ayakları üstünde durması ve dışa bağımlılığı en aza indirmeye odaklanmasını ortaya koyan gelişmeler bu yıllarda yaşanmıştır.

1978 yılında İran'da gerçekleşen devrim ve Türkiye'de 1980'de ordunun darbe yapması bölgesel dengelerin yine değişmesine yol açmıştır. İran'daki rejim değişikliği, özellikle İsrail'in bölge politikalarında güvenlik konusunu daha da derinleştirmiştir. Bununla birlikte, 1980'li yıllarda ikili ilişkilerde belirleyiciliği azalan Kıbrıs konusunun yerini Filistin konusu almıştır. Türkiye denge politikası izlemeye çalışmış olsa da, bazı şartlar gereği bunu sürdürememiştir. 1990'lı yıllar ise Türkiye – İsrail ilişkilerinin en iyi olduğu dönem olarak değerlendirilmiştir. Özellikle bu on yılın ikinci yarısında yaşananlar bölgedeki iki ülkenin dost ve müttefik olduğu izlenimi vermiş ve bu iki devletten en az birini tehdit olarak gören diğer devletlerin birbirlerine yakınlaşmasına neden olmuştur. Bir başka ifadeyle, küresel çapta olan kutuplaşma, bölgesel çapta da gerçekleşmiştir.

2000'li yıllarda şartlar tekrar değişmiştir. 1999 yılında Türkiye'de yaşanan deprem ile Yunanistan'la iyi ilişkiler konusunda umutlar yeşermiş, PKK Terör Örgütü'nün sözde yöneticiliğini yapan kişinin yakalanmasıyla örgütün eylemlerinde azalmalar başlamıştır. 2002 ve sonrasındaki hükûmetlerin dış politikada farklı seçenekleri değerlendirmeye başlaması da, Türkiye'nin çevre/bölge ülkelerinden farklı coğrafyalardaki ülkelerle iletişime geçmesini sağlamıştır. Bu durum, Türkiye için uluslararası alanda bir artı olmuş ve olumlu etkileri de görülmüştür. Öte yandan Irak'ın işgal edilmesi sürecinin Türkiye'nin güvenliğine dönük etkileri de olduğundan, Türkiye tümüyle bölgesel politikalardan ve konulardan uzaklaşmamıştır. 2004 ve sonrasındaysa Filistin konusuna bağlı olarak ikili ilişkilerde soğuma dönemi başlamış ve 2010'da alçak koltuk krizi ve Mavi Marmara krizi ile ilişkiler tümüyle kopma noktasına gelmiştir.

2013'te normalleşme sürecinin temeli atılmış, 2016'da ise somut adımlar atılmaya başlamış, normalleşme sürecine geçilmiştir. İlk aşamada enerji arz ve güvenliğinin belirleyiciliğinin ortaya çıktığı anlaşılmıştır. Her iki devlet açısından ortak sorun, Arap Baharı'nın Suriye'de bir iç savaşa dönüşmüş olması ve bu istikrarsız ortamda farklı terör örgütlerinin ortaya çıkması olmuştur. Diğer yandan Temmuz 2016'da Türkiye'de yaşanan darbe kalkışmasının, Türkiye'nin İsrail ve Rusya ile iyi ilişkilerinin kurulduğu tarihten çok kısa bir süre sonra gerçekleşmesi dikkat çekici bir ayrıntı olmuştur. Bir ay sonra, Ağustos 2016'daki Fırat Kalkanı Operasyonu İsrail tarafından desteklenmiştir.

Güç, klasik realistler için de, yapısal realistler için de önemli bir konumdadır. Her ne kadar amaç mı, yoksa araç mı olduğu konusunda uzlaşı olmasa da, üretimde ve dış ticarette üstün olan devletin gücünü sürdürebileceği ve rakiplerine karşı daha ikna edici (veya caydırıcı) olacağı açıklanmıştır. Ayrıca bazı realist uygulamalarda ekonominin yüksek politika olarak değerlendirildiği de tespit edilmiştir. Bu doğrultuda, Türkiye ve İsrail'in ikili ilişkilerinde gücün bazen güvenlik ve diğer amaçlar için birer araç olarak kullanıldığı, kimi zaman ise bir amaç olarak değerlendirildiği sonucuna ulaşılmıştır.

İkili ilişkilerdeki inişli çıkışlı gidişatın, realist UPE'nin ortaya koyduğu savlarla değerlendirildiğinde olağan bir durum olarak okunmaya elverişlidir. Türkiye de İsrail de önce kendi çıkarlarını düşünen ve doğal olarak rekabet içinde bulunan egemen devletler olduğu için, diğer tarafların etkileşimini de değerlendirmek zorunda kalmış ve kendi aralarındaki ilişkiyi buna da bağlı olarak yönlendirmiştir. Ulusal çıkarların kesiştiği noktalarda işbirliğine gidilmiş, kesişmediği ve hatta ters düştüğü noktalardaysa ilişkiler neredeyse dondurulma düzeyine kadar düşürülmüştür. Her ne kadar tez konusu gereği yalnız bu iki devlet örneği ele alınmış olsa da, diğer tüm egemen devletlerarasındaki ilişkilerde de aynı ya da benzer sonuçlar alınabileceği düşünülmüştür.

KAYNAKÇA

Abadan-Unat, Nermin, *Turks in Europe: From Guest Worker to Transnational Citizen*, Çeviren: Caterine Campion, Berghahn Books, 2011.

Abadi, Jacob, "Israel and Turkey: From Covert to Overt Relations", *The Journal of Conflict Studies*, Cilt: 12, Sayı: 2, 1995.

Abdelal, Rawi, "Nationalism and International Political Economy in Eurasia", *Economic Nationalism in a Globalizing World*, Derleyenler: Eric Helleiner, Andreas Pickel, Cornell University Press, 2005.

Açıkalın, Şuay Nilhan – Bölücek, Cemal Alpgiray, "Understanding of Arap Spring with Chaos Theory - Uprising or Revolution", *Chaos Theory in Politics*, Derleyenler: Santo Banerjee, Şefika Şule Erçetin, Ali Tekin, Springer, 2014.

Ağdemir, A. Murat, *Neoklasik Realizm Çerçevesinde İsrail'in Irak Politikası*, (Kara Harp Okulu, Savunma Bilimleri Enstitüsü, Güvenlik Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi), Ankara 2014.

Akan, Dilara Mumcu, "Uluslararası Döviz Kuru Sistemlerinin Geleceği: Bretton Woods'a Geri Dönülebilir mi?", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 2, 2010.

Akçoraoğlu, Alpaslan, "Avrupa Birliği'nde Neo-Liberal Hegemonya, Otoriter Neo-Liberalizm ve Neo-Gramsciyen Uluslararası Politik İktisat Teorisi", *Alternatif Politika*, Cilt: 9, Sayı: 1, 2017.

Akdağ, Zekeriyya, "Avrupa Birliği'nin Geleceği: Hegemonya, İmparatorluk veya Dağılma", *T. C. İnönü Üniversitesi İİBF Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi IV Küresel Siyasette Yeni Yönelimler Bildiriler Kitabı*, Derleyenler: Ahmet Karadağ vd., Malatya, 2017.

Akgül Açıkmeşe, Sinem, "Uluslararası İlişkiler Teorileri Işığında Avrupa Bütünleşmesi", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 1, Sayı: 1, Bahar 2004.

Akkor, Mahmut, "II. Dünya Savaşı'nın Sonu ve Truman Doktrini'nin Ortaya Çıkışı", *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, Güz 2017.

Aksar, Yusuf, "Birleşmiş Milletler Palmer (Mavi Marmara) Raporu ve Uluslararası Hukuk", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 9, Sayı: 33, Bahar 2012.

Akşit, Sait, "Doğu Avrupa'da Radikal Neo-liberal Dönüşüm", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 41, 2009.

Aktan, Coşkun Can, "Globalleşme, Bölgeselleşme ve Yerelleşme", *Dış Ticaret Dergisi*, Sayı: 10, Temmuz 1998.

Aktaş, Hasan Emir, "İsrail'de Dini Kurum, Oluşum ve Referansların Siyasi, Kamusal ve Hukuki Alanlara Etkileri", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 31, Sayı: 1, 2017.

Aktaş, Yıldız, "Bakan Avcı, İsrail Turizm Bakanı Levin'le Görüştü", https://aa.com.tr/tr/turkiye/bakan-avci-israil-turizm-bakani-levinle-gorustu-/742884, (28.04.2018)

Al Jazeera Türk, *2016'daki Bombalı Saldırılar*, http://www.aljazeera.com.tr/haber/2016daki-bombali-saldirilar, (16.04.2018)

Al, Arzu, "Önemli Kavramlar Listesi", *Uluslararası Politik Ekonomi: Ekonomik Krizler ve Türkiye,* Derleyen: Arzu Al, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2016.

Al, Arzu, "Politika-Ekonomi Kesişmesi: Yeni Bir Bilim Dalı Olarak Uluslararası Politik Ekonomi", *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, 2015.

Altın, Elif - Can Sinav, Esra, "Turistlerin İçinde Kendisini Patlattı: 5 Ölü, 7'si Ağır 39 Yaralı", http://www.gazetevatan.com/turistlerin-icinde-kendisini-patlatti-5-olu-7-si-agir-39-yarali-926417-gundem/, (16.04.2018)

Anadolu Ajansı, *Türkiye 69 Ülkeye Su Sattı*, http://aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiye-69-ulkeye-su-satti/181297, (22.02.2018)

Aras, Damla, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları", *Beş Deniz Havzasında Türkiye,* Derleyenler: Mustafa Aydın ve Çağrı Erhan, Siyasal Kitabevi, Ankara 2006.

Armaoğlu, Fahir H., "1955 Yılında Kıbrıs Meselesinde Türk Hükümeti ve Türk Kamu Oyu", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 2, 1959.

Armaoğlu, Fahir H., "İkinci Dünya Harbinde Türkiye", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 2, 1958.

Arndt, Helmut, "Ekonomik Güç ve Rekabet", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Çeviren: Haşmet Başar, Sayı: 30, 1979.

Arslan, Hammet, "Geçmişten Günümüze İzmir Yahudileri: Yerleşme, Kurumsallaşma Süreci ve Mevcut Durum", İ*nsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, 2016.

Aslanlı, Araz – Memmedov, Agil, "Neo-Realizm Kuramı Çerçevesinde Azerbaycan - İran İlişkilerinin Analizi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 6, 2016.

Ataman, Muhittin – Yıldırım, Cengizhan, "Madalyonun İki Yüzü: Alttan ve Üstten Küreselleşme", *Bilgi: Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 2, 2005.

Ataöv, Türkkaya, "Filistin Sorununun Ardındaki Gerçek: İsrail'in Kuruluşuna Kadar", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 25, Sayı: 3, 1970.

Ataöv, Türkkaya, "Marshall Planından NATO'nun Kuruluşuna Kadar "Soğuk Harb"", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 3, 1968.

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt: I-II-III, 2006, http://atam.gov.tr/wp-content/uploads/S%C3%96YLEV-ORJ%C4%B0NAL.pdf, (13.06.2017)

Ateş, Davut, "Küresel Ekonomik Kriz, Devlet ve Dış Politika", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, 2010.

Ateş, Davut, "Küresel Şehirde Güvenlik Sorunu", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Cilt: 36, Sayı: 1, 2009.

Ateş, Davut, "Küreselleşme: Ne Kadar Tek Boyutlu?", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, 2006.

Ateş, Davut – Samur Gökmen, Gülizar, "Bir Akademik Disiplin Olarak Uluslararası Politik Ekonominin Sınırları", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 1, 2013.

Ateş, Davut, *Uluslararası Politika: Dünyayı Anlamak ve Anlatmak*, 2. baskı, Dora, Bursa 2014.

Atıcı Köktaş, Nilgün – Büyükbaş, Hakkı, "Lozan Antlaşması, Dini Azınlıklar ve Dış İlişkiler Boyutu", *Ardahan Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt: 2: Sayı: 3, Nisan 2016.

Avcı, Yasin, "Türk Dış Politikasının Stratejik Derinlik Revizyonunda Balkanlar", *BEÜ Akademik İzdüşüm*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2017.

Aviyente, Selim, "Sultan II. Abdülhamit ve Theodor Herzl, Tarihi Gerçekler", http://www.turkyahudileri.com/index.php/tr/makale-ve-tezler/112-sultan-ii-abdulhamit-ve-theodor-herzl-tarihi-gercekler, (19.02.2018)

Ayaş, Necla – Çeştepe, Hamza, "Dış Ticaretin İstihdam Üzerindeki Etkileri: Türk İmalat Sanayi Örneği", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 2, 2010.

Aydemir, Cahit – Güneş, Hüseyin Haşimi, "Merkantilizmin Ortaya Çıkışı", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 15, 2006.

Aydın, Mustafa, "Uluslararası İlişkilerin "Gerçekçi" Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 1, Sayı: 1, Bahar 2004.

Aydoğan, Erdal, "Yeni Belgeler Işığında 1934 Trakya Yahudi Olayları", *Belgi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 16, 2018.

Aydoğuş, Osman – Türkcan, Burcu – Çalışkan, Elif T. – Kopurlu, Barış S., "Kriz Teorileri: Kondrafieff, Schumpeter ve Wallerstein", Working Paper No: 09/01, Ege Üniversitesi Ekonomi Bölümü, 2009.

Ayhan, Veysel, "Orta Doğu Ülkelerinin Türk Dış Politikasına Bakışı: Gazze Savaşı Bağlamında Bir Analiz", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 17, 2008.

Aytekin, İbrahim – Uçan, Okyay, "Ticaret Savaşları ve Korumacı Politikalar: Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye İlişkileri Bakımından Bir İnceleme", *Bitlis Eren Üniversitesi SBE Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 2, 2018.

Bağcı, Ferit, "1980 Sonrası Türkiye'de Yabancı Sermaye Hareketleri ve Dış Politikaya Yansımaları", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 9, 2009.

Bakır, Bahar, "İsrail'den Türkiye'ye Teşekkür", http://www.haberturk.com/gundem/haber/1213438-israilden-turkiyeye-tesekkur, (21.04.2018)

Bakkal, Muharrem – Bakkal, Süreyya – Turan, Ceren, "Yabancı Yatırımların Türkiye Ekonomisine Etkileri", *III. IBANESS Kongreler Serisi*, Derleyenler: Dimitar Kirilov Dimitrov vd., Edirne, 2017.

Bal, Harun – Özalp, Hüseyin, "Avrupa'da Parasal Birlik Düşüncesi ve Euro'ya Geçiş", *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 2, 2011.

Balamir Coşkun, Bezen, "Arap Baharının Gölgesinde İsrail-Filistin Sorunu ve Türkiye-İsrail İlişkileri", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 4, Sayı: 42, Haziran 2012.

Balcı, Ali, "Türkiye'nin Dış Politikası ve İsrail: 1990'lar ve 2000'lere İlişkin Bir Karşılaştırma", *Ortadoğu Etütleri*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2011.

Balcı, Ali – Kardaş, Tuncay, "The Changing Dynamics of Turkey's Relations with Israel: An Analysis of 'Securitization'", *Insight Turkey*, Cilt: 14, Sayı: 2, 2012.

Balcı, Ali – Yeşiltaş, Murat, "Bir Dış Politika Aracı Olarak Dış Yardımların Kullanılması: Japonya Örneği", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 2, Sayı: 8, Kış 2005.

Baldwin, David A., "Neoliberalism, Neorealism, and World Politics", *Neorealism and Neoliberalism: The Contemporary Debate*, Derleyen: David A. Baldwin, Columbia University Press, 1993.

Baldwin, Richard, "A Domino Theory of Regionalism", Working Paper No: 4465, 1993, the National Bureau of Economic Research, http://www.nber.org/papers/w4465.pdf, (22.07.2017)

Bali, Rıfat, "Cumhuriyet Döneminde Azınlık Milletvekilleri", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 186, Haziran 2009.

Balkır, Canan, *Uluslararası Ekonomik Bütünleşme: Kuram, Politika ve Uygulama AB ve Dünya Örnekleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.

Balpınar, Zafer, *İsrail: Güvenlik Politikasında Süreklilik ve Değişim (1948 – 2008)*, Açılım Kitap, İstanbul 2012.

Baltacı, Nuri – Akyol, Hikmet – Kargı, Bilal - Hikmet Beken, Gülçin, "Ülke Riskinin Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi", *III. IBANESS Kongreler Serisi*, Derleyenler: Dimitar Kirilov Dimitrov vd., Edirne, 2017.

Baylis, John, "Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 5, Sayı: 18, Yaz 2008.

Bayraktar, Cahide, "Keynes ve Refah Devleti", M*anisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 2, 2012.

BBC, *2006: Lebanon War*, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/7381389.stm, (07.03.2018)

BBC Türkçe, *ABD Başkanı Donald Trump, Kudüs'ü İsrail'in Başkenti Olarak Tanıdı*, http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42258773, (30.04.2018)

BBC Türkçe, *Ehud Olmert Türkiye'den Ayrıldı*, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2008/12/081223_olmertturkey.shtml, (15.04.2018)

BBC Türkçe, *Kıbrıs'taki Doğalgaz Gerginliği Hakkında Bilinmesi Gerekenler*, http://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-43061162, (24.03.2018)

Berend, Ivan T., *20. Yüzyıl Avrupa İktisat Tarihi*, Çeviren: Serpil Çağlayan, 3. baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

Birand, Mehmet Ali, "Ankara, İsrail ile Kavgayı Söndürmek İstiyor", http://www.hurriyet.com.tr/ankara-israil-ile-kavgayi-sondurmek-istiyor-15734336, (09.04.2018)

BM Enformasyon Merkezi, *Beşinci Bölüm: İntifada ve Barışa Doğru Yeni Adımlar, 1987 – 2003*, http://www.unicankara.org.tr/filistin/5.html, (12.02.2018)

BM Enformasyon Merkezi, *İkinci Bölüm Bölüşme Planı ve İngiliz Mandasının Sonu*, http://www.unicankara.org.tr/filistin/2.html, (12.02.2018)

BM Enformasyon Merkezi, *Onikinci Bölüm: Kudüs'ün Statüsü*, http://www.unicankara.org.tr/filistin/12.html, (12.02.2018)

BM Enformasyon Merkezi, *Üçüncü Bölüm: Filistin Meselesi ve Birleşmiş Milletler*, http://www.unicankara.org.tr/filistin/3.html, (24.01.2018)

Boehmer, Charles – Gartzke, Erik – Nordstrom, Timothy, "Do Intergovernmental Organizations Promote Peace?", *World Politics*, Cilt: 57, Sayı: 1, Ekim 2004.

Bora, Siren, "Birinci Dünya Savaşı ve İzmir Yahudileri (1914-1918)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 4-5, 1994-1995.

Bozkurt, Celil, "Yahudi Aleyhtarı Bir Derginin Değerlendirilmesi: Milli İnkılâp ve Kamuoyundaki Yankıları", *Tarih Dergisi*, Sayı: 53, 2011/1, 2012.

Broome, André, *Issues and Actors in the Global Political Economy*, Palgrave Macmillan, 2014.

Bulut, Nihat, "Küreselleşme: Sosyal Devletin Sonu mu?", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 52, Sayı: 2, 2003.

Büyükbaş, Hakkı – Atıcı, Nilgün, "Liberal Demokratik Barış Kuramı: Eleştirel Bir Değerlendirme", *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, Sayı: 40, 2012.

Caferoğlu, Oktay, "Küresel Ekonomik Sistem ve ABD'nin Orta Doğu Politikası: 1991 ve 2003 Irak Müdahalesi", *V. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi Bildiriler Kitabı II*, Derleyenler: Ümit Güneş, Eyüp Sami Yavaş, İstanbul, 2016.

Cleveland, William L., *Modern Ortadoğu Tarihi*, Çeviren: Mehmet Harmancı, Agora, İstanbul 2008.

CNN Türk, *Peres ve Abbas'tan TBMM'de Barış Mesajı*, https://www.cnnturk.com/2007/turkiye/11/13/peres.ve.abbastan.tbmmde.baris.mesaji/404511.0/index.html, (15.04.2018)

Cerny, Philip, "International Political Economy", *Democratization Through the Looking-Glass*, Derleyen: Peter Burnell, Manchester University Press, Manchester 2003.

Cohen, Benjamin J., *International Political Economy: An Intellectual History*, Princeton University Press, 2008.

Conley, Tom, "International Political Economy", *International Relations Theory for the Twenty-First Century*, Derleyen: Martin Griffiths, Routledge, 2007.

Coşar, Nevin, "Varlık Vergisi Konusundaki Yolsuzluk Söylentileri", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 58, Sayı: 2, 2003.

Cömert, Hasan, "İmkansız Üçleme'den İmkansız İkilem'e: Bretton Woods Dönemi ve Sonrası Para Politikası", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 34, Sayı: 1, 2016.

Çağrı, Erhan, "Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 51, Sayı: 1, 1996.

Çakmak, Zafer, "Kıbrıs'tan Anadolu'ya Türk Göçü (1878-1938)", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 36, 2008.

Çanak, Erdem, "Varlık Vergisi ve Mersin Uygulaması", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 1, 2016.

Çavuşoğlu, Esra, "Arap-İsrail Sorunu Ekseninde İngiltere'nin Post-Kolonyal Körfez Politikası (1971-1991)", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı: 11, Bahar 2018.

Çelikkol, Oğuz, "Lobiler ve ABD Dış Politikası", http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/oguz-celikkol/lobiler-ve-abd-dis-politikasi-40769989, (21.03.2018)

Çelikkol, Oğuz, "Orta Doğu ve Türkiye...", http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/oguz-celikkol/orta-dogu-ve-turkiye-40743263, (21.03.2018)

Çınar, Yusuf, "Modernleşme ve Bağımlılık Teorisi Ekseninde Marshall Yardımı ve Türkiye", Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 16, Sayı: 2, 2018.

Çiftçi, Kemal, ""Westphalia-Sistemi"ne Karşı "Millet-Sistemi" Söylemi ve Soğuk Savaş Sonrası'nda "Uluslararası Siyaset"", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 19, 2018.

Çoban, Bekir Zakir, "Angelo Giuseppe Roncalli'nin İstanbul Günleri", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 3, Aralık 2017.

Çulha, Tülay, "İstanbul Karaim Cemaati", 7.*Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildiriler I, İstanbul Tarihi: Medeniyetlerin Ortak Buluşma Noktası Olarak İstanbul*, Ankara, 2011.

Danış, Mehmet Fahri, "Türk Dış Politikasında Karar Alıcıların Orta Doğu Algısı: 1957-1958 Krizleri", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, 2018.

Danziger, James N., *Understanding the Political World: A Comparative Introduction to Political Science,* 7. baskı, Pearson Education Inc., 2005.

Dassa Kaye, Dalia – Nader, Alireza – Roshan, Parisa, *Israel and Iran: A Dangerous Rivalry,* RAND Corporation, 2011.

Demir, İdris, "Oil, Gas Contracts And Islamic Principles", A*dvances in Social Sciences Research Journal*, Cilt: 4, Sayı: 10, 2017.

Demir, Şerif, "Tanzimat Döneminde Bir Devlet Politikası Olarak Osmanlıcılık", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 29, 2011.

Demirtaş, Erdem, *Ortadoğu'da Devlet ve İktidar: Otoriter Rejimler Üzerine Bir İnceleme,* Metis, İstanbul 2014.

Dersan, Duygu, *Responses to International Changes: A Neoclassical Realist Analysis of Syrian Foreign Policy, 1990-2005*, (Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Doktora Tezi), Ankara 2012.

Dikkaya, Mehmet, *Orta Asya ve Kafkasya: Dönüşüm Süreci ve Uluslararası Ekonomi Politik*, Beta, İstanbul 2009.

Deudney, Daniel – Ikenberry, G. John, "The Nature and Sources of Liberal International Order", *Review of International Studies*, Cilt: 25, Sayı: 2, Nisan 1999.

Doğan, Adem, "Demokrasi ve Ekonomik Gelişme", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 25, 2005.

Doster, Barış, "Bir Bölgesel Güç Olarak İran'ın Ortadoğu Politikası", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 4, Sayı: 44, Ağustos 2012.

Dueck, Colin, "Neoclassical Realism and the National Interest: Presidents, Domestic Politics, and Major Military Interventions", *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy,* Derleyenler: Steven E. Lobell, Norrin M. Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro, Cambridge University Press, 2009.

Dunne, Tim - C. Schmidt, Brian, "Realism", *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, Derleyenler: John Baylis, Steve Smith, Patricia Owens, 7. baskı, Oxford University Press, 2017.

Duran, Hasan, "BM ve AB Çerçevesinde Kıbrıs Sorununa Güncel Bir Bakış", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Sayı: 21, 2008.

Durgun, Ceyda, "1997 Güney Doğu Asya Krizi ve Türkiye", *Uluslararası Politik Ekonomi: Ekonomik Krizler ve Türkiye,* Derleyen: Arzu Al, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2016.

Düzgün, Mücahit, "Cumhuriyetin İlanından İsrail Kuruluşuna Kadar Türkiye'deki Yahudiler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 9, 2000.

Economides, Spyros – Wilson, Peter, *The Economic Factor in International Relations: A Brief Introduction*, I.B.Tauris Publishers, 2001.

Ediger, Volkan Ş. – Devlen, Balkan - Bingöl Mcdonald, Deniz, "Levant'ta Büyük Oyun: Doğu Akdeniz'in Enerji Jeopolitiği", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 9, Sayı: 33, Bahar 2012.

Efegil, Ertan – Çolakoğlu, Elif, "Dünya Genelindeki Su Sorununa Genel Bakış ve Sınıraşan Suların Paylaşımı Konusu", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2, 2010.

Ehteshami, Anoushiravan, "Middle East Middle Powers: Regional Role, International Impact", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 11, Sayı: 42, Yaz 2014.

Elekdağ, Şükrü, "İkibuçuk Savaş Stratejisi", *Milliyet*, 2 Aralık 1994.

Eligür, Banu, "Türk-İsrail İlişkilerindeki Kriz (Aralık 2008—Haziran 2011): Ortaklıktan Düşmanlığa", http://acikerisim.baskent.edu.tr/bitstream/handle/11727/1841/Turk_Dis_Politikasi_Acisindan_Bati_ile_iliskiler.pdf, (11.03.2018)

Elöve, Mustafa Emil, "Türkiye'de Din İmtiyazları", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 1, 1954.

Eminoğlu, Ayça, "Tarihsel Süreçte Türkiye İsrail İlişkilerinin Değişen Yapısı", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 15, 2016.

Encyclopedia Britannica, *Domino Theory*, https://www.britannica.com/topic/domino-theory, (22.07.2017)

Ercan, Sibel, "Yerel Basına Göre İzmir'de 1930'lu Yıllarda Laiklik Uygulamaları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 23, 2011.

Erdoğan, Emre, "Dış Politikada Siyasallaşma: Türk Kamuoyunun "Davos Krizi" ve Etkileri Hakkındaki Değerlendirmeleri", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 10, Sayı: 37, Bahar 2013.

Ergan, Uğur, "İsrail'den Jumbo ile 7 Prefabrik", http://www.hurriyet.com.tr/gundem/israil-den-jumbo-ile-7-prefabrik-19095295, (11.03.2018)

Erkmen, Serhat, "1990'lardan Günümüze Türkiye - İsrail Stratejik İşbirliği", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 2, Sayı: 7, Güz 2005.

Erkmen, Serhat, "Irak'ta İşgal Sonrası Siyasal Yaşam ve 2010 Parlamento Seçimleri", *Ortadoğu Etütleri*, Cilt: 2, Sayı: 3, Temmuz 2010.

Erkmen, Serhat, "İç Etkenler Açısından Türkiye'nin Kuzey Irak Politikasının Dönüşümü", *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 72, Kış 2015.

Erkmen, Serhat, "Ortadoğu'da Kilitlenen Güç Mücadelesi ve Yeni Çatışma Olasılığı", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 5, Sayı: 52, Nisan 2013.

Erkul, Nuran – Şengül, Ebru, "'İsrail Gazı 2 veya 3 Senede Türkiye'de Olabilir'", https://aa.com.tr/tr/ekonomi/israil-gazi-2-veya-3-senede-turkiyede-olabilir/806532, (28.04.2018)

Erler Bayır, Özgün, "Uluslararası İlişkilerde Neorealist Ekolden Neoklasik Realist Ekole", *Uluslararası İlişkilerde Teoriden Pratiğe Güncel Yaklaşımlar*, Derleyenler: Sibel Turan, Nergiz Özkural Köroğlu, Dora, Bursa 2015.

Eroğlu, Cem, "Marksist Devlet Kuramı Hakkında Bir Not", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 29, Sayı: 1, 1974.

Eroğlu, Haldun, "Klasik Dönemde Osmanlı Devletinin İstihbarat Stratejileri", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 22, Sayı: 34, 2003.

Ersoy, Eyüp, "Realizm", *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, 2. Baskı, Derleyen: Ramazan Gözen, İletişim, İstanbul 2015.

Ertan, Birol, *Terörizm ve Türkiye*, Toplumsal Dönüşüm, İstanbul 2015.

Ertem, Barış, "12 Mart 1971 Askerî Müdahalesi Sonrası Ara Rejim ve Türkiye Siyasetine Etkileri (1971-1974)", *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 14, Nisan 2018.

Ertem, Barış, "Türkiye - ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 21, 2009.

Ertem, Barış, "Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 11, Bahar 2010.

Eryılmaz, Bilal, *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul 1992.

Falkner, Robert, *International Political Economy*, University of London, Londra 2011.

Feyzan, Bahar, "La Furtuna", *http://www.salom.com.tr/haber-100395-la_furtuna.html*, (12.11.2017).

Fraser, T. G.– Mango, A.– McNamara, R., *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu,* Çeviren: Füsun Doruker, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011.

Gilpin, Robert, "The Nation - State in the Global Economy", *Perspectives on World Politics*, Derleyenler: Richard Little, Michael Smith, 3. baskı, Routledge, 2006.

Gilpin, Robert, "The Theory of Hegemonic War", *The Journal of Interdisciplinary History*, Cilt: 18, Sayı: 4, Bahar 1988.

Gilpin, Robert, *Global Political Economy: Understanding the International Economic Order*, Princeton University Press, 2001.

Gilpin, Robert, *The Political Economy of International Relations*, Princeton University Press, 1987.

Gilpin, Robert, *Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politiği*, Çeviren: Murat Duran vd., 4. baskı, Kripto, Ankara 2016.

Giovannini, Alberto, "How Do Fixed-Exchange-Rates Regimes Work: The Evidence From The Gold Standard, Bretton Woods and The EMS", Working Paper No: 2766, 1988, the National Bureau of Economic Research, http://www.nber.org/papers/w2766.pdf, (08.07.2017)

Goffman, Daniel, "Jews in Early Modern Ottoman Commerce", *Jews, Turks, Ottomans: A Shared History, Fifteenth Through The Twentieth Century*, Derleyen: Avigdor LEVY, Syracuse University Press, New York, 2002.

Goldstein, Joshua S.– Pevehouse, Jon C., *Uluslararası İlişkiler*, Çeviren: Haluk Özdemir, 2. Baskı, BB101, 2017, Ankara.

Göksedef, Ece, "İsrail'le Hedef 8 Milyar Dolar", http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/israille-hedef-8-milyar-dolar, (28.04.2018)

Göktürk, Turgay Bülent, *Enosis'in Doğuşu ve Düşünceden Eyleme Geçişi – 1931 İsyanı*, Gazimağusa, 2009.

Gönlübol, Mehmet – Ülman, A. Halûk, "Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı 1945 – 1965", *Ankara Üniversitesi SBF Dergis*i, Cilt: 21, Sayı: 1, 1966.

Grieco, Joseph M., "Anarchy and the Limits of Cooperation: A Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism", *International Organization,* Cilt: 42, Sayı: 3, Yaz 1988.

Gurbanov, Elşen, "Tarihten Günümüze Siyon Aşkı ve Siyonizm Türleri", *İsrailiyat*, Sayı: 2, 2018.

Guzzini, Stefano, "Benjamin Cohen on Global Political Order: When Keynes Meets Realism – and Beyond", *Contexto Internacional*, Cilt: 37, Sayı: 3, Eylül-Aralık 2015.

Guzzini, Stefano, *The Continuing Story of a Death Foretold: Realism in International Relations / International Political Economy*, Working Paper No: 92/20, European University Institute, Florence, 1992.

Gül, Ekrem – Kamacı, Ahmet, "Dış Ticaretin İstihdam Üzerindeki Etkileri: Bir Panel Veri Analizi", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 4, 2012.

Gülen, Ahmet, "İnönü Hükümetleri'nin Kıbrıs Politikası (1961-1965)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 50, Güz 2012.

Güllü, İlhan – Yazıcı, Miraç, "Describing Turkey - Israel Relationships with its Trade Dimension", *International Journal of Economics, Commerce and Management*, Cilt: 4, Sayı: 10, Ekim 2016.

Güllü, Ramazan Erhan, "Lozan Antlaşması Sonrası Türkiye'nin Azınlıklara Yönelik Politikaları", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 2, 2018.

Gülmez, Gülnihal, "1933 Sonrası Türkiye'ye Sığınan Nazi Karşıtı Aydınlar ve Karşılaştırmalı Edebiyatın İki Kurucu Adı: L. Spitzer ve E. Auerbach", *Türk Göçü 2016 Seçilmiş Bildiriler - 1*, Derleyenler: Pınar Yazgan, Fethiye Tilbe, Transnational Press London, 2016.

Gülmez, Nurettin – Tahancı, Bülent, "Soğuk Savaş Dönemi Çekişmelerinden Bir Örnek: U-2 Uçak Krizi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 28, 2014.

Gümüş, Burak, "Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Ortadoğu Siyaseti", *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, Haziran 2013.

Gürkaynak, Muharrem, "Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi ve Yahudi Milleti", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 2, 2003.

Gürkaynak, Muharrem – Yalçıner, Serhan, "Uluslararası Politikada Karşılıklı Bağımlılık ve Küreselleşme Üzerine Bir İnceleme", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 6, Sayı: 23, Güz 2009.

Güvenç, Serhat, "ABD Askeri Yardımı ve Türk Ordusunun Dönüşümü: 1942-1960", *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, Derleyenler: İsmet Akça, Evren Balta Paker, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

Güvenç, Serhat, "Bir Dış Politika Aracı Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri: Yetenekler ve Uygulamalar", *Türk Dış Politikasının Analizi*, Derleyen: Faruk Sönmezoğlu, DerYayınları, İstanbul, 2004.

Habertürk, *Dünden Bugüne Türkiye-İsrail İlişkileri*, http://www.haberturk.com/yazi-dizisi/haber/1262938-dunden-bugune-turkiye-israil-iliskileri, (15.04.2018)

Hale, William, *Turkish Foreign Policy Since 1774*, 3. baskı, Routledge, 2013.

Haker, Erol, *93 Harbi Tuna'da Son Osmanlı Yahudileri*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.

Hasanov, Eldar, "Mavi Marmara Sonrası Türkiye İsrail İlişkileri", Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi ORMER Perspektif Serileri, No: 6, Kasım 2014.

Hayatsever, Hüseyin, "'Türkiye-İsrail İlişkilerinde, Geçici Isınmadan Sonra Buz Devrine Geri Dönülüyor'", https://tr.sputniknews.com/turkiye/201712181031454923-turkiye-israil-iliskilerinde-gecici-isinmadan-sonra-buz-devrine-geri-donuyor/, (30.04.2018)

Head, Jonathan, "Sold for Ransom: On the Trail of Thailand's Human Traffickers", http://www.bbc.com/news/world-asia-32835811, (28.07.2017)

Hobbes, Thomas, *Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti*, 6. baskı, Çeviren: Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.

Hobden, Stephen - Wyn Jones, Richard, "Marxist Theories of International Relations", *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, Derleyenler: John Baylis, Steve Smith, Patricia Owens, 7. baskı, Oxford University Press, 2017.

Hughes, Ken, "Richard Nixon: Foreign Affairs", https://millercenter.org/president/nixon/foreign-affairs, (11.08.2017)

Hume, Tim – Cohen, Lisa – Sorvino, Mira, "The Women who Sold Their Daughters into Sex Slavery",

http://edition.cnn.com/interactive/2013/12/world/cambodia-child-sex-trade/, (28.07.2017)

Huntington, Samuel P., "The Lonely Superpower", *Foreign Affairs*, Cilt: 78, Sayı: 2, Mart-Nisan 1999.

Hürriyet, *1947'den Bu Yana İsrail Suriye İlişkileri*, http://www.hurriyet.com.tr/dunya/1947den-bu-yana-israil-suriye-iliskileri-175466, (15.04.2018)

Hürriyet, *Sergi: Çanakkale Savaşı ve Osmanlı Yahudileri*, http://www.hurriyet.com.tr/sergi-canakkale-savasi-ve-osmanli-yahudileri-40411502, (12.11.2017)

Inbar, Efraim, "The Strategic Glue in the Israeli - Turkish Alignment", *Turkey in World Politics: An Emerging Multiregional Power*, Derleyenler: Barry Rubin, Kemal Kirişci, Lynne Rienner Publishers, 2001.

İhlas Haber Ajansı, *Erdoğan'dan Mavi Marmara Çıkışı: 'Günün Başbakanına mı Sordunuz?'*, http://www.iha.com.tr/haber-erdogandan-mavi-marmara-cikisi-gunun-basbakanina-mi-sordunuz-570199/, (06.04.2018)

İnalcık, Halil, "Foundations of Ottoman - Jewish Cooperation", *Jews, Turks, Ottomans: A Shared History, Fifteenth Through The Twentieth Century*, Derleyen: Avigdor LEVY, Syracuse University Press, New York, 2002.

İsrail Büyükelçiliği Ankara, *İkili İlişkiler*, http://embassies.gov.il/ankara/Relations/Pages/ikili-iliskiler-ve-anlasmalar.aspx, (16.03.2018)

İsrail'deki Türkiyeliler Birliği, *İsrail Denizine Türk Kumu!*, https://www.turkisrael.org.il/single-post/2017/11/13/İsrail-denizine-Türk-kumu, (25.02.2018)

Jewish Virtual Library, *Pre-State Israel: Under Ottoman Rule (1517-1917)*, http://www.jewishvirtuallibrary.org/ottoman-rule-1517-1917, (19.02.2018)

Jones, R. J. Barry, "International Political Economy: Perspectives and Prospects: Part II", *Review of International Studies*, Cilt: 8, Sayı: 1, Ocak 1982.

Kalay, Emre, *Uluslararası Sınır Uyuşmazlıkları: Kıta Afrikası Örneklemleri*, (Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Doktora Tezi), Edirne 2018.

Kalyon, Levent, "Truman Doktrini Üzerine Bir Analiz", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 11, 2010.

Kambas, Michele, "Greece, Italy, Israel and Cyprus Back Natgas Pipeline to Europe", https://www.reuters.com/article/energy-mediterranean-natgas/greece-italy-israel-and-cyprus-back-natgas-pipeline-to-europe-idUSL8N1O537F, (24.03.2018)

Kapfer, Steve, "Multinational Corporations and the Erosion of State Sovereignty", http://pol.illinoisstate.edu/downloads/conferences/2006/Kapfer2006.pdf, (21.06.2017)

Karaca, Ali – Haboubi, Ferida, "Avrupa Basınında ve Türkiye'de Bazı Yazarlara Göre Antisemitizm (1933-1946)", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2018.

Karaköse, Hasan, "Filistin ve Kudüs Meselesine Genel Bir Bakış (XIX. Yüzyılın Ortasından XX. Yüzyıl Ortalarına Kadar)", *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, 2018.

Kaya, Hulusi Ekber, "Neorealist Kuram Çerçevesinde Uluslararası Nükleer Güvenlik", *Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kuramları ve Sorunlarına Temel Yaklaşımlar*, Derleyenler: Sibel Turan, Nergiz Özkural Köroğlu, Transnational Press London, 2017.

Kaya, Hulusi Ekber, "Uluslararası Örgütlerin İşlevleri: OPEC Örneği", *III. IBANESS Kongreler Serisi*, Derleyenler: Dimitar Kirilov Dimitrov vd., Edirne, 2017.

Kaya, Sezgin, "Uluslararası Alanda Polisiye İşbirliğinin Gelişimi: Avrupa Örneği", *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 1, 2009.

Kaymaz, İhsan Şerif, "Emperyalizmin "Kürt" Kartı", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2007.

Kaynar, Mete Kaan – Ak, Gökhan, "Neoliberal Küreselleşme Çağında Uluslararası Göç ve Doğu Akdeniz: Durumlar, Etkiler, Olasılıklar", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 35, Aralık 2016.

Keinon, Herb, "Diplomacy: How Turkey's Advance into Syria Impacts Israel", http://www.jpost.com/Middle-East/Diplomacy-How-Turkeys-advance-into-Syria-impacts-Israel-466672, (18.03.2018)

Keohane, Robert O., "The Old IPE and the New", *Review of International Political Economy*, Cilt: 16, Sayı: 1, Şubat 2009.

Keohane, Robert O. – Nye, Joseph S., "Power and Interdependence", *Conflict After the Cold War: Arguments on Causes of War and Peaces,* Derleyen: Richard K. Betts, 5. baskı, Routledge, 2017.

Keohane, Robert O. – Nye, Joseph S., "Transgovernmental Relations and International Organizations", *World Politics*, Cilt: 27, Sayı: 1, Ekim 1974.

Keser, Ulvi, "Turkish Assistance Activities for the Jewish Immigrants and Jewish Immigrant Camps in Cyprus During Second World War", *Ege Akademik Bakış*, Cilt: 9, Sayı: 2, 2009.

Kılıç, Musa, "Sicill-i Ahvâl Kayıtlarına Göre II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Bürokrasisinde Yahudi Memurlar", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, Sayı: 31, 2012.

Kısa, Ahmet, "Meclis-i Mebusan'da Musevi Vekiller ve Faaliyetleri (1908-1912)", *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı: 22, Haziran 2015.

Kıvılcım, Fulya, "Küreselleşme Olgusu ve Çokuluslu Şirketlerin Küreselleşme Süreci Üzerindeki Rolü", *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, 2013.

Kibaroğlu, Ayşegül – Sümer, Vakur, "Sınıraşan Nehirlerdeki Su Uyuşmazlıklarına Farklı Yaklaşımlar: Uluslararası İlişkiler Disiplini Ne Sunabilir?", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 3, Sayı: 12, Kış 2007.

Kilislioğlu, Deniz, "Türkiye ve İsrail niçin uzlaşıyor?", https://www.ntv.com.tr/dunya/turkiye-ve-israil-nicin-uzlasiyor,RJjB58GlNk67GEW7beqbRg, (30.04.2018)

King, Amy, "Economics and Security", *New Directions in Strategic Thinking 2.0: ANU Strategic & Defence Studies Centre's Golden Anniversary Conference Proceedings*, Derleyen: Russell W. Glenn, ANU Press, Acton ACT, Avustralya, 2018.

Kirişçi, Kemal, "The Future of Turkish Policy Toward the Middle East", *Turkey in World Politics: An Emerging Multiregional Power*, Derleyenler: Barry Rubin, Kemal Kirişci, Lynne Rienner Publishers, 2001.

Kirshner, Jonathan, "Realist Political Economy: Traditional Themes and Contemporary Challenges", *Routledge Handbook of International Political Economy (IPE): IPE as a Global Conversation*, Derleyen: Mark Blyth, Routledge, 2009.

Kissinger, Henry, *Diplomacy*, Simon & Schuster Paperbacks, 1994.

Kocamaz, Sinem, "Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı Antlaşması'nın Dünya Ticareti ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkisi", *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 2, 2015.

Koçak, Hüseyin, "Küreselleşme ve Yerelleşme Çağında Yerel Demokrasi ve Kentsel Yaşam", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 10, 2009/2.

Koçak, Nalan, "Dore Gold: Musul'da Türkiye'nin Çıkarları Var, Anlıyoruz", http://www.haberturk.com/haber/haber/1320921-dore-gold-musulda-turkiyenin-cikarlari-var-anliyoruz, (21.04.2018)

Krasner, Stephen D., "State Power and the Structure of International Trade", *Perspectives on World Politics*, Derleyenler: Richard Little, Michael Smith, 3. Baskı, Routledge, 2006.

Kuruç, Bilsay, "Bretton Woods Antlaşması'nın 70. Yılı", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* Cilt: 34, Sayı: 1, 2016.

Kuzemko, Caroline – Lawrence, Andrew – Watson, Matthew, "New Directions in the International Political Economy of Energy", *Review of International Political Economy*, Cilt: 26, Sayı: 1, 2019.

Lewis, Bernard, *Islam in History: Ideas, People, and Events in the Middle East*, 2. baskı, Open Court, 2001.

Lewis, Bernard, *Ortadoğu: İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi*, Çeviren: Selen Y. Kölay, Arkadaş, Ankara 2005.

Lewis, Bernard, *Tarih Notları: Bir Orta Doğu Tarihçisinin Notları*, Çeviren: Çağdaş Sümer, Arkadaş, Ankara 2014.

Machiavelli, Niccolo, *Prens*, 2. baskı, Çeviren: Nazım Güvenç, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1994.

Mammadov, Rauf, "Israel-Egypt Gas Deal: Politics, or Business as Usual?", http://www.mei.edu/content/article/israeli-egyptian-gas-deal-politics-or-business-usual, (24.03.2018)

Mansfield, Peter, *Ortadoğu Tarihi,* Çeviren: Ümit Hüsrev Yolsal, Say, İstanbul 2012.

Marks, Karl, *Capital: A Critique of Political Economy*, Cilt: 1, Çeviren: Ben Fowkes, Penguin Books, 1982.

Marks, Karl, *Kapital: Ekonomi Politiğin Eleştirisi*, Cilt: 2, Çeviren: Mehmet Selik, Yordam Kitap, 2014.

Mat Yazid, M. Noor, "The Theory of Hegemonic Stability, Hegemonic Power and International Political Economic Stability", *Global Journal of Political Science and Administration*, Cilt: 3, Sayı: 6, Aralık 2015.

May, Christopher, "Strange Fruit: Susan Strange's Theory of Structural Power in the International Political Economy", *Global Society*, Cilt: 10, Sayı: 2, 1996.

Mearsheimer, John J., "Back to the Future: Instability in Europe After the Cold War", *International Security*, Cilt: 15, Sayı: 1, Yaz 1990.

Mearsheimer, John J., "Kissing Cousins: Nationalism and Realism", http://mearsheimer.uchicago.edu/pdfs/kissingcousins.pdf, (09.08.2017)

Mearsheimer, John J., "Strategies for Survival", *Perspectives on World Politics*, Derleyenler: Richard Little, Michael Smith, 3. Baskı, Routledge, 2006.

Mearsheimer, John J., "Structural Realism", *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, Derleyenler: Tim Dunne, Milja Kurki, Steve Smith, Oxford University Press, Oxford 2006.

Mearsheimer, John J., "The False Promise of International Institutions", *International Security*, Cilt: 19, Sayı: 3, Kış 1994/1995.

Meiertöns, Heiko, *The Doctrines of US Security Policy: An Evaluation Under International Law*, Cambridge University Press, 2010.

Mert, Özgür, "Cumhuriyet Döneminde Azınlık ve Türkleştirme Politikaları Bağlamında 1934 Trakya Yahudilerinin Göç Olayına İlişkin İddialar ve Cevaplar", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt: 11, Sayı: 22, 2018.

Mete, Emrullah – Akyazı, Haydar, "Avrupa Birliği ve Türkiye'de İhracata Yönelik Devlet Yardımları", *KTÜ SBE Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 13, 2017.

Milner, Helen V., "International Political Economy: Beyond Hegemonic Stability", *Foreign Policy*, Cilt: 110, Bahar 1998.

Minasian, Sergey, "Israel, Turkey: Military - Political and Military - Technical Cooperation (Regional Security Problems)", *Central Asia and the Caucasus*, Cilt: 1, Sayı: 25, 2004.

Moga, Teodor Lucian, "The Contribution of the Neofunctionalist and Intergovernmentalist Theories to the Evolution of the European Integration Process", Jou*rnal of Alternative Perspectives in the Social Sciences*, Cilt: 1, Sayı: 3, 2009.

Morgenthau, Hans J., "A Realist Theory of International Politics", *Realism Reader*, Derleyenler: Colin Elman, Michael A. Jensen, Routledge, 2014.

Murinson, Alexander, *Turkey's Entente with Israel and Azerbaijan in the Post - Cold War Era: State Identity, Transnational Networks and Security in Fluctuating Zones of Influence, 1992 - 1995*, (University of London, School of Oriental and African Studies, Doktora Tezi), 2008.

Naím, Moisés, "Mafia States", https://www.foreignaffairs.com/articles/2012-04-20/mafia-states, (20.07.2017)

Nachmani, Amikam, *Israel Turkey and Greece*, Frank Cass, 1987.

Navon, Emmanuel, "Israel and the New Geopolitics of Energy", http://jiss.org.il/en/navon-israel-new-geopolitics-energy/, (24.03.2018)

Neuberger, Benyamin, "Israel's Relations with the Third World (1948–2008)", Working Paper No: 5, 2009, the S. Daniel Abraham Center, https://www.tau.ac.il/humanities/abraham/publications/israel.pdf, (22.12.2018)

Newman, Marissa – Ahren, Raphael, "Reconciliation with Turkey was a Mistake, Lapid Says", https://www.timesofisrael.com/reconciliation-with-turkey-was-a-mistake-lapid-says/, (28.04.2018)

Niyego, Dora, "Herkesin Anlatacak Bir Öyküsü Vardır: Bir Zamanlar Edirne'de Yaşananlar", http://www.salom.com.tr/haber-84370-herkesin_anlatacak_bir_oykusu_vardir_bir_zamanlar_edirnede_yasananlar.html, (13.11.2017)

Nurieva, Guzel, "Natural Gas Factor in Israel-TurkeyRussia "Energy Triangle"", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1, 2017.

Nye, Joseph S. – Keohane, Robert O., "Transnational Relations and World Politics: An Introduction", *International Organization*, Cilt: 25, Sayı: 3, Yaz 1971.

Oatley, Thomas, *International Political Economy*, 5. baskı, Routledge, 2016.

Oktay, Nüvit, *Dış Ticarete Giriş*, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir 2005.

Oruç, Haydar, "Stratejik Ortaklıktan Radikal Söyleme Evrilen İlişkiler Örneği: 1979 Sonrası İsrail - İran İlişkileri", *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 2, 2016.

Otaç, Tuğrul, "İkinci Dünya Savaşında Müttefik Konferansları ve Türkiye İçin Önemi", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2019.

Owen, John M., "How Liberalism Produces Democratic Peace", *International Security*, Cilt: 19, Sayı: 2, 1994.

Öke, Mim Kemal, "İsrail ve Ermeni Terörü", *Milliyet*, 4 Eylül 1982.

Öksüz, Suat, "Doğu Asya Mucizesi'nin Dünü ve Kriz'in Bugünü Türkiye İçin Bazı Çıkarımlar", *Ege Akademik Bakış*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2001.

Özcan, Gencer, "Aynalar Galerisi: Türkiye - İsrail İlişkilerinde Yansımalar, Yanılsamalar ve Gerçekler, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 2, Sayı: 18, Haziran 2010.

Özcan, Gencer, "Türkiye İsrail Yakınlaşmasında İlk Onyılın Ardından", *Beş Deniz Havzasında Türkiye,* Derleyenler: Mustafa Aydın ve Çağrı Erhan, Siyasal Kitabevi, Ankara 2006.

Özcan, Gencer, *Türkiye İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi*, TESEV, 2005.

Özen, Çınar – Yeşilyurt, Nuri, "Fransız Dördüncü Cumhuriyeti'nde Siyasal Yapı ve Dış Politika: Süveyş Krizi'ne Giden Yolda Fransa'nın İsrail Politikası", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 1, 2018.

Özer, M. Halis, "Günümüz İtibariyle Sivil Toplum Kuruluşlarının İktisadi ve Sosyal Fonksiyonları", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 26, 2008.

Özgöker, Uğur - Batı, Ferhat Güney, "Siyaset Biliminde Eleştirel Teori'nin "Sofistik" Nosyonu ve Frankfurt Okulu Perspektifi", *Ekonomi, Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, 2017.

Özkaya, Tanju – Beyaz, Zafer Fatih, "'Akın Öztürk, 'İsrail Bizi Sattı' Dedi'", https://aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/akin-ozturk-israil-bizi-satti-dedi/910492, (19.03.2018)

Özkoç, Özge, "Kronik: Lübnan Savaşı Üzerine", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 61, Sayı: 3, 2006.

Özmen, Süleyman, "BOP (Büyük Ortadoğu Projesi) Kapsamında Orta Doğu Üzerinde Uygulanan Planların Genel Bir Analizi", *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 10, Aralık 2017.

Öztürk, Şinasi – Nas, Fethi – İçöz, Ergün, "24 Ocak Kararları, Neo-Liberal Politikalar ve Türkiye Tarımı", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 2, 2008.

Öztürk, Zerrin Ayşe, "Uluslararası İlişkilerde Güvenliği Yeniden Düşünmek: Geleneksel ve Alternatif Yaklaşımlar", *Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri 2: Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Yaklaşımlar*, Derleyen: Tayyar Arı, Dora, Bursa 2014.

Paldiel, Mordecai, *Diplomat Heroes of the Holocaust*, KTAV Publishing House, Jersey City, 2007.

Pınar, Latif, *Neorealist Kuram Çerçevesinde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası (2002 – 2012)*, (Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Doktora Tezi), Edirne 2014.

Pınar, Latif, "Neorealizm Bağlamında Türk Dış Politikası (1945-1965)", *Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kuramları ve Sorunlarına Temel Yaklaşımlar*, Derleyenler: Sibel Turan, Nergiz Özkural Köroğlu, Transnational Press London, 2017.

Platon, *Devlet*, 4. baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2002.

Progonati, Erjada, "The Balkan Region as a New Target for the Iranian - Israeli Political Rivalry", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, 2017.

Rana, Waheeda, "Theory of Complex Interdependence: A Comparative Analysis of Realist and Neoliberal Thoughts", *International Journal of Business and Social Science*, Cilt: 6, Sayı: 2, 2015.

Rashid, Muhammad Mustafa, "Analysis of Political Economy, International Political Economy, Globalization and its Importance to Public Finance", *Journal of Economics and Political Economy*, Cilt: 5, Sayı: 4, 2018.

Rathbun, Brian, "A Rose by Any Other Name: Neoclassical Realism as the Logical and Necessary Extension of Structural Realism", *Security Studies*, Cilt: 17, Sayı: 2, 2008.

Ravid, Barak, "Israel and Turkey Officially Announce Rapprochement Deal, Ending Diplomatic Crisis", https://www.haaretz.com/israel-news/israel-and-turkey-officially-announce-rapprochement-deal-1.5401944, (19.03.2018)

Reuter, Tim, "An Age Of Realism: Nixon, Kissinger, And The Limits Of Power", https://www.forbes.com/sites/timreuter/2014/06/13/an-age-of-realism-nixon-kissinger-and-the-limits-of-power/, (11.08.2017)

Reuters, *Israel Expects Reconciliation with Turkey to Remain on Course*, https://www.reuters.com/article/us-turkey-security-israel/israel-expects-reconciliation-with-turkey-to-remain-on-course-idUSKCN0ZX0CP, (19.03.2018)

Ripsman, Norrin M., "Neoclassical Realism and Domestic Interest Groups", *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*, Derleyenler: Steven E. Lobell, Norrin M. Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro, Cambridge University Press, 2009.

Rose, Gideon, "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy", *World Politics*, Cilt: 51, Sayı: 1, Ekim 1998.

Saltzman, Ilai Z., "Honor as Foreign Policy: The Case of Israel, Turkey, and the Mavi Marmara", *International Studies Review*, Cilt: 17, Sayı: 2, Haziran 2015.

Sancak, Kadir, "Güvenlik Kavramı Etrafındaki Tartışmalar ve Uluslararası Güvenliğin Dönüşümü", *KTÜ SBE Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 6, 2013.

Sander, Oral, *Siyasi Tarih: 1918-1994*, 26. baskı, İmge, Ankara 2016.

Sander, Oral, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e*, 30. baskı, İmge, Ankara 2016.

Sarsıcı, Erkan, "Rusya İle Ülkemiz Arasında Yaşanan Uçak Krizi ve 15 Temmuz Darbe Girişiminin Turizm Sektörü Üzerine Etkilerinin Karşılaştırmalı Analizi", *III. IBANESS Kongreler Serisi*, Derleyenler: Dimitar Kirilov Dimitrov vd., Edirne, 2017.

Sayılır, Burhan, "Çanakkale Savaşları'nda Yer Alan İtilâf Askerlerinin Dini-Etnik Yapısı ve Sahip Oldukları Türk İmajı", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi Dergisi OTAM*, Sayı: 18, 2005.

Sbarounis, Athanase J., "Marshall Planı ve Karşılıklı Güvenlik Programı Ekonomisi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 12, Sayı: 3-4, 1951.

Scholem, Gershom G., "Gizli Yahudi Cemaati: Türkiye Dönemleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Çeviren: Abdurrahman Küçük, Cilt: 30, Sayı: 1, 1988.

Schroeder, Paul, "Historical Reality vs. Neo-Realist Theory", *International Security*, Cilt: 19, Sayı: 1, Yaz 1994.

Schroeter, Daniel J., "The Changing Relationship Between the Jews of the Arap Middle East and the Ottoman State in the Nineteenth Century", *Jews, Turks, Ottomans: A Shared History, Fifteenth Through The Twentieth Century*, Derleyen: Avigdor LEVY, Syracuse University Press, New York, 2002.

Selen, Hâmit Sadi, "İş Hayatımızın Problemleri", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 3, 1943.

Selvi, Abdulkadir, "İsrail'le Anlaşmanın Perde Arkası", http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/abdulkadir-selvi/israille-anlasmanin-perde-arkasi-40123057, (09.04.2018)

Serbest, M. Bürkan, "Tarihsel Kökenleriyle İsrail'de Siyasal Partiler", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 60, Sayı: 2, 2005.

Sezgin, Şennur, "Türkiye'de 1990 - 2006 Yılları Arasında Dış Ticaret - Ekonomik Büyüme İlişkisi", *Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, , Cilt: 11, Sayı: 22, 2009.

Sezgin, Şennur – Sezgin, Selami, "Ortadoğu Ülkelerinde Ticaret Hacmi ve Terör İlişkisi", *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, 2018.

Shaw, Stanford J., *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic*, Macmillan Press Ltd, 1991.

Sheffer, Gabriel, "Loyalty and Criticism in the Relations between World Jewry and Israel", *Israel Studies*, Cilt: 17, Sayı: 2, Yaz 2012.

Sırım, Veli, "Türkiye - Orta Doğu Ülkeleri Arasındaki İlişkilerde Filistin Meselesinin Yeri", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, 2019.

Sindiraç, Ahmet, "1998 Rusya Ekonomik Krizi ve Türkiye Ekonomisine Etkisi", *Uluslararası Politik Ekonomi: Ekonomik Krizler ve Türkiye,* Derleyen: Arzu Al, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2016.

Smith, Roy - El-Anis, Imad – Farrands, Christopher, *International Political Economy in the 21st Century: Contemporary Issues and Analyses*, Routledge, 2011.

Sputnik Türkiye, *Gold: İsrail ve Türkiye'nin Birbirine İhtiyacı Var*, https://tr.sputniknews.com/turkiye/201605251022954196-israil-turkiye-dore-gold/, (21.04.2018)

Sputnik Türkiye, İsrail'in Gazze Raporu Yayınlandı: Netanyahu ve Ya'alon, Savaşı Önlemek İçin Adım Atmadı, https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201703011027436263-israil-gazze-2014savas-netanyahu-yaalon/, (12.03.2018)

Stedile, Joao Pedro, "Çokuluslu Şirketlerin Tarıma Karşı Saldırısı", *Mülkiye Dergisi*, Çeviren: Ekin Kurtiç, Cilt: 33, Sayı: 262, 2009.

Strange, Susan, "International Economics and International Relations: A Case of Mutual Neglect", *International Affairs*, Cilt: 46, Sayı: 2, Nisan 1970.

Sullivan, Michael Rolland, "`Tear Down These Walls`: Economic Globalisation and the Future of Intersate War", *Mapping Politics*, Cilt: 5, 2013.

Suvla, Refii Şükrü, "Türkiye ve Marshall Planı (1)", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt: 10, Sayı: 1-4, 1949.

Süngü, Yaşar, "Kuzey Irak Ekonomisinin Can Damarı Türk Şirketleri", https://www.yenisafak.com/yazarlar/yasarsungu/kuzey-irak-ekonomisinin-can-damari-turk-sirketleri-2040326, (09.03.2018)

Şahin, Mehmet, "Türkiye-İsrail İlişkileri: Zoraki İttifak Çöktü", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 3, Sayı: 33, Eylül 2011.

Şen, Ali, "Uluslararası Politik Ekonomi (UPE) Nedir?", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 12, Sayı:1-2, 1998.

Şenay, Bülent, "Yahudi - Hıristiyan İlişkileri Tarihi ve Anti - Semitizm – Oryantalizm İlişkisi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 2, 2002.

Şenbaş, Demet, "Neorealizm ve İran Dış Politikası", *Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kuramları ve Sorunlarına Temel Yaklaşımlar*, Derleyenler: Sibel Turan, Nergiz Özkural Köroğlu, Transnational Press London, 2017.

Şişman, Cengiz– Varol, Muharrem, "Erken Cumhuriyet Dönemi Sabataycılık Tartışmaları: Türk Sesi Gazetesi'nden 1924 Tarihli Bilinmeyen Bir Tefrika", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 25, Sayı: 1, 2015.

T.C. Dışişleri Bakanlığı, Garanti Antlaşması (Zürich, 11 Şubat 1959), http://www.mfa.gov.tr/garanti-antlasmasi-_zurich_11-subat-1959_.tr.mfa (06.03.2018)

T. C. Dışişleri Bakanlığı, *NO:16 - 27 Ocak 2007, 27 Ocak Yahudi Soykırımını Anma Günü Hk.*, http://www.mfa.gov.tr/no_16---27-ocak-2007_-27-ocak-yahudi-soykirimini-anma-gunu-hk_.tr.mfa, (13.11.2017)

Tağmat, Çağla Derya, "Yunanistan'da Büyük Açlık ve Ege'de Yardım Köprüsü: Kurtuluş ve Dumlupınar Vapurları (1941-1942)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 46, Güz 2010.

Taliaferro, Jeffrey W. – Lobell, Steven E. – Ripsman, Norrin M., "Introduction: Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy", *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*, Derleyenler: Steven E. Lobell, Norrin M. Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro, Cambridge University Press, 2009.

Taliaferro, Jeffrey W., "Security Seeking Under Anarchy: Defensive Realism Revisited", *International Security*, Cilt: 25, Sayı: 3, Kış 2000/2001.

Tamçelik, Soyalp, "İsrail Örneğinden Hareketle Uluslararası Güvenlik Değerlendirmelerinde Yeni Bir Kavram: Jeofobi (Geo-Phobia)", *Güvenlik: Kargaşa ve Belirsizlik Çağından Nereye?,* Derleyen: Mehmet A. Okur, KOCAV Yayınları, 2018.

Tang, Shiping, "From Offensive to Defensive Realism: A Social Evolutionary Interpretation of China's Security Strategy", *China's Ascent: Power, Security, and the Future of International Politics,* Derleyenler: Robert S. Ross, Zhu Feng, Cornell University Press, New York 2008.

Tekdal Fildiş, Ayşe, "Birleşmiş Milletler'in Taksim Kararı ve İsrail Devleti'nin Yaratılışı", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 1, 2012.

Tekir, Osman, "Doğu Akdeniz Doğal Gaz Kaynaklarının Paylaşım Sorunu ve Bölgesel ve Küresel Politikalara Etkileri", *T. C. İnönü Üniversitesi İİBF Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi IV Küresel Siyasette Yeni Yönelimler Bildiriler Kitabı*, Derleyenler: Ahmet Karadağ vd., Malatya, 2017.

The Economist, *The Retreat of the Global Company,* http://www.economist.com/news/briefing/21715653-biggest-business-idea-past-three-decades-deep-trouble-retreat-global, (22.06.2017)

Tokgöz, Habip, "İsrail Devleti'nin Kuruluşunda Theodor Herzl ve Siyonizm", *ANASAY Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2017.

Toktaş, Şule, *Citizenship, Minorities and Immigrants: A Comparison of Turkey's Jewish Minority and Turkish - Jewish Immigrants in Israel*, (İhsan

Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2004.

Topal, Coşkun, "Soğuk Savaşın İlk Yıllarında Türkiye - ABD İlişkilerinde Ekonomik Yardımların Etkisi", *KTÜ SBE Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 6, 2013.

Topal, Coşkun, "Suriye İç Savaşı ve Uluslararası Düzen", *KTÜ SBE Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 9, 2015.

Torun, Abdullah, "Altı Gün Savaşı: Sebepleri ve Sonuçları Açısından Ortadoğu'da Bir Dönüm Noktası", *Akademik Orta Doğu*, Cilt: 6, Sayı: 1, 2011.

Transparency International, *Corruption Perceptions Index 2016*, https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2016#table, (28.07.2017)

Tuğtan, Mehmet Ali, "Güç, Anarşi ve Realizm", *Küresel Siyasete Giriş*, Derleyen: Evren Balta, İletişim, İstanbul 2014.

Turan, Sibel, "Neorealist Kuram Bağlamında Ukrayna Krizi'nin Değerlendirilmesi", *Uluslararası İlişkilerde Teoriden Pratiğe Güncel Yaklaşımlar*, Derleyenler: Sibel Turan, Nergiz Özkural Köroğlu, Dora, Bursa 2015.

Turan, Sibel – Aykoç, Emre, "Küreselleşme: Dünü, Bugünü, Yarını", *Trakya Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, 2002.

Turan, Sibel – Örki, Armağan, "Türkiye İsrail İlişkilerinde Gerilimden Normalleşmeye Giden Yol: 2010-2017", *T. C. İnönü Üniversitesi İİBF Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi IV Küresel Siyasette Yeni Yönelimler Bildiriler Kitabı*, Derleyenler: Ahmet Karadağ vd., Malatya, 2017.

Turan, Sibel – Örki, Armağan, "Türkiye'nin Terörle Mücadelede Yerinde Vurma Stratejisi", *III. IBANESS Kongreler Serisi*, Derleyenler: Dimitar Kirilov Dimitrov vd., Edirne, 2017.

Turhan, Turgut, "Uluslararası İnsancıl Hukuk ve İsrail'in Gazze Harekatı", *İ. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 41, Ekim 2009.

TÜİK, *Gidilen Ülkelere Göre Yurt Dışına Giden Vatandaşlar*, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1611, (26.02.2018)

TÜİK, *Milliyetlerine Göre Çıkış Yapan Ziyaretçi Sayısı*, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1610, (26.02.2018)

TÜİK, *Ülkelere Göre İthalat, 1996 – 2017*, http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=625, (27.02.2018)

TÜİK, *Ülkelere Göre Yıllık İhracat (En Çok İhracat Yapılan 20 ülke),* http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1545, (25.02.2018)

TÜİK, *Yıllara Göre Dış Ticaret,* http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=621, (26.02.2018)

Tür, Özlem, "Israel and the Syrian Crisis – Between Keeping the Status Quo and Demanding Change", *Ekonomi, İşletme, Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2015.

Tüysüzoğlu, Göktürk, "Savunmacı Realizm ve Saldırgan Realizm Bağlamında Karadeniz Havzası'ndaki Çatışma Gerçekliğinin Değerlendirilmesi", *Avrasya Etüdleri*, Cilt: 44, Sayı: 2, 2013.

U. S. Department of State, *Foreign Relations, 1969-1976, Volume I, Foundations of Foreign Policy,* https://2001-2009.state.gov/r/pa/ho/frus/nixon/i/21100.htm, (11.08.2017)

U.S. Federal Legislative Information, Jerusalem Embassy Act of 1995 (Public Law 104-45), 1995.

Uçak, Salih, "Irak'ta Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenen Öğrencilerin Türkiye, Türkler ve Türkçe Algısı", *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Cilt: 12, Sayı: 14, Bahar 2017.

Utkan, Cem, "Strength and Resilience of Turkish Demokracy", http://www.jpost.com/Opinion/Strength-and-resilience-of-Turkish-democracy-463060, (19.03.2018)

Uzer, Umut, "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Bunalım", *Ortadoğu Etütleri*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2011 Ocak.

Ülgül, Murat, "İsrail - Azerbaycan Stratejik Ortaklığı ve Türkiye - İsrail İlişkilerine Etkileri, 2009 – 2015", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 16, 2016.

Ünal, Derviş Fikret, *Turkey's Relations with Israel: In the 2000s: A Constructivist Perspective,* Astana Yayınları, Ankara 2017.

Ünver, H. Akın, "İslamcı Söylemde Değişen İran Algısı ve Türk - İran İlişkilerinin Geleceği", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 5, Sayı: 52, Nisan 2013.

Valansi, Karel, *The Crescent Moon and the Magen David*, Hamilton Books, 2018.

Veseth, Michael, "What is International Political Economy?", http://www2.ups.edu/ipe/whatis.pdf, (22.06.2017)

Viotti, Paul R. – Kauppi, Mark V., *Uluslararası İlişkiler ve Dünya Siyaseti*, Çeviren: Ayşe Özbay Erozan, 5. basımdan çeviri, Nobel, Ankara 2014.

Walt, Stephen M., "International Relations: One World, Many Theories", *Perspectives on World Politics*, Derleyenler: Richard Little, Michael Smith, 3. Baskı, Routledge, 2006

Walt, Stephen M. – Mearsheimer, John, *İsrail Lobisi ve ABD Dış Politikası,* Çeviren: Elif Ocak, Zodyak Kitap, İstanbul 2014.

Waltz, Kenneth N., *Uluslararası Politika Teorisi*, Çeviren: Osman S. Binatlı, Phoenix, Ankara 2015.

Waltz, Kenneth N., "Structural Realism after the Cold War", *International Security*, Cilt: 25, Sayı: 1, 2000.

Waltz, Kenneth N., "The Origins of War in Neorealist Theory", *The Journal of Interdisciplinary History*, Cilt: 18, Sayı: 4, Bahar 1988.

Webb, Michael C. – Krasner, Stephen D., "Hegemonic Stability Theory: An Empirical Assessment", *Review of International Studies*, Cilt: 15, Sayı: 2, Nisan 1989.

Williams, Geraint, *Political Theory in Retrespect: From the Ancient Greeks to the 20th Century*, Edward Elgar, 1991.

Wilson, Scott, "Coca Invades Colombia's Coffee Fields", https://www.washingtonpost.com/archive/politics/2001/10/30/coca-invades-colombias-coffee-fields/407cdc0c-e831-4747-8682-b7d193a37a43/, (28.07.2017)

Yalvaç, Faruk, "Uluslararası İlişkiler ve Marksizm: Marksizmi Uluslararasılaştırmak ve Marksist Bir Uluslararası İlişkiler Kuramı'na Doğru",

Marksizm ve Uluslararası İlişkiler Kuramları, Derleyen: Faruk Yalvaç, İmge, Ankara 2017.

Yanal, Serkan, "Yahudi ve Iraklı Kürt İlişkilerinin Tarihsel Analizi", *İsrailiyat*, Sayı: 2, 2018.

Yavuz, M. Hakan, "İkicilik (Duality): Türk-Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu (1947-1994)", *Türk Dış Politikasının Analizi,* Derleyen: Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul 1994.

Yeniçırak, Hasan, *"Debate on Word System-Modern Word Systems in the Context of Andre Gunder Frank and Immanuel Wallerstein"*, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 18, Sayı: 32, 2017.

Yetim, Fahri, "II. Meşrutiyet Döneminde Türkçülüğe Geçişte Kapsayıcı Formül: "Millet-i Hâkime" Düşüncesi ve Etkileri", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 18, Aralık 2008.

Yetkin, Murat, "Kim Yaptı? Neden Şimdi? Ve Başka Sorular", http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/murat-yetkin/kim-yapti-neden-simdi-ve-baska-sorular-40151769, (19.03.2018)

Yıldız, Emel, "Neoliberal Politikaların Türkiye'deki Yansıması: Yoksulluk", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, 2014.

Yıldız, Kürşat, "Nazizmden Kaçanların Türk Üniversite Tarihine Etkisi ve Atatürk'ün Ufku", *Akademik-Der Tarih, Eğitim, Bilim ve Kültür Dergisi*, Sayı: 1, Sonbahar 2017.

Yıldız, Uğur Burç, "The Influence of the European Friends of Israel on the Members of the European Parliament", *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, Cilt: 13, Sayı: 4, 2014.

Yılmaz, Burcu Selin – Yılmaz, Özgür Devrim, "Terörizm ve Terörizmin Hedefi Olarak Turizm Endüstrisi", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 13, 2005.

Yılmaz, Mutlu – Divani, Emir, "Ticaret Savaşları, Ekonomik Milliyetçilik, Yeni Merkantilizm ve Dünya Ticaret Örgütü'nün İşlevsizliği", *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2018.

Yılmaz, Muzaffer Ercan, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk - Rus İlişkileri", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 13, 2010.

Yılmaz, Muzaffer Ercan, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye - İsrail İlişkileri", *Akademik Orta Doğu*, Cilt: 4, Sayı: 2, 2010.

Yılmaz, Samet, "Neoklasik Realizm: İlerletici mi? Yozlaştırıcı mı? Lakatosyan Bir Değerlendirme", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Sayı: 46, 2015.

Yılmaz, Türel, *Türkiye – İsrail Yakınlaşması*, İmaj Yayınevi, Ankara 2001.

Yiğit Yüksel, Dilek, "Kıbrıs Türk Milli Mücadelesi (1914-1958)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 18, 2009.

Yirmibeşoğlu, Şerife Gözde - Yaşar Dinçer, Fatma Cande, "Uluslararası Ticaret Bağlamında Klasik Realizm, Neo-Realizm ve Neo-Liberalizm", *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 3, 2018.

Yücel, Fatih – Ergin, Ayşe, "Otomotiv Ürünleri İhracatında Stratejik Dış Ticaret Yaklaşımı: ABD ve Japonya Üzerine Bir Uygulama", *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 3, 2015.

Zariç, Sami, "Filistin'in Özgürlük Mücadelesinde Hareket'ül Mukavemet-ul İslamiyye (İslami Direniş Hareketi-HAMAS)", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 84, Aralık 2018.

Zengin, Dilara – Şengül, Ebru, "İsrail'den Türkiye'ye Cerablus Desteği", https://aa.com.tr/tr/dunya/israilden-turkiyeye-cerablus-destegi/635036, (18.03.2018)

"Atatürk Square named in Israel", *Voice of Atatürk*, Kış 2009.

"Kanun No: 340 Lozan Sulh Muahedesinin Kabulüne Dair Kanunlar", *TBMM Tutanak Dergisi,* https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200343.pdf (29.12.2018)

"Karar Sayısı: 97/9566", *T. C. Resmi Gazete*, Sayı: 23053 (Mükerrer), 18 Temmuz 1997.

"Karar Sayısı: 98/11047", *T. C. Resmi Gazete*, Sayı: 23351, 24 Mayıs 1998.

"Karar Sayısı: 2016/9145", *T. C. Resmi Gazete*, Sayı: 29826, 9 Eylül 2016.